

હચેશાં યાદ રાખવા ગ્રોગ્ય

ઝોડ સૂચના.

તમેને

ઝોડ પણ વખતે ઝોડ પણ

પુસ્તકની જરૂર પડે

ત્યારે

ચુંબકીયાં પ્રસિદ્ધ થયેલી અમારી કુંપનીને
પહેલી ખબર આપજો.

ખદારગામના ચોરડરાં મહુજ કાળજી પૂર્વક

અને તાકીદે રવાના કરી શ્રાવકોને સંતોષ

આપવામાં આવે છે. મેની મોંઘ

લેવી વિસરવંદે નહિ.

અરનામું.

મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કુંપની.

પુસ્તકો વેચનારા અને પ્રસિદ્ધ કરનારા

પાલધુની નં. ૫૬૬—ચુંબક.

વિવેક વિલાસ.

(આચાર્ય શ્રીમદ્ જીનદત્ત સૂરિ વિરચિત)
મૂલ સહિત ભાષાન્તર.

સ શોધિત કરી તૈયાર કરનાર મરહુમ
સાક્ષર રત્ન ભગુભાઈ કૃતેહ્યદ કારભારી.

ત્રીજી આવૃત્તિ

પ્રત ૧૦૦૦

('સર્વ હકે વ્યાધિન.')

પ્રકાશક.

મેસર્સ મેધજી હીરજીની કુ બુકસેલરર્સ
એન્ડ પબ્લીશર્સ—પાયધુની નં ૫૬૬ મુબઈ.

વીર સવન ૨૪૪૨

ઈ સ ૧૯૧૬

અમદાવાદ—શ્રી "સત્યનિબંધ" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
શ્રી સાકિત્યદ હરિલાલે છાપ્યું-પાયકુવા.

કિંમત ૨-૦-૦.

મુંબઈની યુનીવર્સિટીએ જૈનસાહિત્યના

ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથને મુકી ખી. એ.

ની પરિક્ષા માટે નિર્માણ કર્યો

છે એ ગ્રંથની ઉપયોગીતા

સિદ્ધ કરી આપે છે.

આ ગ્રંથના લાપત્તિર

કર્તા મરહુમ સાક્ષર

રત્ન ભગુભાઈનો જીવન

વૃત્તાંત રા. મુશીલની

તેજસ્વી કલમથી તૈયાર

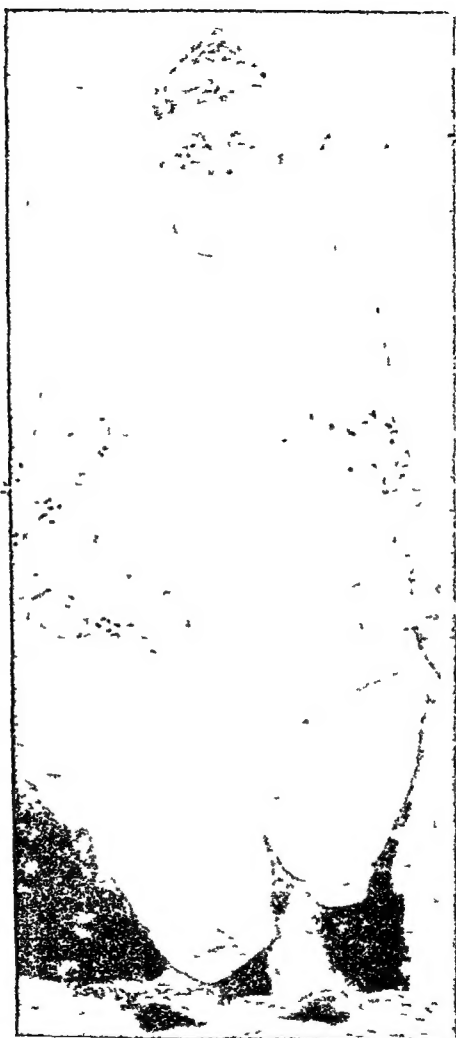
થાય છે.

टुकलिया परिवार की
और से सप्रंम भेट।

भाषांतरका २५ अंगुलार्थ उत्तेहयः जालागी
आधमनर्तः — " जून "

શેઠ રતનશી પરખત, કચ્છ દુમરાવાળા.

જન્મ સં. ૧૯૨૦.

મરણ સં. ૧૯૭૦.

૨ આ (૧૪)

અર્પણ પત્રિકા.

જેન ધર્માનુગતી સત્યવિધિ આપણે કરી પરમત.

શ્રી સત્યવિધિ દુભગયાળા

આપણે જેન ધર્માનુગતી સત્યવિધિ આપણે કરી પરમત. નાતિના એક આગેવાન ગૃહસ્થ અથવા ઉત્તમ મનોદત્તિ, ઉચ્ચ ભાવના, અર્થાત્ પ્રવેશ લાગી. આે સ્વકર્તવ્ય તરફની દૃષ્ટિ ધણી પ્રાસનીય હતી. આપ જાણીના પ્રમાણ માટે દ મેનાત પર રહેના નિઘા ને એટલા વિદ્યાર્થીઓને દ મે ॥ મદાય કરના જન ધર્મની રીત માટે તથા જેન નામનના પ્રમાણ માટે આપના અત કૃત્યમા ઉચ્ચ લાગણી હોઈ તેને માટે આપ નિગત પ્રયત્ન કરતા હતા, ઉત્તરના, દયા, પગેપમગ ધૃતિના મનુષ્યોથી આપણે તથા બે પુર હનુ એ સર મનુષ્યોની યાચીંગીમા આ ઉત્તમ અથ આપો ગદ્યભારથી માણસ અપાડી દૃષ્ટિ થઈએ છીએ

માત્ર એકવાર દ્રષ્ટિપાત કરો.

શ્રી “યશોધર ચરિત્ર” નામના ગ્રંથમા ઉપરના ચિત્ર જેવા ચાર મુંદર ચિત્રો આપવામાં આવ્યા છે. ગ્રંથ લગભગ ૨૦૦ પાનાનો છે. છતાં કીમત માત્ર ચાર આના.

લખો—મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કુંપની. ૫૬૬, પાયથુની-મુંબઈ.

અન્યકાર શ્રી નિનદત્તસૂરિ.

અણહિલપુરપાટણપાસે વાયુદેવતાધિક્ષિત વાયટનામે એક મહાસ્થાન છે તેજવાયટસ્થાનઉપરથી 'વાયટ' અથવા 'વાયડ' ગરુડ ઉત્પન્નથયેલો છે વાયડગરુડમા મૂળ પુરુષ કોણ હતો તેભણીશકાતુંનથી, પણ શ્રી નિનદેવસૂરિ હોય એમ અનુમાન કરીશકાયછે, કેમકે તે પૂર્વેનોએકએતેવોધતિહાસ સમ્પાદનયઈશકતો નથી વાયડગરુડની ઉત્પત્તિ અને મૂળ પુરુષ આ મુજબ જણાયા બાદજ શ્રી નિનદત્તસૂરિમાટેભણુ તેવધારે ચોગ્યજલેખાર્થે

અન્ધાતે જણાવેલ શ્રી રાશિહસૂરીન્દ્ર અને શ્રીજીવ-દેવસૂરિ સન્નારી પણામા એજ વાયટમા મહીધર અને મહીપાલ નામે ઐક્યી પુત્ર હતા મહીપાલે રમતગમનમાં સમય શુભાવી જરા પણ અજ્યાસ કરેલો ન હોવાથી તેના પિતા ધર્મદેવે કાઢી મુકવાથી રાજગૃહમા દિગમ્બર મતાવલની સુતકીર્તિગુરુપાસે દીક્ષાલઈમુવર્ણકીર્તિઆચાર્ય થયો, અને ગુરુપાસે 'પરકાયપ્રવેશ' તથા ચક્રેશ્વરી વિદ્યા શિખ્યો. મહીધર પણ તેના પિતાના અવસાન સમય બાદ આજ વાયટગરુડના શ્રીનિનદેવસૂરિના સત્તાનમા શ્રી રાશિ-હસૂરિ થયો રાજગૃહીધી આવતા લોકોને મોટેથી મુવર્ણ-

કીતનો વૃત્તાન્ત સાંભળી તેની માતા ત્યાં ગઈ, અને બન્ને
લાઇઓને એકજ ધર્મ અંગીકાર કરવા સમજાવી 'વાયટ'માં
લાવી ત્યાર પછી રસવતી પ્રયોગથી બન્ને લાઇઓની પરીક્ષા
કરી તેમાં વિશેષ શુદ્ધતા શ્વેતામ્બરોની દેખાવાથી દિગ્મ્બરને
ઠણું કે "શ્વેતામ્બરો શુદ્ધ છે, તું ઈર્મચિન્તા કરતો નથી,
તે લોહોકહે છે તેજ પ્રમાણે પાળે છે, માટે તું એમને
મલી સુખદુઃખના અંતની ઇચ્છા કર, વિગેરે." માતાનું
વચન અંગીકાર કરી સુવર્ણકીર્તિએ શ્વેતામ્બરદીક્ષાલઈ
પાંચસો શિષ્યનાં સમૂહવાળો શ્રીભવદેવસૂરિથયો, કે જેના
કુળમાં 'ગન્ધકાર શ્રીજિનદત્તસૂરિઆચાર્યવર્ગમાં' ખ્યાતિ
ધરાવનાર છે.'

શ્રી જિનદત્તસૂરિ ચોક્કસપણે કયાવખતમાં હતાં તે
જાણવું હલેલ છે. કારણકે તેઓશ્રી અંતમાં તેખાખ-
તોનો જરામાત્ર પણ ઇસારો સૂચવતાં નથી, એટલુંજ નહીં
પણ આ 'વિવેક-વિલાસ' શિવાય તેઓની કૃતિનો
ખીજો કોઈ ગ્રન્થ પણ આપણને સાંપડી શક્યો નથી, અને
લોકવાયકા પણ એવીજ છેકે, તેઓનો કરેલો આ એકજ
ગ્રન્થ છે. છતાં પણ એટલું તો અનુમાન ઉપરથી આપણે
મેળવી શકીશું કે તેઓ વિક્રમના તેરમાં સૈકાના કેટલાંક
વર્ષો વિલ્યાખાદેહ્યાતી ધરાવતા હતા.

આ અનુમાન ઉપર આવવાનું સાધન માત્ર એટલુંજ છે.

કે તેઓના શિષ્ય 'વેણી કૃપાણુ અમર' અથવા અમર-
અદ કવિ નામે "કાવ્યકલ્પલતા, છન્દો રત્નાવળી, સુકતા-
વળી, કલાકલાપ, અને બાળભારતાદિ" વિગેરેના કર્તા હતા
તે અમરઅદ કવિ, ગૂર્જરના રાજા વીસળદેવની કચેરીમાં
તેના તેડાવવાથી ધોળકે આબ્યાહતા વીસલદેવે ગૂર્જરાત
પર અણહિલવાઠમાં રહીને સંવત્ ૧૩૦૦થી ૧૩૧૭ સુધી
રાજ્ય કર્યું તે પહેલા તે સ ૧૨૯૫ માં ધોળકાની ગાદી
ઉપર આબ્યોહતો આ ઉપરથી આપણે જોઇશકીશુંકે
વીસળદેવના વખતમાં શ્રી અમરકવિ ધોળકે આબ્યા હતા,
અનેશ્રીજિનદત્તસુરિ તેઓનાગુરુથતાહતા તે ઉપરથીજ
તેરમા સૈકાનું અનુમાન આપણે શ્રીજિનદત્તસુરિ માટે
કાલીશુ'તોખોદુ'ગણાયેનહીં. આશીર્વિશેષ ખાત્રીકરીશકાય
તેજુકોઇસાધનઆપણને જોવામાઆવતુંનથી

વાચકમચ્છ હાલમાં તો ગૂર્જરાતમાં હયાતી ધરાવતો
હોમ તેજુ કેખાતું નથી, પછી ભલે કદાચ મારવાડ વિગેરેમાં
કોઇ શ્રીપૂને અને ગેરજીઓ હયાતહોય ! સુરિ માટે
આટલો દુઃકોજ હેવાલ જણાવ્યા બાદ અત્રેથીજ વિરામ
પામશું.

વિષયાનુક્રમ.

ઉદ્ધાસ—પહેલો. પ્રથમ પહેલ મુધીનો આવકાધિકાર.

વિષય.	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
મંગળાચરણ	૧-૨	૧
આદિ અક્ષરથી ગુરુનામ	૩	૨
પ્રસ્તાવના	૪-૧૨	૨
નિદ્રા ત્યાગ સમય	૧૩	૫
સ્વપ્ન પ્રકાર	૧૪-૨૨	૬
સ્વપ્ન વિચાર	૨૩-૪૩	૮
દરાજનો ઉપાય	૪૪	૧૪
પ્રાતઃમાં જળનો ઉપયોગ	૪૫-૪૬	૧૫
પ્રાતઃ અને મળમૂત્ર શુદ્ધિ	૪૭-૫૬	૧૫
વ્યાયામ અથવા કસરત	૫૭-૫૮	૧૮
દાતણ કરવાનો વિધિ	૬૦-૭૪	૧૯
વાળ શુદ્ધિ	૭૫	૨૩
પૂજન વિધિ	૭૬-૮૮	૨૩
જપ વિધિ	૮૯	૩૦
પ્રશ્ન તથા નાડી વિચાર	૧૦૦-૧૧૧	૩૦
તપ વિગેરે	૧૧૨-૧૧૪	૩૪
ન્યાય સભા વિગેરે	૧૧૫-૧૧૮	૩૫
જ્યોતિષ, સામુદ્રિક વિગેરે	૧૧૯-૧૨૦	૩૬
શ્રુત્યા પેટે શું વર્જવું	૧૨૧	૩૭

વિષય	પ્રતીક	પૃષ્ઠ
સાગ કાયો, દેવમંદિર, ઉપાશ્રય નિં	૧૨૨-૧૨૭	૨૭
પ્રતિમા-અધિવાર	૧૨૮-૧૫૬	૩૮
બુદ્ધિપરીક્ષા	૧૬૦-૧૭૩	૪૮
મંદિરાધિકાર	૧૭૪-૧૮૮	૫૨
શુર સમ્બન્ધી	૧૮૮-૧૮૫	૫૬
ઉદ્દામ-બીજો, બીજા તથા ત્રીજા અર્થો પ્રહરનો વિચાર.		
રનાનાક્રિયા	૧-૪	૫૮
દૈત્યક્રમે	૧૫-૨૦	૬૩
વસ્ત્ર-મૂલ્યાધિકાર	૨૧-૩૨	૬૪
તામ્રન નિચાર	૩૩-૩૮	૬૮
દ્યોતપાર્જનાધિકાર	૪૦-૫૦	૬૯
દસ્તસેવા	૫૧-૫૮	૭૨
બાન કેમ આપતું	૫૮	૭૫
વ્યવહાર કોણીસાથે રાખવો	૬૦-૬૨	૭૫
વ્યાપાર કોણો અને કેવો કરવો	૬૩-૬૫	૭૬
કોણે નહો ઠગવા	૬૬	૭૭
સોમનસ લેના બાતન	૬૭-૬૮	૭૭
આત્મનિન્દા વિગેરે	૬૮-૭૦	૭૭
ધનવાન્ધા વિગેરે	૭૧-૭૩	૭૮
રાજ્ય આદિકનો આશ્રય	૭૪-૭૫	૭૯
માણીક કેવો ભેષજો	૭૬-૭૮	૭૯
મન્ત્રી કેવો કરવો	૮૦-૮૪	૮૦
સેનાપતિ અને નેપથ કેના ભેષજો	૮૫-૮૬	૮૨

વિષય.	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
માલીક પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તવું	૮૭-૧૦૧	૮૨
સ્વામી લક્ષણ	૧૦૨-૧૦૩	૮૬
નોકર ત્યાગ નહીં કરવા બાબત	૧૦૪	૮૭
ઉદ્યમથી ધન પ્રાપ્તિ વિગેરે	૧૦૫-૧૧૫	૮૭

ઉલ્લાસ ત્રીજો સૂર્યોદયથી ચોથા અર્ધ પહોર સુધી.

ગ્રહસ્થ સમ્બન્ધી જાણવા લાયક બાબતો	૧-૮	૯૦
અતિથિપ્રત્યેની વર્તણૂક	૯-૧૮	૯૩
ભોજન ક્યારે કરવું, કેવું કરવું, અને જો તેમ		
ન થાય તો કેવું અણર્થ થવું વિગેરે	...૧૯-૫૦	૯૫
અન્ન ખાતા કેવો સ્વાદ આવે તો શું થાય	૫૧	૧૦૪
ભોજન પછી પાણી કેમ પીવું.	૫૨-૫૩	૧૦૪
ભોજન પછી હાથ ક્યાં લૂછવા	૫૪-૫૫	૧૦૫
ભોજન કરવા કાણે ત્યાં ન જવું	૫૬-૫૮	૧૦૫
ભોજન કર્યા પછી શું કરવું	૬૦-૬૨	૧૦૬
ધર્મી યન્ત્ર	૬૩-૬૮	૧૦૭
ભોજનમાં વિષની પરીક્ષા	૬૯-૮૩	૧૦૮
ઉલ્લાસ-ચોથા સૂર્યોદયથી બપોર સુધીના બે, તથા પછીનાં		
બે મહી ચાર અર્ધા પહોરોનું કૃત્ય.		

આવક જવકનો વિચાર	૧-૨	૧૧૬
વાળનો સમય	૩-૪	૧૧૬
સન્ધ્યાએ શું શું ત્યાગ કરવું	૫-૭	૧૧૭
સન્ધ્યાની ઓળખાણ	૮	૧૧૭
પરચુરણ	૯-૧૦	૧૧૮

ઉદ્ઘાસ-પાંચમો. સ્થાવિતથી રાત્રીનાં સાત આધર્યા મુધીનું કૃત્ય.

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠ
સાઈટ કેવી રાખવી	૧-૪	૧૧૯
રાત્રીએ શું ત્યાગવું	૫	૧૨૦
કેવા ખાટલા ઉપર, સુવું	૬-૭	૧૨૦
કેવી રીતે નહીં સુવું	૮-૧૧	૧૨૦
વર લક્ષણ જમાઈ કેવો શોધવો	૧૨-૧૩	૧૨૨
પુત્રપતાં લક્ષણો	૧૪-૩૧	૧૨૨
દાસ, આમિળી, ચિન્હ, અને રેખાઓના લક્ષણો	૩૨-૮૩	૧૨૭
નખનાં લક્ષણો	૮૪-૮૮	૧૪૧

વધુ લક્ષણ

કો કેવી પરચુરી	૯૦-૯૧	૧૪૩
બીજા જાણવા લાયક લક્ષણો	૯૨-૧૨૩	૧૪૪
વિષ કન્યાની પરીક્ષા	૧૨૪-૧૨૯	૧૪૨
કેવી સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરવો	૧૩૦-૧૩૫	૧૪૩
વગ-વધૂ સમ્બન્ધ	૧૩૬-૧૩૭	૧૪૫
સ્ત્રીઓની પ્રસન્નતા અને વય	૧૩૮-૧૪૦	૧૪૫
અને અનુકૂળ ગામત્રી ખાળત	૧૪૧	૧૪૬
જમ અને કેસથી સ્ત્રી પરીક્ષા	૧૪૨-૧૪૪	૧૪૬
સ્ત્રી વસ કેવી રીતે રહે	૧૪૫	૧૪૭
સ્ત્રીપર પ્રીતિનું પ્રયોજન	૧૪૬	૧૪૭
સ્ત્રી કેવી હેલ ત્યારે સમ્બોજ ન કરવો	૧૪૭	૧૪૮

વિષય.	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
મહંટ સમાન મન	૧૪૮	૧૫૮
કામાતુરનાં લક્ષણ	૧૪૯	૧૫૮
સમ્ભોગ પછી શું સંભલાય તો મરણ થાય	૧૫૦	૧૫૯
સ્ત્રી સમ્ભોગ ક્યારે કરવો	૧૫૧-૧૫૨	૧૫૯
કામ પ્રિય સ્ત્રીઓ સાથે શું ન કરવું	૧૫૩-૧૫૬	૧૫૯
સ્ત્રીનો પ્રેમ ક્યારે તુટે	૧૫૭	૧૬૦
રાગ વિનાની સ્ત્રીનાં લક્ષણ	૧૫૮-૧૬૦	૧૬૧
સ્ત્રી પાસે દુર્ગમ્બા ન કરવી.	૧૬૨-૧૬૨	
કુલીન સ્ત્રીઓએ શું શું કરવું અને ન કરવું	૧૬૩-૧૭૭	૧૬૨
પતિ પરદેશ હોય ત્યારે કેમ વર્તવું	૧૭૮-૧૮૧	૧૬૬
રજસ્વલાના ટાઈમમાં શું વર્જવું	૧૮૨-૧૮૫	૧૬૭
ગર્ભાધાન ક્યારે કરવું	૧૮૬-૧૯૬	૧૬૮
સ્ત્રીઓ મૈથુનને ઊંચિત ક્યારે થાય	૧૯૭	૧૭૧
સ્ત્રી અને પુરૂષે કયા સુધી મૈથુન સેવવું	૧૯૮	૧૭૧
કેવા વખતમાં ગર્ભાધાન થયું હોય તો કેવી		
પ્રજા થાય...	૧૯૯-૨૧૩	૧૭૨
ઉદરમાં ગર્ભ કેવી રીતે ઉછરે છે	૨૧૪-૨૩૧	૧૭૬
ગર્ભ કયા રહે છે	૨૩૨	૧૮૧
જન્મ વખતે કયા કયા નક્ષત્રો હોય તો		
શું શું થાય...	૨૩૩-૨૩૫	૧૮૧
સંતતિની ઓળખ	૨૩૬-૨૩૭	૧૮૨
દાંતનો સમય અને લક્ષણ	૨૩૮-૨૪૩	૧૮૩
નિદ્રા ક્યારે અને કેવી રીતે લેવી	૨૪૪-૨૫૮	૧૮૪

ઉદ્ઘાસ-છટ્ટો, છઠ્ઠે રૂતુનાં વિચાર.

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠ
શત્રુચર્યા	૧	૧૮૯
વસન્ત	૨-૬	૧૮૮
ગ્રીષ્મ /	૭-૧૩	૧૮૧
વર્ષા	૧૪-૧૮	૧૮૩
શરદ	૧૯-૨૩	૧૮૫
હેમન્ત	૨૪-૨૮	૧૮૬
શિશિર	૨૯-૩૦	૧૮૭

ઉદ્ઘાસ—સાતમો, પ્રતિવર્ષના કાર્યો.

વર્ષચર્યા	૧	૧૮૯
રાત્રી સુખ	૨	૧૮૯
ચોમાસાનું સુખ	૩	૧૮૯
જલ્દાવસ્થામાં સુખ	૪	૧૮૯
પરબવ સુખ	૫	૨૦૦
ધર્માચારની પૂજા	૬	૨૦૦
જલ્દા, અને તીર્થયાત્રા	૭	૨૦૦
અપશિત	૮	૨૦૦
આદ	૯-૧૦	૨૦૧
ઉદ્ઘાસ—આઠમો, છઠ્ઠીમા પગે મગે કરવા પડતાં કાર્યો.		
કેવા રાત્ર્ય તથા દેશમાં રહેતું	૧-૫	૨૦૧
નિમિત્તકમ અથવા દેશ નાશનાં ચિન્હો	૬-૫૫	૨૦૩
વાસ્તુ, અને ગુહ ગૃહકમ	૫૬-૮૫	૨૧૭

વિષય.	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
ચુદ્ધ લક્ષ્મી વૃદ્ધિક્રમ	૯૬-૧૦૦	૨૩૦
શત્રુ ઘેર આવે તો શું કરવું	૧૦૧	૨૩૧
કેવા લોકોની પાસે ન રહેવું	૧૦૨-૧૦૪	૨૩૨
ઘરમાં જાડ હોય તો શું થાય	૧૦૫-૧૦૮	૨૩૨
શિષ્યાવખોધક્રમ, અથવા કલાચાર્ય, શિષ્યે, રુદ્ધાન્તે, અને માસ્તરોએ શી રીતે વર્તવું તથા કેવા દિવસોએ શિક્ષણ લેવું અને ન લેવું વિગેરે. ...૧૦૯-૧૪૫		૨૩૩
ઝેર, ઝેરી પ્રાણિઓનો ડંખ, તેના ઉપાયો, કયે દિવસે અને કેવા વાર-તિથિએ કરડયાં હોય તો શું થાય તથા તેના ઉતારનારા અને વૈદો સમ્બન્ધી.		
૧૧૫ વિચાર	૧૪૬-૧૫૧	૨૪૪
વાર ,,	૧૫૨	૨૪૬
તિથિ ,,	૧૫૩	૨૪૬
રાશિ ,,	૧૫૪-૧૫૫	૨૪૬
નક્ષત્ર ,,	૧૫૬	૨૪૭
દિશા ,,	૧૫૭	૨૪૮
ડંખ ,,	૧૫૮-૧૬૦	૨૪૮
માનત્રિક અને દૂત વિચાર	૧૬૧-૧૭૪	૨૪૯
મર્મ-ડંખસ્થાનક ,,	૧૭૫-૧૭૬	૨૫૩
ઝેરની પીડાવાળાઓનાં લક્ષણ	૧૭૭-૧૮૨	૨૫૩
ડંખ લાગવાના સ્થળનાં ,,	૧૮૩-૧૮૪	૨૫૭

વિષય	પ્રતીક	પૃષ્ઠ
સર્વજ્ઞતા વિચાર	૧૯૫-૨૦૩	૨૫૮
વિષની મર્યાદા	૨૦૪-૨૩૦	૨૬૦
વિષ લક્ષણ	૨૩૧	૨૬૮
ધરધતુ હિપાયો	૨૩૨-૨૪૪	૨૬૮

છઠ્ઠા દર્શનોનો વિચાર

પરદર્શન વિચાર	૨૪૫	૨૭૨
જૈન મત	૨૪૬-૨૫૭	૨૭૨
મીનાસક	૨૫૮-૨૬૪	૨૭૫
મૌલ	૨૬૫-૨૭૫	૨૭૭
સામ્ય	૨૭૬-૨૮૪	૨૮૦
જૈવ	૨૮૫-૩૦૩	૨૮૨
નાસ્તિક	૩૦૪-૩૩૨	૨૮૭
જોવા અને ન જોવા લાયક વસ્તુઓ	૩૩૩-૩૩૬	૨૯૫
દૃષ્ટિ વિચાર	૩૩૭-૩૪૦	૨૯૬
નેત્ર સ્વરૂપ	૩૪૧-૩૫૪	૨૯૭
પરદેશ, રસ્તે, તથા બહાર જવા આવવાના નિયમો	૩૫૫-૩૭૭	૩૦૧

વિશેષોપદેશકમ-

મસલત કાણી સાથે કરવી	૩૭૮-૩૮૧	૩૦૭
આડમ્બર	૩૮૨-૩૮૪	૩૦૮
વિશ્વાસ કાણો નહીં કરવો	૩૮૫-૩૮૮	૩૦૮
શુ વિષયનો હમેશાં વિચાર કરવો	૩૮૯-૩૯૨	૩૧૦
અસિદ્ધિ, કલેશ, મનોરથ, અને ક્રૂરપણ	૩૯૩-૩૯૬	૩૧૧
સોબત, સેવા, દુઃખજો, હિપદવ	૩૯૭-૪૦૩	૩૧૨

વિષય.	શ્લોક.	પૃષ્ઠ.
સંમતિ, આગેવાની, મતસર, આંખમીચામણી	૪૦૪-૪૦૭	૩૧૩
જ્ઞાતિ કલહ, દરિદ્રિ અવસ્થા, વિગેરે	૪૦૮-૪૧૧	૩૧૪
મર્યાદા, ઉપહાસ, પરતાવો, અને નાશ વિ.	૪૧૨-૪૨૦	૩૧૬
મૂર્ખાઈ, અહંકાર, મંદબુદ્ધિ, વિગેરે	૪૨૧-૪૩૪	૩૧૮
પરચુરણ પુરૂષ બુદ્ધિ	૪૩૫-૪૪૪	૩૨૨

ઉદ્ધાસ—નવમો.

સર્વ પ્રકારનું પાપ કારણ અને તેથી

મલતું અશુભ ફળ. ... ૧-૧૬ ૩૨૬

ઉદ્ધાસ—દશમો.

દુઃકાષ્ઠમેષિદેશ, અને તેનું ફળ ૧-૪૫ ૩૩૦

ઉદ્ધાસ—અગીઆરમો. ધ્યાન વિષય.

જૂદા જૂદા વિષયવાળો ઉપદેશ	૧-૭	૩૪૨
સત્પુરૂષોનું કુદુઅ	૮	૩૪૩
યોગીધર, અને સમાધિસ્થાન	૯-૧૦	૩૪૪
સાળે પુરૂષ કોણુ	૧૧	૩૪૪
ધ્યાની પુરૂષોનાં લક્ષણ વિ.	૧૨-૨૫	૩૪૫
અલ્પચારી કોણુ કહેવાય	૨૬	૩૪૮
આત્મા-જીવ, ધ્યાન, તત્વ અને સ્વભાવ લક્ષણુરૂ-૬૮		૩૪૮
હિંદાસીનપણું સ્વીકારવું, મુક્તિ ક્યારે થાય,		
તથા ધર્મસ્વરૂપ...	૬૯-૭૩	૩૫૯
જીવ-આત્મા સંબંધી ચાર્વાકમતની મૂર્ઠા		
અને ઉત્તર...	૭૪-૮૩	૩૬૧
જીવ-આત્માસમન્ધીસમાધાન	૮૪-૮૯	૩૬૪

વિષય.	શ્લોક	પૃષ્ઠ
સરા, ચૈતન્ય, ચિત્ત, નારિતકપણાનો અહ કાર વિગેરે	૬૦-૬૫	૩૬૫
ઉદ્ધિસ—આગમો.		
અન્તસમય, દેહત્યાગ, સમાધિમરણ અન્ય પ્રશસ્તિ'	૧-૧૨	૩૬૭
વાયડમરુક	૧-૪	૩૭૧
વાયડવ શ	૫-૮	૩૭૨
રથવાનુ પ્રયોજન વિગેરે	૯-૧૦	૩૭૩

મુશીલકૃત જ્ઞેન સાહિત્ય નવયુગ દ્વિતીય કિરણ.

જગત્ ઉદ્ધારક શ્રી મહાવીર પિતાના

મહાનશ્રાવક શ્રીમાણીભદ્ર અને

શ્રાવિકાશ્રી રત્નમાળાના જીવન

વૃત્તાંતનો ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથ વાંચો.

મુક્ત જ્ઞેન બહુ.

શ્રાવિકાઓ વધાર્યે તેજસ્વીની તેમજ શીલવતી થાય,
શ્રાવકપુત્રો જળવાન તેમજ પરમ આત્મસંયમીથાય, વીર-

બાળાઓ કુટુંબ ભક્ત તેમજ ધર્મભક્ત થાય, વીરપુત્રો પિતૃ-ભક્ત તેમજ શાશ્વત-આરાધક થાય, દુઃકર્મા, જૈન સંસારમાં શૌર્ય-વીર્ય અને શુદ્ધ પ્રેમના દિવ્ય અંશો દાખલ થાય એવી જો તમારા અંતઃકરણમાં ભાવના વર્તતી હોય તો અમે રા. મુશીલ પાસે તૈયાર કરાવેલાં મુદ્દર-મનોદર ચિત્રો સાથે.

મહાવીરભક્ત મણીભદ્ર

ની નવલકથા વાંચો-વંચાવો અને તેનો જોડો પ્રચાર કરવાને કટીબદ્ધ થાઓ આ નવલકથામાં બે હજાર વર્ષ પૂર્વે આ પુણ્યભૂમિ ભારતવર્ષમાં જૈનશાસનનો કેવો પ્રમુખ પ્રત્યક્ષ વર્તતો હતો, પૂર્વે આ ભારતભૂમિમાં કેવા કેવા સંયમી અને ધાર્મિક યુવકો થતા હતા તથા આજ ભારત માતા તે કાળે રત્ન માળા જેવી કેવી પવિત્ર તથા વીરપુત્રીઓ ઉત્પન્ન કરતી હતી તેનું આખેહજી દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. વળી,

મહાવીરભક્ત મણીભદ્રનાં

વાંચનથી જૈનયુગનું આખેહજી ચિત્ર તમારી દ્રષ્ટિ આગળ ખડું થશે. પુત્રાનું-પુત્રીઓનું દિવા સંતાનોનું ચારિત્ર સુધારવા માટે, તેમને પવિત્ર અંતઃકરણવાળા તથા ધર્મપરાયણ બનાવવા માટે કોઈપણ જાતના સંકેત વગર આ પુસ્તક તેમના હાથમાં આપો. બાળકો બાળિકાઓ તથા નવયુવકોના ચિત્તને ચંચળકરે એવું એક પણ પાત્ર આ નવલકથામાં નથી.

નમ. શ્રીસર્વજ્ઞાય.

વિવેકવિલાસ.

ગૂર્જરભાષાસહિત.

શાશ્વતાનન્દરૂપાય, તમસ્તોમૈકભાસ્વતે ॥

સર્વજ્ઞાય નમસ્તસ્મૈ, કસ્મૈચિત્ પરમાત્મને ॥ ૧ ॥

(ગ્રંથકાર શ્રી જિનદત્તસૂરિ પ્રથમ મંગલાચરણ કરે છે.)

અર્થ — અવિનાશી આનંદ રૂપ, અજ્ઞાનરૂપ અધિકાર નો નાશ કરવાને મધ્યાન્હસૂર્યમમાન, લોકાલોકમા રહેલી સર્વ વસ્તુના બાધુ, વાણીથી જેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં, એવા અલૌકિક પરમાત્માને મારો નમસ્કાર થાઓ (૧)

સોમ સ્વયમ્બુવં બુદ્ધ, નરકાન્તકર ગુરુમ્ ॥

માસ્વન્તં શકરં શ્રીદં, પ્રણૌમિ પ્રયતો જિનમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ — જે શાંતિના ધારણ કરનાર અને આલ્હાદકારી હોવાથી સાક્ષાત્ ચદ્રમા કહેવાય છે કેઈના ઉપદેશ વગર પોતાનો મેળેજ બોધ પામેલા માટે જે સ્વયંબૂ (બ્રહ્મ) કહેવાય છે કેવળજ્ઞાની હોવાથી બુદ્ધ કહેવાય છે. બીજી

કર્મપ્રકૃતિની સાથે નરકગતિનો પણ નાશ કરનારા માટે જે નરકનામા દૈત્યને મારી નાખનાર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ કહેવાય છે, અલૌકિક બુદ્ધિશાળી હોવાથી જે બૃહસ્પતિ કહેવાય છે. દેવગણનાથી લોકાલોકને પ્રકાશિત કરનાર હોવાથી જે સૂર્ય કહેવાય છે. આસન્ન લબ્યને મુક્તિસુખના દાતાર હોવાથી જે શંકર કહેવાય છે. સ્વર્ગની તથા મોક્ષની લક્ષ્મી આપે છે તેથી જે કુબેર કહેવાય છે. એવા શ્રીજિન મહારાજની હું મન વચન કાયાથે પવિત્ર થઈને સ્તુતિ કરું છું, (૨)

जीवत्प्रतिभा यस्य, वचो मधुरिमाञ्चितम् ॥

देहं मेहं श्रियस्तं स्वं, वन्दे सूरिवरं गुरुम् ॥ ३ ॥

(પાદાચાક્ષરૈર્ગુરુનામ.)

અર્થ:—જેમની બુદ્ધિ બૃહસ્પતિસમાન, વચન અમૃત સમાન, અને શરીર તો બાણે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનું નિવાસ-સ્થાનજ હોયની ! એવા મારા શુરૂમહારાજ શ્રીજીવદેવસૂરિને હું વંદના કરું છું. આ શ્લોકમાં ચારે ચરણના શરૂઆતના અક્ષરથી જીવદેવ એવું શુરૂનું નામ સૂચવ્યું. (૩)

ईप्सितार्थप्रदः सर्व-व्यापत्तापघनाघनः ॥

अयं जागर्तु विश्वस्य, हृदि श्रीघरणक्रमः ॥ ४ ॥

અર્થ:—જેનાથી વાંછિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, જે સર્વે આપદાઓનો તાપ દૂર કરવાને વરસતા મેઘસમાન છે અને

જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવામા સાધનભૂત છે, એવો આ ગ્રંથ
(વિવેકવિલાસ) સર્વ લોકોના હૃદયમા જાગૃત રહેો (૪)

चञ्चलत्वकच्छुं ये, श्रियो ददाति दुर्विषयः ॥

તે મુગ્ધાઃ સ્વ ન જાનન્તિ, નિર્વિવેકમપુણ્યકમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ — જે દુર્બુદ્ધિ જનો લક્ષ્મી ઉપર ચચલપણાનું
કલંક મૂકે છે, તે લોખા લોકો પોતાના વિવેકશન્યપણાને
અને પુણ્યહીનપણાને બાણતા નથી (૫)

लक्ष्मीकल्पकतायै ये, वक्ष्यमाणोक्तिदोहदम् ॥

ચત્તન્તિ મુષિયોઽવશ્ય, તેષામેષા ફલેગ્રહિઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ — જે બુદ્ધિશાળી પુરૂષો લક્ષ્મીરૂપી કલ્પવેદીને
આ ગ્રંથમા કહેલા વચનરૂપી દોહડ (દોહડો, ખાત) આપે
છે, અર્થાત્ જે લોકો આ ગ્રંથમા કહેલી સુક્તિથી ધન
ઉપાર્જવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે લોકોને અવશ્ય આ કલ્પ-
વેદી (લક્ષ્મી) ફળદાયક થાય છે (૬)

कार्यः सदिम्स्तनोऽवश्य-वस्यै तदानुमुग्रमः ॥

મદાને જાયતે દાનુ-મુક્તિર્મુક્તિશ્ચ નિશ્ચચ્છા ॥ ૭ ॥

અર્થ — મારે, સત્પુરૂષોએ અવશ્ય લક્ષ્મીરૂપ કલ્પ-
વેદીને આ ગ્રંથમા કહેલા વચનરૂપ દોહડ દેવાનો ઉદ્યમ
કરવો કેમકે, તેથી સર્વગાદિ મુખની તથા અતે શાશ્વત્
સુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે (૭)

ત્રવીમિ સર્વશાસ્ત્રેભ્યઃ સારમુદ્ગત્ય કિંચન ॥

પુણ્યપ્રસવકૃત્સ્વર્ગા-પવર્ગફલપેશલમ્ ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—પૂર્વાચાર્યોએ સ્વેચ્છા સર્વ શાસ્ત્રોમાંથી સાર કાઢીને જેથી પુણ્યની ઉત્પત્તિ અને સ્વર્ગની તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, એવું કિંચિત્ માત્ર વચન હું કહું છું. (૮)

સ્વસ્યાન્યસ્યાપિ પુણ્યાય, કુપ્રવૃત્તિનિવૃત્તયે ॥

શ્રીવિવેકાવિલાસારુયો ગ્રન્થઃ પ્રારમ્ભ્યતે મિતઃ ॥ ૯ ॥

અર્થઃ—પોતાને તથા બીજા પઠનાર વાંચનાર વિગેરે લોકોને સુકૃતની પ્રાપ્તિ થવાને અર્થે આ વિવેકવિલાસ નામનો ગ્રંથ સંક્ષેપ માત્ર હું આરંભું છું. (૯)

પ્રવૃતાવત્ર યો યત્નઃ, ક્વચિત્કશ્ચિત્પદર્શિતઃ ॥

વિવેકિનાદૃતઃ સોઽપિ, નિવૃત્તૌ પર્યવસ્યતિ ॥ ૧૦ ॥

અર્થઃ—આ ગ્રંથમાં કોઈ ઠેકાણે જે કંઈ પ્રવૃત્તિમાર્ગ (વ્યવહારમાર્ગ) કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેનો વિવેકી પુરૂષ આદર કરે તો અંતે તે માર્ગ નિવૃત્તિમાર્ગનેજ (પરમાર્થ માર્ગનેજ) જઈ મળશે. (૧૦)

અગદઃ પાવકઃ શ્રીદો, જગન્નશ્ચઃ સનાતનઃ ॥

एतैरन्वयतां यातु, ग्रन्थोऽयं पाठकैः सह ॥ ११ ॥

અર્થઃ—આ ગ્રંથ કર્મરૂપ રોગને ઔષધ સમાન, પઠનાર

તથા શ્રવણ કરનારાઓને પવિત્ર કરનારો, લક્ષ્મી આપનારો, અજ્ઞાનરૂપ અધકારનો નાશ કરવાને સૂર્યસમાન એવો થઈ આ જગત્માં ચિરકાલ રહેા તથા આ અથના પઠન કરનારા લોકો પણ રોગરહિત, પવિત્ર, કુબેર સરખા ધનવત્, સૂર્યસમાન તેજસ્વી, અને પૂર્ણ આયુષ્યના લોગવનારા થાઓ (૧૧)

आलोक इव सूर्यस्य, स्वजनस्योपकारवत् ॥

ग्रन्थोऽय सर्वसामान्यो, मान्यो भवतु धीमताम् ॥ १२ ॥

અર્થ-જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ આપપરબાવ ન રાખતાં સર્વ વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે, તથા જેમ સત્પુરુષો પક્ષ માત્ર ન કરતા સર્વ લોકો ઉપર એક સરખો ઉપકાર કરે છે, તેમ આ મારો અથ જ્ઞાતિ જાતિનો અથવા ખીજો કોઈ પણ ભેદ ન રાખતા મનુષ્યમાત્રના ઉપયોગમાં આવેા, અને વિદ્વજનોને માન્ય થાઓ (૧૨)

(इति प्रस्तावना)

धर्मार्थकाममोक्षार्णा, सिद्धयै ध्यात्वेष्टदेवताम् ॥

भागेष्टमे त्रियामाया, चत्तिष्टेदुद्यतः पुमान् ॥ १३ ॥

અર્થ-ઉદ્ધમવત્ પુરુષે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ થવા માટે ઇષ્ટ દેવતાનું ધ્યાન કરી રાત્રિનો અઠમો ભાગ (લગભગ સાડાચાર) બાકી રહે ત્યારે બિજાનામાથી ઉઠવું (૧૩)

સુસ્વપ્નં પ્રેક્ષ્ય ન સ્વપ્નં, કથ્યમાદિ ચ સદુરોઃ ॥

દુઃસ્વપ્નં પુનરાલોક્ય, કાર્યઃ પ્રોક્તવિપર્યયઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—શુભ સ્વપ્ન જોયા પછી ફરીથી સુષ રહેવું નહિ. સૂર્યોદય થયા પછી તે ગુરૂની જોગવાઈના અભાવે લગવાનું સન્મુખ અગર ગાયના કાનનાં કહેવું. જે સદ્ગુરૂની જોગવાઈ મળે તો સદ્ગુરૂ આગળ કહેવું, અને અશુભ સ્વપ્ન આવે તો યાછું સુષ રહેવું, તથા તે સ્વપ્ન કોઈ આગળ પણ કહેવું નહિ. (૧૪)

સમઘાતોઃ પ્રશાન્તસ્ય, ધાર્મિકસ્યાપિ નીરુજઃ ॥

સ્યાતાં પુંસો જિતાક્ષસ્ય, સ્વમૌ સત્યૌ શુભાશુભૌ ॥ ૧૫ ॥

અર્થઃ—જેના શરીરમાં કદ, વાત્પિત્તનો પ્રકોપ નહિ થયો હોય, જેને કોઈપણ જાતનો રોગ ન હોય, તથા જેણે પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયો વશ રાખી હોય, એવો શાંત અને ધાર્મિક જે પુરૂષ હોય, તેનેજ આવેલાં શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્નો સાચાં પડે છે. (૧૫)

અનુભૂતઃ શ્રુતો દૃષ્ટઃ પ્રકૃતેશ્ચ વિકારજઃ ॥

સ્વભાવતઃ સમુદ્ભૂતઃ—ચિન્તાસંતતિસંભવઃ ॥ ૧૬ ॥

દેવતાદ્યુપદેશોત્થો, ધર્મકર્મપ્રભાવજઃ ॥

પાપોદ્રેકસમુત્થશ્ચ, સ્વપ્નઃ સ્યાન્નવદ્યા નૃણામ્ ॥ ૧૭ ॥

અર્થઃ—૧ કંઈ અનુભવેલી વાત મનમાં રહેવાથી, ૨

કઈ સામજેલી વાતથી, ૩ અત્યક્ષ દીઠામા આવેલી વાત ચિત્તમા રહેવાથી, ૪ અજીણાદિ વિકારથી, ૫ સ્વભાવથી, ૬ એક સરખી ચિતાથી, ૭ દેવતાદિના ઉપદેશથી, ૮ ધર્મ-કૃત્યના પ્રભાવથી, ૯ અને પાપકર્મની અતિશય વૃદ્ધિ થવાથી એવા નવ કારણોથી નવ પ્રકારના સ્વપ્ન મનુષ્યને આવે છે (૧૬-૧૭)

प्रकारैरादिभै षड्विंशशुभश्च शुभोऽपि च ॥

दृष्टો निरर्थकः स्वप्नः, सत्यश्च त्रिभिरुत्तरैः ॥ १८ ॥

અર્થ — ઉપર કહેલા પ્રકારમાથી પહેલા છ કારણોથી દીઠેલુ શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્ન નિરર્થક છે અર્થાત્ શુભ હોય તો તેનું શુભ ફળ નહિ, અને અશુભ હોય તો તેનું અશુભ ફળ પણ નહિ, પણ છેલ્લા ત્રણ કારણોથી અર્થાત્ દેવતાના ઉપદેશથી, ધર્મકૃત્યના પ્રભાવથી અને - પાપની વૃદ્ધિથી આવેલુ શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્ન સત્ય હોય છે અર્થાત્ તે શુભાશુભ ફળ દે છે (૧૮)

रात्रेश्चतुर्षु यामेषु, दृष्टः स्वप्नः फलप्रदः ॥

मासैर्द्वादशभिः षड्विंस्त्रिभिरेकेन च क्रमात् ॥ १९ ॥

निशान्त्यघटिकायुग्मे, दशाहात्फलति ध्रुवम् ॥

दृष्टः सूर्योदये स्वप्नः, सत्रः फलति निश्चितम् ॥ ૨૦ ॥

અર્થ — રાત્રિના પહેલા પહોરે દીઠેલુ સ્વપ્ન એક વર્ષે

બીજે પહોરે દીઠેલું છ માસે, ત્રીજે પહોરે દીઠેલું ત્રણ માસે, ચોથે પહોરે દીઠેલું એક માસે, રાત્રિની છેલ્લી બે ઘડીએ દીઠેલું દશ દહાડે અને સૂર્યોદયને સમયે દીઠેલું તુરત રૂળ આપે છે. (૧૯-૨૦)

માલાસ્વમોઽદિ દૃષ્ટ્વ, તથાધિવ્યાધિસંભવઃ ॥

મલમૂત્રાદિપીડોત્થઃ, સ્વપ્નઃ સર્વો નિરર્થકઃ ॥ ૨૧ ॥

અર્થઃ—એક ઉપર એક આવેલું, દીવસે દીઠેલું, મનની ચિંતાથી તથા શરીરની વ્યાધિથી આવેલું અને મળ તથા મૂત્રના રોકાવાને લીધે થએલી પીડાથી આવેલું આ સર્વ સ્વપ્ન નિષ્ફળ (ફાગટ) છે. (૨૧)

અશુભઃ પ્રાક્ શુભઃ પશ્ચાત્, શુભો વા પ્રાગથાશુભઃ ॥

પાશ્ચાત્યઃ ફલદઃ સર્વો, દુઃસ્વપ્ન શાન્તિરિષ્યતે ॥ ૨૨ ॥

અર્થઃ—પહેલાં અશુભ તથા પછી શુભ અથવા પહેલાં શુભ અને પછી અશુભ આવે તો તેમાં પાછળથી આવેલું સ્વપ્ન શુભ અથવા અશુભ રૂળ આપે છે. કદાચિત્ દુઃસ્વપ્ન આવે તો જપ પૂજા વિગેરે શાન્તિકર્મ કરવું જોઈએ. (૨૨)

(અથ સ્વરંચિચારઃ)

પ્રવિશત્પવનાપૂર્ણ—નાસિકાપક્ષમાશ્રિતમ્ ॥

પાદં શય્યાસ્થિતો દ્વાત્, પ્રથમં પૃથિવીતલે ॥ ૨૩ ॥

અર્થઃ—નાસિકાના જમણા અથવા ડાબા જે ભાગમાં

પવન પેમતો હોય તે ભાગનો પગ ખીછનામાથી ઉઠી જતાં
પ્રથમ ભૂમિપર મૂકવો. (૨૩)

અમ્બોમૂતત્ત્વયોર્નિદ્રા-વિચ્છેદઃ શુભહેતવે ॥

અયોમવાય્વગ્નિતત્ત્વેષુ, સ પુનર્દુઃસ્વદાયકઃ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ — પૃથ્વી, અપ (પાણી) તેજ, વાયુ, અને આ-
કાશ એવા પાંચ તત્ત્વો શ્વાસોર્ધ્વામની અદર આવે છે
તેમા પૃથ્વી અથવા અપ તરફ શ્વાસોર્ધ્વાસમા વહેતુ હોય
ત્યારે ભગ્નત થવું એ શુભ ભણવું, અને ખીજા તેજ,
વાયુ અને આકાશ આ તત્ત્વો વહેતા હોય ત્યારે ભગ્નત
થવું અશુભ સમજવું [૨૪]

શુક્લપ્રતિપદો વાયુ-અન્દ્રેડ્યાર્કે ઝવહ ઝવહમ્ ॥

શહનુ શસ્તોડનયા રીન્યા, ત્રિપર્યાગે તુ દુ સ્વદ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ — શુક્લપ્રતિપદાથી (અબ્જવાળા પડવાથી) માઠી
પહેલા ત્રણ દિવસ ચંદ્રનાડીમા વાયુતત્ત્વ, પછી ખીજા ત્રણ
દિવસ સૂર્યનાડીમા વાયુતત્ત્વ એમ પંચવાડીયું પૂર્ણ થાય
ત્યા શુધ્ધી થાશે તો શુભ સમજવું, પણ એથી ઉલટું
એટલે પહેલા ત્રણ દિવસ સૂર્યનાડીમા વાયુતત્ત્વ અને પછીના
ત્રણ દિવસ ચંદ્રનાડીમા વાયુતત્ત્વ એમ હોય તો અશુભ
ભણવું. ૨૫)

સાર્ધ ઘટીદ્વય નાદિ-રેકંકાર્કોદયાદ્રહેત્ ॥

અરઘટ્ટપટ્ટીશ્રાન્તિ-ન્યયાશ્ચાદયઃ પુનઃ પુન ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—જેમ રહેંટના ઘડાઓ એક પછી એક અનુક્રમે પાણીથી ભરાય છે, એને ખાલી થાય છે, તેમ સૂર્યોદયથી માંડીને ચંદ્રનાડી અને સૂર્યનાડી અઠી અઠી ઘડી સુધી વહે છે. (૨૬)

शतानि तत्र जायन्ते, निःश्वासोच्छ्वासयोर्नव ॥

૨૧૬૦૦

ख-ख-षट्-कु-करैः संख्या-हारात्रे सकले पुनः ॥ २७ ॥

અર્થ:—તે અઠી ઘડીની અંદર નવસો શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. તેમજ સંપૂર્ણ અહોરાત્રમાં (સાઠ ઘડીમાં) એકવીસ હજાર છસો (૨૧૬૦૦) શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. (૨૭)

षट्त्रिंशदुखवर्णानां या वेला भणने लगेत् ॥

सा वेला मरुतोनाडया, नाडयां संचरतो लगेत् ॥ २८ ॥

અર્થ:—છત્રીસ શુક્ર અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરતાં જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત પવનને એક નાડી સુકી બીજી નાડીમાં જતાં લાગે છે. (૨૮)

प्रत्येकं पञ्च तत्त्वानि, नाड्योश्च वह्मानयोः ॥

वहन्त्यहर्निશં तानि, ज्ञातव्यानि जितात्मभिः ॥ २९ ॥

અર્થ:—વહેતી સૂર્ય તથા ચંદ્રનાડીમાં પાંચ તત્ત્વો અહોરાત્ર વહે છે, તે બુદ્ધિમંત પુરુષોએ એવી રીતે જાણવાં. (૨૯)

ऊर्ध्वं वह्निरधो वारि, तिरश्चीनः समीरणः ॥

भूमिर्मध्यपुटे व्योम, सर्वगं वहते पुनः ॥ ३० ॥

અર્થ:—અગ્નિ ઉપરે વહે છે, જળ નીચે વહે છે, વાયુ વાકા વહે છે, ભૂમિ નાસિકાના મધ્યમાજ વહે છે, અને આકાશ સર્વત્ર વહે છે (૩૦)

वायोबेह्ररपां पृथ्व्या, व्योम्रस्तत्त्वं क्रमाद्देत् ॥

बहन्त्योरुभयोर्नादयो-ज्ञातिव्योऽय क्रमः सदा ॥ ३१ ॥

અર્થ—અને નાડીમા પ્રથમ વાયુ પછી અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી અને આકાશ આ તરવો અનુક્રમે વહે છે એ અનુક્રમ સદાનો સમજવો (૩૧)

पृथ्व्याः पलानि पञ्चाश-च्चत्वारिंशत्तथाम्भसः ॥

अग्नेस्त्रिंशत्पुनर्वायो-विंशतिर्नभसो दश ॥ ३२ ॥

અર્થ—પૃથ્વી તત્ત્વ પચાશ પળ, જળ તત્ત્વ ચાળીશ પળ, અગ્નિ તત્ત્વ ત્રીશ પળ, વાયુ તત્ત્વ વીસ પળ, તથા આકાશ તત્ત્વ દશ પળ વહે છે (૩૨)

प्रवाहकालसंख्येयं, हेतुर्बह्वल्ययोरथ ॥

पृथ्वी पञ्चगुणः तोय, चतुर्गुणमथानल ॥ ३३ ॥

त्रिगुणो द्विगुणो वायु-र्वियदेकगुणं भवेत् ॥

गुण प्रति दश पक्षा-न्युर्व्याः पञ्चाशदित्यतः ॥ ३४ ॥

एकैकहानिस्तोयादे-स्ते च पञ्चगुणाः क्षितौ ॥

गन्धो रसश्च रूपं च, स्पर्शः शब्दः क्रमादमी ॥ ३५ ॥

અર્થ:—પાંચે તત્ત્વો કેટલા વખત સૂધી વહે છે તે કહ્યું છે. પાંચે તત્ત્વોની સ્થિતિ ઓછી વધારે છે તેનું કારણ કહે છે. પૃથ્વી તત્ત્વના ગન્ધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ એ પાંચ ગુણ છે. જળ તત્ત્વના રસ, રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ એ ચાર ગુણ છે. અગ્નિ તત્ત્વના રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ એ ત્રણ ગુણ છે. વાયુ તત્ત્વના સ્પર્શ અને શબ્દ એ બે ગુણ છે, અને આકાશ તત્ત્વનો શબ્દ એ એક જ ગુણ છે. પ્રત્યેક ગુણની દશ પળ સ્થિતિ છે, તેથી પૃથ્વી તત્ત્વની સ્થિતિ પચાશ પળ છે. બીજા તત્ત્વોમાં અનુક્રમે એકેક ગુણ ઓછો હોવાથી દશ પળ ઓછી ગણિયે તો, જળ તત્ત્વની ચાળીશ, અગ્નિ તત્ત્વની ત્રીશ, વાયુ તત્ત્વની વીશ અને આકાશ તત્ત્વની દશ પળ સ્થિતિ થાય. (૩૩)

(૩૪) (૩૫)

तत्त्वाभ्यां भूजलाभ्यां स्या-च्छान्ते कार्ये फलोन्नतिः ॥

दीप्तास्थिरादિકे कृत्ये, तेजोवाय्वम्बरैः शुभम् ॥ ३६ ॥

અર્થ:—કંઈ સૌમ્ય કાર્ય કરવું હોય તો પૃથ્વી તત્ત્વ અથવા જળ તત્ત્વ લેવું, તેથી સારાં ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉગ્ર અસ્થિર એવું કાર્ય કરવું હોય તો અગ્નિ વાયુ અથવા આકાશ તત્ત્વ લીધાથી શુભ ફળ થાય છે. (૩૬)

पृथग्यत्तेजोमस्त्वयोम-तत्त्वानां चिह्नमुच्यते ॥

આદ્યે સ્થૈર્ય સ્વચિત્તસ્ય, શૈત્યકામોદ્ભવૌ પરે ॥ ૩૭ ॥

તૃતીયે કોપસંતાપૌ, તુર્યેઽય ચચ્ચલાત્મતા ॥

પચ્ચમે શૂન્યતૈવ સ્યા-દયવા ધર્મવાસના ॥ ૩૮ ॥

અર્થ—હવે પૃથ્વી આદિ પાચે તત્ત્વોમા કયુ તત્ત્વ શરીરમા છે તે બાધુવા માટે પાચેના લક્ષણ કહેછે પૃથ્વી તત્ત્વ શરીરમા હોય-તો ચિત્તની સ્થિરતા રહે છે જળ તત્ત્વ હોય તો શીતળતા તથા કામવિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે અગ્નિ તત્ત્વ હોય તો ક્રોધ અને સતાપ થાય છે અને આકાશ તત્ત્વ હોય તો મનમા શૂન્યપણુ રહે છે, અથવા ધર્મ કળ્યાની વાસના થાય છે. (૩૭) (૩૮)

શ્રુત્પોરઙ્ગુષ્ઠકૌ મધ્યા-હુલ્યૌ નાસાપુટદ્વયે ॥

સુક્ષિણોઃ પ્રાન્ત્યકોપાન્ત્યા-હુલી શેષે દગન્તયોઃ ॥૩૯ ॥

ન્યસ્યાન્તર્શ્ચુ પૃથિવ્યાદિ-તત્ત્વજ્ઞાનં ભવેત્ક્રમાત્ ॥

પીતશ્વેતારુણશ્યામૈ-ર્વિન્દુભિર્નિરપાધિ સ્વમ્ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ—કાનમા બે અશુદ્ધા, નાકના બે છિદ્રમા હાથની ચમલી આગળી, આખપર અશુદ્ધ પાસેની બે હાથની આગળી અને હોઠની બે બાબુએ બે હાથોની છેલી અને તેની પાસેની એવી બે આગળીઓ રાખી બુદ્ધીની અદર જોવાથી પાચે તત્ત્વોનુ જ્ઞાન થાય છે તે આવી રીતે-પીળું બિંદુ દેખાય તો પૃથ્વી તત્ત્વ, સફેદ દેખાય તો જળ તત્ત્વ, લાલ દેખાય તો અગ્નિ તત્ત્વ, કાળુ દેખાય તો વાયુ તત્ત્વ, અને કદ

ન દેખાય તો આકાશ તત્ત્વ જાણવું. (૩૯) (૪૦)

પીતઃ કાર્યસ્ય સાંસિદ્ધિ, વિન્દુઃ શ્વેતઃ સુખં પુનઃ ॥

મયં સંધ્યાશુભો વ્રૂતે, હાનિં મૃદ્ધસમદ્યુતિઃ ॥ ૪૧ ॥

અર્થઃ—ઉપર કહેલી રીતે જોતાં પીળું બિંદુ દેખાય તો કાર્યની સિદ્ધિ, ઘોળું દેખાય તો સુખ, રાત્રી દેખાય તો ભયની ઉત્પત્તિ અને જામર સરખું સ્વામવર્ણ દેખાય તો હાનિ થાય છે. (૪૧)

જીવિતવ્યે જયે લાભે, સસ્યોત્પત્તૌ ચ વર્ષણે ॥

પુત્રાર્થે યુદ્ધપૃચ્છાયાં, ગમનાગમને તયા ॥ ૪૨ ॥

પૃથ્વ્યપ્તત્ત્વે શુભે સ્યાતાં, વદ્ધિવાતૌ ચ નો શુભૌ ॥

અર્થસિદ્ધિઃ સ્થિરોર્વ્યાં તુ, શીઘ્રમમ્ભસિ નિર્દિશેત્ ॥ ૪૩ ॥

અર્થઃ—આજીવિકા, જય, લાભ, ધાન્યની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ (વરસાદ), પુત્રની પ્રાપ્તિ, સંગ્રામની પૃચ્છા, ગમન (જવું) તથા આગમન (આવવું) એટલા કાર્યોમાં પૃથ્વી તત્ત્વ અને જળ તત્ત્વ શુભ જાણવાં, પણ અગ્નિતત્ત્વ અને વાયુતત્ત્વ ઉપર કહેલા કાર્યોમાં શુભ ફળ દેનારાં નથી, પૃથ્વી તત્ત્વ ધીરે ધીરે શુભ ફળ આપે છે, અને જલતત્ત્વ તુરત આપે છે. (૪૨) (૪૩)

ધતિ સ્વરવિચાર.

નિષ્ઠીવનેન દદ્રુવાદે—સ્તતઃ કુર્યાન્નિવર્ષણમ્ ॥

અન્નદાદર્યાય પાણિભ્યાં, વજ્રીકરણમાચરેત્ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ — પછી દાદર, ખસ વિગેરે થઇ હોય તો તે ઉપર થુક ઘસવું, અને શરીરની દ્રઢતાને અર્થે બે હાથે શરીર મસળવું (૪૪)

वज्रनामकमावण्ड, पातव्यमथवा पय ॥

अम्भसः प्रसृतीरष्टौ, पेया केचिद्द्रवन्त्यपि ॥ ४५ ॥

અર્થ — પ્રાત કાળમાં જળ બહુ બળ દેનારું છે તેથી તે વળ નામથી કહેવાય છે માટે 'વળ' એ નામે ઓળખાતું જળ ઠંઠ સૂધી એટલે ખુબ ધરાઇને પીવું ઠેટલાક તો આઠ પસલી પાણી પીવું એમ પણ કહે છે (૪૫)

न स्वप्नाभ्यान्यमायास, कुर्यात्पीत्वा जलं सुधीः ॥

आसीनो हृदि शस्त्रार्थान्, दिनकृत्यानि च स्मरेत् ॥ ४६ ॥

અર્થ — જલપાન કરીને પાછું સુવું નહીં, તથા આયાસ ઉપજાવે એવું કંઈ કામ પણ કરવું નહીં પણ સ્વસ્થ બેસી શાસ્ત્રમાં કહેલી વાતોનો મનમાં વિચાર કરવો અથવા દિવસે જે શુભ કૃત્ય કરવા માર્ગ હોય તે ચિંતાવવું (૪૬)

प्रातः प्रथममेवाथ, स्वपाणिं दक्षिणं पुमान् ॥

पश्येदाम च वामासी, निजपुण्यप्रकाशकम् ॥ ४७ ॥

અર્થ — પુરૂષે પોતાના પુણ્યને પ્રકાશ કરનારો જમણો હાથ સવારમાં પ્રથમજ બેવો, અને ઊંચો પોતાનો ડાબો હાથ બેવો. (૪૭)

મૌની વસ્ત્રાવૃતઃ કુર્યા-દિને સંધ્યાદ્વયેઽપિ ચ ॥

ઉદઙ્મુલ્લઃ શકુન્મૂત્રે, રાત્રૌ યામ્યાનનઃ પુનઃ ॥ ૪૮ ॥

અર્થઃ—પછી વસ્ત્ર પહેરી, મૌન રહી મલમૂત્રનો ઉત્સર્ગ
[ઝાડો અને પેશાબ] કરવો. તે કરતી વખતે દિવસ અથવા
સવાર સાંજ હોય તો ઉત્તર દિશાએ અને રાત્રિ હોય તો
દક્ષિણ દિશાએ મુખ કરીને બેસવું. (૪૮)

નક્ષત્રેષુ સમસ્તેષુ, અષ્ટતેજસ્તુ માસ્વતઃ ॥

યાવદર્ધોદયસ્તાવ-ત્પ્રાતઃસંધ્યાભિધીયતે ॥ ૪૯ ॥

અર્થઃ—જ્યારે સર્વે નક્ષત્રો નિસ્તેજ ઝોટલે નજરે
દેખાતાં અંધ પડી જાય છે, અને સૂર્યના ઊંખનો અર્ધો
ઉદય થએલો દેખવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રાતઃસંધ્યાનો સ-
મય થયો એમ કહેવાય છે. (૪૯)

ભસ્મગોમયગોસ્થાન-વલ્મીકશકૃદાદિમત્ ॥

ઉત્તમદ્રુમસપ્તાર્ચિ-માર્ગનીરાશ્રયાદિ ચ ॥ ૫૦ ॥

સ્થાનં ચિતાદિવિકૃતં, તથા કૂલંકષાતટમ્ ॥

વર્જનીયં પ્રયત્નેન, વેગાભાવેઽન્યથા નતુ ॥ ૫૧ ॥

અર્થઃ—રાખ અથવા છાણ જ્યાં પડ્યું હોય, જ્યાં ગાયો
ફરતી હરતી અથવા અંધાતી હોય, જ્યાં વલ્મીક [રાકડો],
વિષ્ટા વિગેરે મલિન વસ્તુ, ઉત્તમ વૃક્ષ અથવા અગ્નિ
હોય, જે આવવા જવાનો માર્ગ, પાણીનું સ્થાનક અથવા

વિસામો દેવાની બગ્યા હોય, અને સ્મશાન અથવા નદીનો કાંઠો હોય, એવે ઠેકાણે બહુ ઉતાવળ ન હોય તો મલમૂત્રોત્સર્ગ (ઝાડો અને પેશાબ) કરવો નહિ. અને ઉતાવળ હોય તો કંઈ હરકત નથી [૫૦-૫૧]

વેગાન્ન ધારયેદ્વાત-વિષ્મૂત્તત્ક્રુતશ્ચુવામ્ ॥

નિદ્રાકાસશ્રમભ્રાસ-જૃમ્ભાશ્રચ્છર્દિરેતેસામ્ ॥ ૫૨ ॥

અર્થ—અધોવાત, વિષ્ટા, મૂત્ર, તૃષા, છીક, હેઠકી, નિદ્રા ખાસી, મહેનત કરવાથી વધેલો શ્વાસોચ્છ્વાસ, બગાસુ આસુ, વાંતિ તથા બીર્ય એ સ્વભાવથી થતા હોય તો તેની ગતિ અટકાવવી નહિ (૫૨)

ગન્ધવાહપ્રવાહસ્ય, નિજ પૃષ્ઠમનપર્યન્ ॥

સ્ત્રીપૂજ્યાગોચરે લોષ્ટ-દ્વયન્યસ્તપદ સુધીઃ ॥

મન્દ મન્દં તતઃ કૃત્વા, નિરોધરથ વિમોચનમ્ ॥

નિઃશ્વર્યાદુષ્ટમૃત્પિન્ડે-નોન્મૃજ્યં ચ ગુદાન્તરમ્ ॥ ૫૪ ॥

અર્થ—શુદ્ધિચાલી પુરૂષે મલમૂત્ર કરવા બેસતી વખતે પવનનો પ્રવાહ જે બાબુથી આવતો હોય તે બાબુએ પોતાની પૂઠ ન કરવી, સ્ત્રીઓની અથવા પોતાને પૂજવા લાયક પુરૂષોની દૃષ્ટિ વર્જવી અને પથર ઉપર જે પગ મુકવા, એવી રીતે બેઠી ધીરે ધીરે મલમૂત્રનો ત્યાગ કરી

જેમાં કાંટો કાંકરો ન હોય એવી માટી લઈ મલદ્વારની
શુદ્ધિ કરવી. [૫૩-૫૪]

ક્ષુતશુક્રશઙ્ગમૂત્રં, જાયતે યુગપદ્યદિ ॥

તત્ર માસે દિને તત્ર, વત્સરાન્તે મતિર્ધવેત્ ॥ ૫૫ ॥

અર્થ:—જે છીંક, ધાતુ, મલ અને મૂત્ર એ ચારે
સાથે થાય, તે એક વર્ષને છેડે તેજ મહીનામાં અને તેજ
દિવસે તે મનુષ્યનું મરણ થાય. (૫૫)

વિમુચ્ચાન્યાઃ ક્રિયાઃ સર્વા, જલશૌચપરાયણઃ ॥

ગુદં લિઙ્ગં ચ પાણી ચ, પૂતયા શોધયેન્મદા ॥ ૫૬ ॥

અર્થ:—જળશુદ્ધિ તરફ લક્ષ આપનારા પુરૂષોએ બીજા
સર્વ કામ સુકી દઈ ગુદા (મલદ્વાર), પુરૂષચિન્હ અને હાથ
શુદ્ધ માટીથી સાફ કરવા. (૫૬)

શ્લેષ્માધિકેન કર્તવ્યો, વ્યાયામસ્તદ્વિનાશકઃ ॥

ઢ્વલિતે જાઠરેઽગ્નૌ ચ, ન કાયા હિતમિચ્છતા ॥ ૫૭ ॥

અર્થ:—જેના શરીરમાં કફ વધારે હોય, તેણે કફ
નાશને અર્થે વ્યાયામ (કરવું અથવા કોઈપણ જાતની કસ
રત) કરવો. પણ પેટમાં જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થયો હોય તે
અર્થાત્ ઘણી ભૂખ લાગી હોય તે બિલકુલ વ્યાયામ કરવો
નહીં. (૫૭)

ગતિશક્ત્યર્ધમેવાસૌ, ક્રિયમાણઃ સુસ્વાવહઃ ॥

ગાત્રવેદાધિકસ્ત્વત્ર, સોઽશ્વાનામિવ નોચિતઃ ॥ ૫૮ ॥

અર્થ — ચાલવાની જેટલી શક્તિ હોય તે કરતા અર્ધો વ્યાયામ કરવો, તેજ સુખકારી છે. પણ હૃદ ઉપરાત શરીર ઉપર પસીના વળે એવો ઘોડાની પેઠે વ્યાયામ કરવો ઉચિત નથી (૫૮)

ગજાનૈર્બાહનૈર્યસ્તુ, વ્યાયામો દિવસોદયે ॥

અમૃતોપમ एवासौ, भवेयुस्ते च शिक्षिताः ॥ ૫૯ ॥

અર્થ — સૂર્યોદયની વેળાએ હાથી, ઘોડા વિગેરે વાહન ઉપર જેમીને વ્યાયામ કરવો તે અમૃતસમાન સુખકારી છે. વળી તેથી હાથી ઘોડા વિગેરે જાનવરોને પણ ચાલવાની આરી શિક્ષા મળે છે (૫૯)

(અથ દન્તધાવનવિધિઃ ।)

દન્તદાર્ઢ્યાય તર્જન્યા, ઘર્ષયેદન્તપાટિકામ્ ॥

આદાવતઃ પરં કુર્યા—દન્તધાવનમાદરાત્ ॥ ૬૦ ॥

અર્થ — હાત મજબૂત કરવાને અર્થે પ્રથમ ટચલી આમળીથી હાતના પેદિયાં ઘસવા, અને પછી સાચવીને હાતણુ કરવું. (૬૦)

વયાવવારિગ્દ્વા—ચિન્દુરેકઃ પ્રવાતિ ॥

કષ્ઠે તદા નૈર્જેર્ય, શ્રીઘ્રં ભોજનમુત્તમમ્ ॥ ૬૧ ॥

અર્થ. — જો હાતણુ કરતા પહેલાં ડોગળાનો એક બિંદુ

ગળામાં ઉતરી જાય તો મનુષ્યોએ જાણવું કે, આજે શિશુ
અને સાડું લોજન મળશે. (૫૧)

અવક્રાગ્રન્થિસત્કૂર્ચ, સૃક્ષ્માગ્રં દ્વાદશાશુલમ્ ॥

કનિષ્ઠાગ્રસમસ્થૌલ્યં, જ્ઞાતવૃક્ષં નુભૂમિજમ્ ॥ ૬૨ ॥

કનિષ્ઠિકાનામિકયો-રન્તરે દન્તધાવનમ્ ॥

આદાય દક્ષિણાં દંટ્રાં, વામાં વા સંસ્પૃશંસ્તલે ॥ ૬૩ ॥

તલીનમાનસઃ સ્વસ્થો, દન્તમાંસમપીડયન્ ॥

ઉત્તરાભિમુખઃ પ્રાચી-મુખો વા નિશ્ચલ્લાસનઃ ॥ ૬૪ ॥

દન્તાન્મૌનપરસ્તેન, ઘર્ષયેદ્વર્જયેત્પુનઃ ॥

દુર્ગન્ધં શુપિરં શુષ્કં, સ્વાદ્મલં લવણં ચ તત્ ॥ ૬૫ ॥

અર્થઃ—સીધું (વાંકું નહીં એવું), ગાંઠ વિનાનું, જેનો
સારો કૂચો થાય એવું, જેનો અગ્રભાગ (દૂંક) કોમળ છે એવું
બાર આંગળ લાંબુ, ટચલી આંગળી જેટલું જાડું, જાણીતા
વૃક્ષનું તથા સારી ભૂમિમાં થયેલા વૃક્ષનું એવું દંતકાષ્ઠ
(દાંતણું) ટચલી આંગળી અને તેની બેડેની આંગળી એ
બેની વચ્ચે પકડીને જમણી અથવા ડાબી; દાઢે પ્રથમ ઘસવું
દાંત ઘસતી વખતે સ્વસ્થ થઈ ઘસવામાં જ બરાબર ચિત્ત
રાખવું. દાંતની આળુબાળુના માંસને પીડા ન થાય એમ
ઘસવું. ઉત્તર અથવા પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરી નિશ્ચળ બેસવું.
અને મૌનપણે રહેવું. દુર્ગંધવાળું, અંદરથી પેાલું, સૂકું,

મીઠું, ખાટું, અને ખાડુ એવું દતકાષ્ટ (દાતણું) વર્જ્યુ.
(૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫)

ઘપતીપાતે રવેવારે, સંક્રાન્તો ગ્રહણે ન તુ ॥

દન્તકાષ્ટં નવાષ્ટક-મૂતપક્ષાન્તવદ્દ્યુષુ ॥ ૬૬ ॥

અર્થ — ઘપતીપાતનો દિવસ, રવિવાર, મકાતિનો દિવસ, ગ્રહણનો દિવસ, નવમી, અષ્ટમી, પ્રતિપદા, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા અને પછી એટલા દિવસે દતકાષ્ટ(દાતણું) કરવું નહીં (૬૬)

અમાષે દન્તકાષ્ટસ્ય, મુસ્તશુદ્ધિવિધિ પુનઃ ॥

કાર્યો દ્વાદશગણ્ડૈ—નિહોલ્લેસસ્તુ સર્વદા ॥ ૬૭ ॥

અર્થ — દતકાષ્ટ (દાતણું) મળી શકે નહીં તે ખાર કેમળા કરી મુખશુદ્ધિ કરવી પણ જીભ ઉપરનો મેલ તે હમેશા ધસીને ઉતારવો (૬૭)

વિક્લિપ્ય રસનાં ત્રિદા—નિર્મલસ્વિન્યા સ્નૈ સ્નૈ ॥

શુચિપદેષ્ણે પ્રસાર્ય, દન્તકાષ્ટ પુનસ્ત્યજેત્ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ — પછી દાતણું કાઢી તેના કકડાથી ધીરે ધીરે જીભ ઉપરનો મળ ઉતારવો, અને દાતણું ધોઈ આગળ શુદ્ધ ખૂમિ ઉપર નાખી દેવું (૬૮)

સંપૂર્ણ પતિર્ન સ્વમ્ય, જ્ઞાનાનાં કકુમાં ચ યત્ ॥

ઝર્યસ્વં મુમ્બદ તન્સ્યા—દન્યથા દુઃસ્વહેત્રે ॥ ૬૯ ॥

અર્થ:—તે દંતકાષ્ટ જો આપણી સામું પડે, શાંત દિશામાં પડે, અથવા ઉધું પડે તો તે સુખકારી સમજવું. અને એથી ઉલટી રીતે પડે તો દુઃખનું કારણ જાણવું. (૬૯)

જર્થ્વં સ્થિત્વા क्षणं पश्चात्-त्पतन्येव यदा पुनः ॥

મિષ્ટાહારસ્તદાદિષ્ટ-સ્તદિને શાસ્ત્રકોવિદૈઃ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ:—થોડીવાર ઉચ્ચ રહીને જો પાછું જમીન ઉપર પડે, તો તે દિવસે મિષ્ટાન્નની પ્રાપ્તિ થાય એમ શાસ્ત્રના જાણપુરુષો કહે છે. (૭૦)

कासश्वासज्वराजीर्ण-शोकतृष्णास्यपाकयुक् ॥

न च कुर्याच्छिरोनेत्र-हृत्कर्णमयवानपि ॥ ७१ ॥

અર્થ:—ખાંસી, શ્વાસ, જ્વર, અજીર્ણ, સોજો, તૃષ્ણા, સુખ પાક (મોઢું આવવું) માથાનો, નેત્રનો, હૃદયનો તથા કાનનો દુખાવો એટલામાં ગમે તે રોગ જેને હોય તે રોગિયે દાતણ કરવું નહીં. (૭૧)

प्रातः शनैः शनैर्नस्यो, रोगहृच्छुद्धवारिणा ॥

મૃજ્જન્તો નાસયા તોયં, ગજા ગર્જન્તિ નીરજઃ ॥ ૭૨ ॥

અર્થ:—સવારમાં ધીરે ધીરે નાક વાટે ચોખ્ખું પાણી પીવું. તેથી રોગનો નાશ થાય છે. હાર્થીજો નાકવાટે પાણી પિએ છે તેથી નિરોગી થઈ ગર્જનરૂપ કરે છે. (૭૨)

સક્તચ ॥ સુગન્ધવદનાઃ સ્તિગ્ધનિસ્વના ત્રિમલેન્દ્રિયાઃ ॥

નિર્વલીપલિતવ્પદ્મા, જાયન્તે નસ્યગીલિનઃ ॥ ૭૩ ॥

અર્થ — વેલગાઅમા કહ્યું છે કે, “ જે પુરુષો હમેશા નસ્ય (નાક વાટે ગાઓક્તા વસ્તુનું સેવન કરવું) કરે છે તેમનામુખે સુગન્ધિ રહે છે, સ્વર સ્તિગ્ધ રહે છે, ઇન્દ્રિયો નિર્મળ રહે છે, અને ગરીર ઉપર કરચલી વિગેરે પડતી નથી ” (૭૩)

આસ્યશોષાધરસ્ફોટ-સ્વરમદ્ગુનિવૃત્તયે ॥

પારુણ્યદન્તરવિઠરંગ-સ્નેહગણ્ઠપમુદ્ગદેત્ ॥ ૭૪ ॥

અર્થ — મુખમા શોષ પડતો હોય, હોઠ દાઢી ગયા હોય, આંહ બેમી ગયો હોય, આમડી બરહટ થઈ હોય, દાંતમા દુખારો થતો હોય, તો તેને મટાડવા માટે ધીનો અથવા તેલનો દોઝળો કરવો (૭૪)

કેશમસાદન નિરય, કારયેદ્ય નિશ્ચરઃ ॥

કરાગ્ન્યાં યુગપત્કુર્યાં સ્પૃશોત્તમાદ્ગે સ્વયં ન તત્ ॥ ૭૫ ॥

અર્થ — પછી સ્થિર બેમી કોઈ પામે પોતાના માવાન વાળ સાફ કરાવવા પોતાના માથાના વાળ પોતાને જ સાફ કરવા હોય તો તે ન ધાને બે હાથથી સાફ કરવા નહીં (૭૫)

નિલક દ્રાવ્યપાર્શ્વે, મદ્ગત્તય ન ચીરપતે ॥

દાંટ દેહે ત્રિરોરોને, મૃત્યુ પશ્ચદ્ગેહનિ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ:—તિલક જેવા માટે અથવા મંગલીકને અર્થે આ-
રિસામાં જેવું. કદાચિત્ જે માથા વગર એકદુ પોતાનું ધરજ
દેખાય તો તે દિવસથી પંદરમે દિવસે પોતાનું મરણ
જાણવું. (૭૬)

માતૃમૃતિવ્રદ્ધાનાં, નમસ્કારં કરોતિ યઃ ॥

તીર્થયાત્રાફલં તસ્ય, તત્કાર્યોસૌંદિનેદિને ॥૭૭॥

અર્થ:—મા, બાપ વિગેરે વૃદ્ધ પુરૂષોને જે નમસ્કાર
કરે છે, તેને તીર્થયાત્રાનું ફળ મળે છે. માટે દરરોજ તેમને
નમસ્કાર કરવો. (૭૭)

ઉક્તં ચ ॥ માતાપિત્રોરભરકઃ, ક્રિયામુદ્દિગ્ધ યાચકઃ ॥

મૃતશય્યાપ્રતિગ્રાહી, ન ભૂયઃ પુરુષો ભવેત્ ॥ ૭૮ ॥

અર્થ:—કહ્યું છે કે, “ જે મનુષ્ય પોતાના માબાપનું
ભરણ પોષણ ન કરે, કંઈ ધર્મક્રિયા ઉદ્દેશીને એટલે ફલાણું
ધર્મકૃત્ય કરવું છે, એમ કહીને યાચના કરે, અને મરી ગયા
મનુષ્યનું શય્યાદાન લે, તેને ફરીથી મનુષ્ય ભવ મળવો
દુર્લભ છે. (૭૮)

વૃદ્ધૌ ચ માતાપિતરૌ, સાધ્વી માર્યા સુતઃ શિશુઃ ॥

અગ્ન્યકાર્યશતં કૃત્વા, ભર્તવ્યા મનુરવ્રવીત્ ૭૯ ॥

અર્થ:—આપણાં વૃદ્ધ થયેલાં માબાપ, શીલવતી સ્ત્રી
અને અજ્ઞાન પુત્ર એમનું પોષણ એકઠાં અકાર્યો કરીને
પણ કરવું, એમ મનુ ઋષિ કહે છે. (૭૯)

અનુપાસિતટદાના-મસેવિતમદીશુજામ્ ।

અવારમુરુયામુદ્દદા, દૂરે ધર્માર્થનુષ્ટયઃ ॥ ૮૦ ॥

અર્થ — જે લોકો સ્થવિરની સેવા કરતા નથી તેમનાથી ધર્મ વેગળો રહે છે, જે રાજાઓની સેવા કરતા નથી તેમનાથી દ્રવ્ય વેગળુ રહે છે, અને જે ગણિકાની મૈત્રી રાખતા નથી તેમનાથી વિષય^૧ સતોષ વેગળો રહે છે. (૮૦)

તત્ત જ્ઞાત્વા શિરઃકણ્ઠા-વયવેષુ યથોચિતમ્ ॥

પવિત્રયેનુમાત્માન, જલૈર્મન્ત્રક્રમેણ વા ॥ ૮૧ ॥

ચક્ષુઃશુદ્ધિમનઃશુદ્ધિ, કૃત્વા ત્યક્ત્વા ચ દૂરતઃ ॥

જાસ્તિકાદીનયઃ સિપ્ત્વા, પુષ્પં પૂજાગૃહાન્તરે ॥ ૮૨ ॥

આશ્રયન્દક્ષિણા જ્ઞાત્વા-મર્ચયન્નથ દેહકીમ્ ॥

તામસ્પૃશન્પવિશ્યાન્ત-ર્દક્ષિણેનાંધિના તતઃ ॥ ૮૩ ॥

સુગન્ધમવુરૈર્દ્રવૈઃ, પ્રાદ્મુલ્લો વાપ્સુદ્દમ્ભઃ ॥

વામનાદ્યાં મૃત્તાયા, મૌનવાન્દેવમર્ચયેન્ ॥ ૮૪ ॥

અર્થ — પછી કાણ તથા આપણી પ્રકૃતિને ઉચિત જાણે તેમ બાહ્યશુદ્ધિને અર્થે શિરસ્નાન (માથા ઉપરથી ન્હાવું) કંઠ સ્નાન (કંઠ સુધી ન્હાવું), અપયવસ્નાન

૧ ગણિકાના દોષ દેખીને પેરાગ્ય યતાર્થ વિષય ઉપર સતોષ થાય છે એ કારણ સમજવો.

(હાથ, પગ વિગેરે ધોવાં) કરવું. જળે કરીને સ્નાન કરવું
 એવો નિયમ છે; પણ તેમ કરવાને હરકત હોય તો મંત્ર
 વડે સ્નાન કરવું. પછી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, મન શુદ્ધ કરી
 તથા નાસ્તિક, વ્યસની વિગેરે હોડાની દૃષ્ટિથી વેળાના રહી
 પૂજા ગૃહની અંદર ફૂલ વિગેરે સામગ્રી ઘરાઘરા રાખી
 દ્વારની જમણી બાજુએ ઉભા રહી ઘરના ઉંબરાતું પૂજન
 કરવું. પછી, ઉંબરાને પગે સ્પર્શ ન કરતાં જમણો પગ
 આગળ મૂકીને અંદર જવું. અને અંદ્રનાડી (ડાબી નાસિકા)
 વહેતાં થકાં પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને
 સુગંધી તથા મધુર વસ્તુથી, માન રહીને, દેવની પૂજા
 કરવી. (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪)

ગૃહે પ્રવિશતા વામભાગે, મુસ્થાનસંસ્થિતમ્ ॥

દેવતાયતનં કુર્યા-ત્સાર્દ્ધસ્તોર્ધ્વભૂમિષુ ॥ ૮૫ ॥

અર્થ:—ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં ડાબા હાથપર દેવમંદિર
 કરવું, તેની રચના સારી હોવી જોઈએ, અને ઘરની ભૂમિથી
 મંદિરની ભૂમિ દોડ હાથ ઉચી જોઈએ. (૮૫)

નીચૈર્ભૂમિસ્થિતં કુર્યા-દેવતાવસથં યદિ ॥

નીચૈર્નીચૈસ્તતોડ્વંચં, સંતત્યાદિ તદા મહેત્ ॥ ૮૬ ॥

અર્થ:—જો નીચી ભૂમિ ઉપર દેવ મંદિર કરે, તો તે
 મુશ્કેલી સંતતિ વિગેરે અવશ્ય નીચ અવસ્થામાં રહે. (૮૬)

પૂજકઃ સ્યાદયો પૂર્વ-મુખો વાપ્યુત્તરામુખઃ ॥

દક્ષિણાદિદિશો વર્જ્યા, વિદિગ્વર્જનમેવ ચ ॥ ૮૭ ॥

અર્થ — પૂજા કરનારા પુરુષે પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા-
તરફના મુખ કરીને બેસવું દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અગ્નિ, નૈઋત્ય
વાયવ્ય અને ઇશાન્ય એ છ દિશા પૂજામાં અવશ્ય
વર્જવી (૮૭)

પશ્ચિમાભિમુખં પૂજા, જિનમૂર્તેઃ કરોતિ ચેત્ ॥

ચતુર્યમતતિચ્છેદો, દક્ષિણસ્યામસતતિ ॥ ૮૮ ॥

અર્થ — જો ઠાંધ પશ્ચિમ દિશા તરફ મુખ કરીને જિન
પ્રતિમાની પૂજા કરે, તો તેની સતતિનો આથી પેઢીએ
વિચ્છેદ થાય અને દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખે તો
સતતિ વધેજ નહીં (૮૮)

આગ્નેત્યા ચ યદા પૂજા, ધનહાનિર્દિને દિને ॥

વાયવ્યાં સતતિનેવ, નૈઋત્યાં ચ કુલક્ષયઃ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ — આગનેથી દિશામાં મુખ કરીને પૂજા કરે તો
દિવસે દિવસે ધનની હાનિ થતી જાય, વાયવ્ય દિશામાં
મુખ કરે તો સતતિ ન થાય અને નૈઋત્ય દિશામાં મુખ
કરે તો કુળનો ક્ષય થાય (૮૯)

ઈશાન્યાં કુર્વતાં પૂજાં, સસ્થિતિર્નોપજાયતે ॥

અંધિજાનુકરાસેષુ, મૃત્તિ પૂજા યથાક્રમમ્ ॥ ૯૦ ॥

અર્થ — ઇશાન દિશામાં મુખ કરીને બેઝે તો પૂજા

કરનારની સ્થિતિ સારી રહેતી નથી. પૂજા કરનારે પ્રથમ એ પગોએ પછી અનુક્રમે એ જાતુએ, એ હાથે, એ ખભાએ અને મસ્તકે પુજા ચલાવવી. (૯૦)

શ્રીચંદનં વિના પૂજા, નૈવ કાર્યા જિનેશિતુઃ ॥

માલે કળે હૃદમ્ભોજે, ઉદરે તિલકં ક્રમાત્ ॥ ૯૧ ॥

અર્થ:—કેસર ચંદન વગર જીનપ્રતિમાની પૂજા કોઈ કાળેપણ કરવી નહીં. કપાળ, ટંક, હૃદય, ઉદર વિગેરે નવ સ્થાનક ઉપર અનુક્રમે તિલક કરવું. (૯૧)

નવમિસ્તિકકૈઃ પૂજા, કરણીયા નિરન્તરમ્ ॥

પ્રમાતે પ્રથમં વાસ-પૂજા કાર્યા વિચિક્ષ્ણૈઃ ॥ ૯૨ ॥

અર્થ:—હુમેશા નવ તિલક કરીને જિન પ્રતિમાની પૂજા કરવી. વિધિના જાણુ પુરૂષોએ પ્રભાત કાળમાં પ્રથમ વાસપૂજા કરવી. (૯૨)

મધ્યાહ્ને કુસુમૈઃ પૂજા, સંધ્યાયાં ધૂપદીપતઃ ॥

અર્હતો દક્ષિણે ભાગે, દીપસ્યાથ નિવેશનમ્ ॥ ૯૩ ॥

અર્થ:—ખપોરે સુગંધી કુસુમથી જિન પ્રતિમાની પૂજા કરવી. અને સંધ્યાકાળે ધૂપદીપથી પુજા કરવી. જિન પ્રતિમાની દક્ષિણ આજુએ દીવો રાખવાનું સ્થાનક કરવું. (૯૩)

વામાંશે ધૂપદહન-મગ્ને કૂરંતુ સંમુલ્લમ્ ॥

ધ્યાનં તુ દક્ષિણે ભાગે, ચૈત્યાનાં વન્દનં તથા ॥ ૯૪ ॥

અર્થ — ભગવાનની હાથી બાબુએ ધૂપધાણુ મૂકવું.
આ બળ નેવેલ રાખવું, સાચુ બેસી ધ્યાન કરવું, તથા
ચેત્યવદન દક્ષિણ બાગે કરવું - (૬૪)

ગન્ધધૂપાસૈ સદ્ધિઃ, પ્રદીપૈર્વાલિવારિભિઃ ॥

જ્ઞાન્તૌ શ્વેતં તથા પીતં, લાભે શ્યામં પરામવે ॥ ૧૫ ॥

મદ્ગદ્ધાર્યે તથા રક્તં, પશ્ચવર્ણે તુ સિદ્ધયે ॥

પશ્ચામૃતે તથા જ્ઞાન્તૌ, દીપઃ સ્યાચ્ચ ગુદૈર્ઘૃતૈઃ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ — સત્પુરુષોએ ચદન, અક્ષત, ધૂપ, દીપ, બલિ
અને બળ આ વસ્તુથી ભગવાનની પૂજા કરવી શ્વેત પુષ્પ
(પીળું ફુલ) શાંતિકારક છે, પીતપુષ્પ (પીળું ફુલ) લાભકારક
છે, શ્યામપુષ્પ (કાળું ફુલ) પરાભવ કરનાર છે, રક્તપુષ્પ
(રાતુફુલ) મંગલિક છે, અને પચવર્ણી ફુલ સિદ્ધિદાયક
છે પચામૃત પુજા અથવા શાંતિ હોય તો ગોળનો અને
ધીનો દીવો કરવો [૬૫] (૬૬)

પદ્માસનસમાસીનો, નામાગ્રન્યસ્તલોચનઃ ॥

મૌની વસ્ત્રાવૃતાસ્યોઽયં, પૂજા કુર્યાજ્જિનેશ્વિતુ ॥૧૭॥

અર્થ — સત્પુરુષે પદ્માસને બેસી નાસિકાના અગ્રભાગ
ઉપર દૃષ્ટિ રાખી, ઝોન રહી, અને શુદ્ધ વસ્ત્રથી મુખકોશ
બાંધી જિનેશ્વર મહારાજની પૂજા કરવી (૬૭)

સ્નાનં પૂર્વમુસ્ત્રીભૂય, પ્રતીચ્યાં દન્તધાવનમ્ ॥

ઉદીચ્યાં શ્વેતવાસાંસિ, પૂજા પૂર્વોચ્ચરામુસ્ત્રી ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—પૂર્વ દિશાએ મુખ કરીને ન્નાન કરવું, પશ્ચિમ દિશાએ મુખ કરીને દાતણ કરવું, ઉત્તર દિશાએ મુખ કરીને શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરવાં, અને પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને દેવપૂજા કરવી. (૯૮)

(ધતિ પૂજાવિધિ.)

(અથ જપવિધિ: ।)

સંકુચાદ્વિજને ભવ્યઃ, સશબ્દાન્મૌનત્રાજ્જુભઃ ॥

મૌનજાન્માનસઃ શ્રેષ્ઠો, જપઃ શ્લાઘ્યઃ પરઃ પરઃ ॥૧૯॥

અર્થ:—માણસના સમૂહમાં જપ કરવા કરતાં એકાંતમાં કરવો પ્રશસ્ત છે. જપના અક્ષર લોકોથી સંભળાય એવા બોલવા તે કરતાં મૌન રાખી ગણવા એ સાદું તથા મૌન રાખી અક્ષર ગણવા તે કરતાં મનમાંજ મંત્રાક્ષરની પંક્તિનું અર્થસહિત ચિંતન કરવું એ ઉત્તમ છે. ઉપર કહેલા ત્રણ પ્રકારના જપમાં પહેલા કરતાં બીજો શ્રેષ્ઠ અને બીજા કરતાં ત્રીજો શ્રેષ્ઠ બાણવો. (૯૯)

(અથ પ્રશ્નવિચારઃ)

પૂજાદ્રવ્યાર્જતોદ્વાહે, દુર્ગાદિસરિદાક્રમે ॥

ગમાગમે જીવિતે ચ, ગૃહક્ષેત્રાદિસંગ્રહે ॥ ૧૦૦ ॥

ક્રયવિક્રયણે વૃષ્ટૌ, સેવાકૃષિવિષે જયે ॥

વિદ્યાપટ્ટાભિષેકાદૌ, શુભેર્ડયે ચ શુભઃ ચક્ષી ॥ ૧૦૧ ॥

અર્થ—પૂજા કરવી, દ્રવ્ય કમાવું, વિવાહ કરવો, કિલ્લા ઉપર ચઢવું, નદી ઉતરવી, જવું, આવવું, શ્રવણ, ધર, ક્ષેત્ર વિગેરે લેવું, કોઈ વસ્તુની ખરીદી અથવા વેચાણ કરવું, વૃદ્ધિ થવા માટે કોઈ પણ જાતનો પ્રયત્ન કરવો, સેવા કરવી, ખેતી કરવી, વિધના સંબંધમાં કંઈ કામ કરવું, કોઈને છોડવું, વિધાનો આરભ કરવો, રાજા-દિકને પટ્ટાભિષેક કરવો, ઇત્યાદિ કાર્યમાં તથા કોઈપણ શુભ કાર્યમાં અંદ્રનાડી શુભ જાણવી (૧૦૦) (૧૦૧)

અગ્રસ્થો વાપગો વાપિ, જ્ઞેયઃ સોમદિશ્ચ સ્થિત ॥

પૃથ્વસ્થો દક્ષિણસ્થશ્ચ, વિજ્ઞેયઃ સૂર્યમાગમાક્ ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ—આગળ અથવા ડાબે પડખે ઉભેલો માણસ અગ્ર દિશામાં જાયવો, અને પછવાડે અથવા જમણી બાજુએ ઉભેલો સૂર્ય દિશામાં જાયવો (૧૦૨)

પ્રશ્ને પ્રારમ્ભજે વાપિ, કાર્યાણાં વાપનાસિકા ॥

પૂર્ણા વાયો. પ્રવેશજ્ઞે—તદા સિદ્ધિરસંશયમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ—કોઈ કાર્યનો પ્રશ્ન અથવા આરભ કરતી વખતે ડાબી નાગીકામાં જો પૂર્ણ વાયુ જરાય અર્થા ડાબો રજર આસતો હોય તો નિશ્ચયથી કાર્યમિદ્ધિ જાયવી. (૧૦૩)

યોદ્ધા સમાક્ષરાદ્યથે-દૂતો વામાવહઃ સ્થિતઃ ॥

તદા જયો વિષયાસે, વ્યત્યયં મતિમાન વદેત્ ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થઃ—સંગ્રામના પ્રશ્નમાં સંગ્રામ કરનારના નામના અક્ષર બે, ચાર ઇત્યાદિ સમસંખ્યામાં હોય, અને પ્રશ્ન કરનારા દૂતની બે ચંદ્રનાડી વહેતી હોય તો યુદ્ધમાં જય કહેવો, અને બે સંગ્રામ કરનારના નામના ત્રણ, પાંચ ઇત્યાદિ વિષમ અક્ષર હોય, અને દૂતની સૂર્યનાડી વહેતી હોય તો સંગ્રામમાં પરાભવ કહેવો. (૧૦૪)

પ્રવાહો યદિ વાર્કેન્દ્રોઃ, કથં ચિદ્ગુપદ્ભવેત્ ॥

વિજયાદીનિ કાર્યાણિ, સમાન્યેવ તદાદિશેત્ ॥ ૧૦૫ ॥

અર્થઃ—બે ચંદ્રનાડી અને સૂર્યનાડી સંઘાતે વહેતી હોય તો વિજયાદિક કાર્ય સમાન કહેવા. એટલે કોઈ પણ પક્ષની હાર અથવા જીત ન થતાં બંને પક્ષની બરાબરી થાય એમ કહેવું. (૧૦૫)

મુદ્ગલાચૈર્મૃતસ્ય, વિપાર્ત્તસ્યાથ રોગિણઃ ॥

પ્રશ્ને સમાક્ષરાદ્યથે-દિત્યાદિ પ્રાગ્વદાદિશેત્ ॥ ૧૦૬ ॥

અર્થઃ—મુદ્ગલવાળા (મુદ્ગલ છે જેના હાથમાં તેવા) માણસનો અથવા વિષવિકારથી પીડાયેલા રોગિણો પ્રશ્ન હોય તો ઉપર કહેલી રીત પ્રમાણે નામના અક્ષરની સમ-વિષમ સંખ્યા ઉપરથી તથા પ્રશ્ન કરનારના સ્વર ઉપરથી શુભાશુભ ફળ કહેવું. (૧૦૬)

નામગ્રાહં દ્વયોઃ પ્રશ્ને, જયાજયવિષૌ વદેત્ ॥

પૂર્વોક્તસ્ય જયઃ પર્ણે, પક્ષે રિક્તે પરસ્ય ચ ॥ ૧૦૭ ॥

અર્થ — સામસામા પક્ષવાળા જે મનુષ્યોના નામ લે-
ધને તેમના જયપરાજયનો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો પ્રશ્ન કરનાર
માણસ જે બાબતને ઉભો હોય, તે બાબતનો આપણો જ
ર વહેતો હોય તો પહેલા જેનું નામ લીધું હોય તેનો જય
કહેવો, અને તે બાબત ખાલી હોય તો પછાડેથી જેનું
નામ લી હોય તેનો જય કહેવો (૧૦૭)

રોગિપ્રશ્ને ચ શૃઙ્ગોયા-સ્પૂર્વ જ્ઞાન્યભિષા યદિ ॥

પશ્ચાદ્વયાધિપતો નામ, તર્જીવતિ સ નાન્યથા ॥ ૧૦૮ ॥

અર્થ — કોઈ રોગીના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે, અને તેમાં
જો પ્રથમ જેને પ્રશ્ન કરવો હોય તે નિમિત્તીનું નામ લે,
અને પછી રોગીનું નામ લે, તો રોગી જીવે નહીં તો
નહીં (૧૦૮)

વદાનાં રોગિતાનાં ચ, પ્રશ્નણાનાં નિજાત્વદાત્ ॥

પ્રશ્ને યુદ્ધવિષૌ વૈરિ-સંગમે સહસા મયે ॥ ૧૦૯ ॥

જ્ઞાને પાનેઽશ્વને નષ્ટા-ન્વેષે પુત્રાર્થપથુને ॥

વિવાહે દારુજેઽર્થે ચ, મૂર્ધનાદી પ્રશ્નસ્યને ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થ — બંદીખાને પડેલા, રોગથી પીડાયેલા અને પો-
તાના અધિકારથી મદ મયેલા એ ત્રણેમાં ગમે તેના સંબંધ

માં પ્રશ્ન કરવો હોય, સંશ્રામ કરવો હોય, શત્રૂની મુલાકાત લેવી હોય, અચ્ચાનકે લય આવી પડ્યો હોય, નહાવું, ખાવું પીવું, જોયેલી વસ્તુની શોધખોળ કરવી, યુત્ર પ્રાપ્તિને અર્થે સ્ત્રીસંગ કરવો, વિવાહ કરવો અને કંઈપણ કુરકર્મ કરવું હોય તો સૂર્યનાહી સારી સમજવી. (૧૦૯-૧૧૦)

નાસાયાં દક્ષિણાયાં તુ, પૂર્ણાયામપિ વાયુના ॥

પ્રશ્નાઃ શુભસ્ય કાર્યસ્ય, નિષ્ફલાઃ સકલા અપિ ॥૧૧૧॥

અર્થ:—જો પુછનારની દક્ષિણ નાસિકા પુર્ણ વહેતી હોય તો તે વખતે કરેલા શુભ કાર્યના સર્વે પ્રશ્નો નિષ્ફળ જાણવા. (૧૧૧)

[ઇતિ પ્રશ્નોપગોળી સ્વરવિચાર]

યથાશક્તિ તતશ્ચિન્ત્યં, તપો નિત્યં તદગ્રતઃ ॥

યસ્ય પ્રભાવતઃ સર્વાઃ, સંભવન્તિ વિભૂતયઃ ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ:—પૂજા કરી રહ્યા પછી પોતાની શક્તિ માફક કંઈ તપસ્યા કરવી હોય તો તેનો જિનપ્રતિમા આગળ વિચાર કરવો. કારણ, તપસ્યાના પ્રભાવથી સર્વ સંપાદાઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૧૨)

ધર્મશોકભયાહાર—નિદ્રાકામકાલિક્રુધઃ ॥

યાવન્માત્રા વિધાયન્તે, તાવન્માત્રા ભવન્ત્યમી ॥ ૧૧૩ ॥

અર્થ:—ધર્મ, શોક, લય, આહાર, નિદ્રા કામ, કલહ અને ક્રોધ એ આઠે વસ્તુ જેટલી વધારીએ તેટલી વધે છે,

અને જેટલી ઓછી કરીએ તેટલી ઓછી થાય છે (૧૧૩)

અપત્યોત્પાદને સ્વામિ-સેવાયા પોષ્યપોષણે ॥

ધર્મકૃત્યે ચ જો કર્તુ, યુજ્યન્તે પ્રતિહસ્તકાઃ ॥ ૧૧૪ ॥

અર્થ — આપણી સ્ત્રીને વિષે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો, આપણા ધણીની સેવા કરવી, માળાપ બધરા છાકરા વિગેરેનું પોષણ કરવું, ધર્મકૃત્ય કરવું, આ ચાર કાર્યોમા પ્રતિહસ્તક (મુખત્યાર) આલે નહીં એ તો પોતેજ કરના ચોખ્ખ છે (૧૧૪)

સવૃતાઙ્ગ સમઝાયા, યાચઃ પૂર્વોત્તરાનનઃ ॥

સ્થિરાસને સમાસીત, સવૃત્ય ચતુરોઽશ્વજાન ॥ ૧૧૫ ॥

અર્થ — ન્યાય સભામા બેસવું હોય તો સારા વસ્ત્ર પહેરવાં, અને સભામા જઈ સ્થિર આસન ઉપર પ્રાય પુર્વ તથા ઉત્તર દશા તરફ મુખ કરી તથા વસ્ત્રના ચારે છેડા સમેટી બેસવું (૧૧૫)

અધર્મર્ગારિચૌરાગ્રા, વિગ્રહોત્પાતિનોઽપિ ચ ॥

મૂન્યાઙ્ગે સ્વસ્થ કર્તવ્યાઃ, મુલ્લઙ્ગામજવાર્થિભિઃ ॥ ૧૧૬ ॥

અર્થ — મુખ, લાભ તથા જયના અર્થી પુરૂષોએ ન્યાય સભામા પોતાના લેણદારને, શત્રુને, ચોરને, પોતાની ઉપર તોહમત મૂકનારને તથા બીજા પણ એવા પુરૂષોને પોતાની મુન્ય બાજુએ એટલે જે બાજની નાસિકા વહેતી ન હોય, બધ પડેલી હોય તે બાજે રાખવા. (૧૧૬)

સ્વજનસ્વામિગુર્વાચા, યે ચાન્યે હિતચિન્તકાઃ ॥

જીવાદ્ધે તે ધ્રુવં કાર્યા, વાન્ઞિતાર્થ વિચિત્સુભિઃ ॥૧૧૭॥

અર્થઃ—વાંછિત કાર્ય કરવા ધારનારા પુરૂષોએ પોતાના સ્વજનોને, સ્વામીને, ગુરૂને તથા બીજા પક્ષ જે આપણું હિત વાંછતા હોય તે સર્વે મનુષ્યોને આપણી જે તરફની નાસિકા ખૂણું વહેતી હોય, તે તરફ રાખવા. (૧૧૭)

આચાર્યાણાં યતીનાં ચ, પણિતાનાં કલામૃતામ્ ॥

સમુત્પાદ્યઃ સદામન્દઃ કુલીનેન યથાયયમ્ ॥૧૧૮॥

અર્થઃ—કુલીન મનુષ્યે આચાર્યોને, સાધુઓને, પંડિતોને તથા કલાવાન પુરૂષોને યોગ્યતા પ્રમાણે આદરમાન આપી રાહ રાખવાં. (૧૧૮)

વિશેષજ્ઞાનમયુના, કલિકાલવશાદ્ગતમ્ ॥

નિત્યમેવ તતશ્ચિન્ત્યં, બુધૈશ્ચન્દ્રચલાદિકમ્ ॥૧૧૯॥

અર્થઃ—ભવિષ્યતું જે વિશેષ જ્ઞાન પુર્વે હતું તે હાલમાં કળિકાળના જોરથી જતું રહ્યું છે માટે ડાહ્યા પુરૂષોએ ચંદ્રબલ, તારાબલ વિગેરેના અવશ્ય હુમેશાં વિચાર કરવો. (૧૧૯)

ન નિમિત્તદ્વિષાં ક્ષેમં, નાયુર્વૈધકવિદ્વિષામ્ ॥

ન શ્રીનીતિદ્વિષામેક-મપિ ધર્મદ્વિષાં નહિ ॥૧૨૦॥

અર્થઃ—જ્યોતિષ, સામુદ્રિક વિગેરે આઠ પ્રકારના

નિમિત્તશાસ્ત્રનો જે દેશ કરે છે, તેનું કલ્યાણ થતું નથી,
વેદક શાસ્ત્રનો દેશ કરે તે દીર્ઘ આયુષ્ય પામતો નથી,
નીતિશાસ્ત્રનો દેશ કરે તે લક્ષ્મી પામતો નથી, અને ધર્મનો
દેશ કરે તે તો કલ્યાણ, દીર્ઘ આયુષ્ય અને લક્ષ્મી એ
ત્રણેમાંથી એકે વસ્તુ પામતો નથી (૧૨૦)

નિર્મર્મૈશ્યુનં નિદ્રા, વારિપાનાર્કસેવનમ્ ॥

एतानि विषनुस्यानि, वर्जनीयानि यत्नतः ॥१२१॥

અર્થ — ખાધા વિના ખાલી પેટ હોય ત્યારે મનુ-
ષ્યોએ શીસગ, નિદ્રા, જળપાન અને લડકાનું સેવન એ-
ટલા વાના યત્નથી વર્જવા કારણ કે, તે તે વખતે એર
સરખા છે (૧૨૧)

सुकृताय न तृप्यन्ति, सन्तः सततमप्यहो ॥

विस्मर्तव्या न धर्मस्य, समुपास्तिस्ततः क्वचित् ॥१२२॥

અર્થ — સુકૃતો હમેશા સુકૃતના કામો કરે તોપણ
તે કામો કરવામાં ધરાવા નથી માટે ધર્મની સેવા કરવામાં
કોઈ કાળે પણ જૂલુ ન ભેળે (૧૨૨)

धर्मस्थाने ततो गम्यं, धीमद्भिः कृतभूषणैः ॥

प्रावपुष्पं ददर्पतेऽन्येषां, स्वयं नव्यं तुपार्जयते ॥१२३॥

અર્થ — માટે સુખી પુરુષોએ પણ સારા વસ્ત્ર તથા
આભૂષણ પહેરીને મહિર, ઉપાશ્રય વિગેરે ધર્મને સ્થાનકે
જનું એમ કરવાથી પોતાનું પૂર્વજવનું પુણ્ય લક્ષ્મીના

દર્શનથી ખીન્ન લોકોની નજરે આવે છે, અને ચોતે નહું
પુણ્ય પણ ઉપાર્જન કરે છે. (૧૨૩)

નિત્યં દેવગુરુસ્થાને, ગન્તવ્યં પૂર્ણપાણિભિઃ ॥

વિધેયસ્તત્ર ચાપૂર્વ-જ્ઞાનાભ્યાસો વિવેકિભિઃ ॥૧૨૪॥

અર્થ:—હાથમાં કૃણ કુલ, ચોખા વિગેરે કંઈપણ
વસ્તુ લઈને હમેશાં મંદિરે અને ઉપાશ્રયે જવું. ઉપાશ્ર-
યમાં શુદ્ધ પાસે જે જ્ઞાન આવડતું ન હોય તે જ્ઞાનને
વિવેકી પુરૂષોએ અભ્યાસ કરવો. (૧૨૪)

આજન્મ ગુરુદેવાના-મર્ચનં યુજ્યતે સતામ્ ॥

રોગાદિભિઃ પુનર્ન સ્યા-દ્યદિ તન્નૈવ દોષકૃત્ ॥૧૨૫॥

અર્થ:—આ મનુષ્યલય છે ત્યાં સુધી સત્પુરૂષોને
દેવ પૂજા અને શુદ્ધલક્ષિત હમેશાં કરવી ઉચિત છે. પણ
રોગાદિ કારણોથી તેમ ન બને તો કંઈ દોષ નથી. (૧૨૫)

કુપ્રવૃત્તિં ત્રિધા ત્યક્ત્વા, દત્ત્વા તિસ્રઃ પ્રદક્ષિણાઃ ॥

દેવસ્યાર્ચાં ત્રિધા કૃત્વા, તં ધ્યાયેત્સિદ્ધિદં સુધીઃ ॥૧૨૬॥

અર્થ:—લબ્ધ જીવે મનથી, વચનથી તથા કાયાથી
કુપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી જિનપ્રતિમાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેવી.
અને પછી જિનપ્રતિમાની મનવચનકાયાથી પૂજા કરવી અને
સિદ્ધિદાયક અરિહંત લગવાનનું ધ્યાન કરવું. (૧૨૬)

મિથ્યાદૃષ્ટિભિરગ્રાહ્યો, વિશ્વાતિશયમાસુરઃ ॥

નિઃસંસારવિકારશ્ચ, યો દેવઃ સ સતાં મતઃ ॥૧૨૭॥

અર્થ — નાસ્તિક લોકોને જેનું જ્ઞાન થાય નહીં, જે સર્વ અતિથયોથી વિરાજમાન છે અને સ સારરૂપ સગ જેને બીલકુલ છેજ નહિ એવા દેવ સત્પુરૂષોને માન્ય છે (૧૨૭)

(અથ પ્રતિમાધિકારઃ ।)

હવિષ્ટસ્ય દેવસ્યો-ર્વસ્ય વા પ્રતિમા ભવેત્ ॥

દ્વિવિધાપિ યુવાવસ્થા, પર્યઙ્કાસનગાદિમા ॥ ૧૨૮ ॥

અર્થ — ભગવાનની બેઠી અથવા ઉભી બેઠે પ્રકારની પ્રતિમા યોવન અવસ્થામાજ હોવી જોઈએ તેમા પહેલી (બેઠી) પ્રતિમા પર્યઙ્કાસનવાળી હોવી જોઈએ [૧૨૮]

વામો દક્ષિણજઙ્ગોર્વો-રુપર્વાદ્ધિકરોઽપિ ચ ॥

દક્ષિણા વામજઙ્ગોર્વો-સ્તત્પર્યઙ્કાસન મતમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

અર્થ — પ્રથમ જમણી બાજુ અને જમણા સાથળ ઉપર ડાબો પગ અને ડાબો હાથ સ્થાપન કરવો, પછી ડાબી બાજુ અને ડાબા સાથળ ઉપર જમણો પગ અને જમણો હાથ મૂકવો એને બધું પુરૂષો પર્યઙ્કાસન કહે છે (૧૨૯)

દેવમ્યોર્ધ્વસ્ય ચાર્ચા સ્યા-ઝજાનૂલમ્બિમુજદ્વયા ॥

શ્રીવત્સોર્ણીપયુક્તે દ્વે, છત્રાદિપરિવારિતે ॥ ૧૩૦ ॥

અર્થ — ભગવાનની પ્રતિમા ઉભી હોય તો તેના બે શુભ હાથે સુધી લાંબા જોઈએ બે પ્રતિમાઓ શ્રીવત્સ, ઉર્ણીપ, ત્રણ છત્ર ઇત્યાદિ પરિવાર, યુગ્મ જોઈએ. [૧૩૦]

છત્રત્રયં ચ નાસાગ્રોત્તારિ સર્વોત્તમં ભવેત્ ॥

નાસાખાલાન્તયોર્મધ્યે, કપોલવેધકૃત્પુનઃ ॥ ૧૩૧ ॥

અર્થ:—નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર ત્રણ છત્રના અગ્ર ભાગની સમરેખા આવે તો તે ત્રણ છત્ર સર્વોત્તમ જાણવાં. તેમજ નાસિકા અને કપાળ એના મધ્યભાગમાં આડી રેખા થી કપોલનો વેધ થવો જોઈએ. [૧૩૧]

રક્ષિતવ્યઃ પરિવારે, દૃષ્ટદાં વર્ણશંકરઃ ॥

ન સમાકુલસંરુચેષ્ટા, પ્રતિમા માનકર્મણિ ॥ ૧૩૨ ॥

અર્થ:—પ્રતિમાના પરિવારમાં પરચરનો વર્ણશંકર થાય તેની સંભાળ રાખવી. તેમજ પ્રતિમાનું પ્રમાણ પણ જે, ચાર, છ, આઠ ઇત્યાદિ સમસંખ્યામાં હોય તો તે છટ્ટ ન જાણવું. (૧૩૨)

અન્યોન્યજાનુસ્કન્ધાન્ત-સ્તિર્યક્સૂત્રનિપાતનાત્ ॥

કેશાન્તાશ્ચલયોશ્વાન્તઃ, સૂત્રૈકયાચ્ચતુરસ્રતા ॥ ૧૩૩ ॥

અર્થ:—એકથી બીજા ઢીંગણ સુધી આડું એક સૂત્ર, જમણા ઢીંગણથી ડાબા ખંધ સુધી બીજું સૂત્ર, ડાબા ઢીંગણથી જમણા ખંધ સુધી ત્રીજું સૂત્ર અને નીચેથી મસ્તક સુધી ચોથું સૂત્ર. જે ચારે સૂત્રનું પ્રમાણ સરખું આવે તો પ્રતિમા સમચતુરસ્ર કહેવાય. (૧૩૩)

સૂત્રં જાનુદ્વયે તિર્યગ્, દયાનાભૌ ચ કમ્પિકામ્ ॥

પ્રતિપાયાઃ પ્રતિસરો, ભવેદદશાહુલઃ ॥૧૩૪॥

અર્થ — બે દી ગણની વચ્ચે આડું સૂત્ર દેવું, અને સૂત્રથી નાભિ સુધી એક ઠગિકા રાખવી એ રીતે કરતાં નાભિથી સૂત્ર સુધી અદાર આગળનું પ્રમાણ બેધએ (૧૩૪)

નવનાલ ભવેદ્રૂં, તાલદ્ય દ્વાદશાહુલઃ ॥

અહુગાનિ ન કમ્વાયાઃ, કિં તુ રૂપસ્ય તસ્ય હિ ॥૧૩૫॥

અર્થ — પ્રતિમાનું ઊંચાઈનું પ્રમાણ નવતાલ બાણુ. બાર આગળનો એક તાલ થાય છે અહીં આગળા ઠગાનાં ન લેતા પ્રતિમાના લેવા (૧૩૫)

ઊર્વસ્વપ્રતિમામાન-મષ્ટોત્તરગતાશ્વતઃ ॥

આર્માનપ્રતિમામાન, પટપચ્ચાન્નદિધાગત ॥૧૩૬॥

અર્થ — ૮મી પ્રતિમાનું પ્રમાણ એકસો આઠ અ-શનું બેઠી પ્રતિમાનું છપ્પન અશનું બાણુ (૧૩૬)

માત્રનાસાહનુગ્રીવા-સમાર્મીગુણમૂલકૌ ॥

જાનુજહ્વિ પ્રિ ચેત્યેકા-દશાહુલ્યાનિકાનિ તુ ॥૧૩૭॥

અર્થ — ૧ ઠપાળ, ૨ નાસિકા, ૩ દંડપથી, ૪ ગળુ, ૫ હૃદય, ૬ નાભી, ૭ શુદ્ધા, ૮ સાયળ, ૯ દી ગણ, ૧૦ અધ (પેદા) અને ૧૧ થગ એ અશના અગ્યાર રથા-નક બાણુ (૧૩૭)

ચતુ પચ્ચવતુર્બહિ-સૂર્યાર્કાર્કજિનાચ્ચયઃ ॥

મિનાચ્ચયથ યાનાહ્વા, ઊર્વા ઊર્વસ્વરૂપકે ॥૧૩૮॥

અર્થ:—કપાળે ચાર અંશ, નાસિકાએ પાંચ અંશ, હૃડયચીએ ચાર, કોટે ત્રણ, હૃદયે બાર. નાભીએ બાર. ગૃહ્યને વિષે બાર, સાધળે ચોવીશ, હીંચણે ચાર, બાંધને વિષે ચોવીશ અને પગે ચાર. એવા ઉભી પ્રતિમાનાં એકસા આઠ અંશ ઊંચાઈના બાણવાં. (૧૩૮)

માલનાસાહનુગ્રીવા-હૃન્નાભીગુહ્યજાનુચ ॥

અષ્ટાત્રાસીનવિમ્વસ્યા-ઙ્ગનાં સ્થાનાનિ પૂર્વવત ॥૧૩૯॥

અર્થ:—કપાળે ચાર, નાસિકાએ પાંચ, હૃડયચીએ ચાર, કોટે ત્રણ, હૃદયે બાર, નાભીએ બાર, ગુહ્યને વિષે બાર અને હીંચણે ચાર. એવાં બેઠી મૂર્તિનાં આઠ સ્થાનક અને છાપન અંશ છે. (૧૩૯)

અતીતાવદ્શતં યત્સ્યા-ચ્ચ સ્થાપિતમુત્તમૈઃ ॥

તદ્વચ્ચમપિ પૂજ્યં સ્યા-દ્વિમ્વં, તન્નિઃફલં ન હિ ॥૧૪૦॥

અર્થ:—જેની પ્રતિષ્ઠા સો વર્ષ પહેલાં થઈ હોય, અથવા જે કોઈ ઉત્તમ આચાર્યે સ્થાપિત હોય, તે જિન-પ્રતિમા વ્યંગ હોય તો પણ પૂજા કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે, તેની પૂજા નિઃફલ થાય નહિ. (૧૪૦)

ધાતુલેપાદિજં વિમ્વં, વ્યજ્ઞં સંસ્કારમર્હતિ ॥

કાષ્ઠપાષાણનિષ્પન્નં, સંસ્કારાર્હં પુનર્નહિ ॥ ૧૪૧ ॥

અર્થ:—ધાતુની, લેપની અથવા બીજી એવી પ્રતિમા કદાચિત્ અડિત થાય તો તે પછી સમરાવી શકાય છે;

પણ કાઠની અથવા પાપાણની પ્રતિમા હોય તો તે સમરા-
વવા લાયક નથી (૧૪૧)

નસ્વાદ્ધાર્મીવાદનાસા, - ઘ્રીણાં મદ્ગેષ્વનુક્રમાત્ ॥

શત્રુપીર્દશમદ્ગેષ્વ, વન્ધઃ કુલ્લપનક્ષય ॥ ૧૪૨ ॥

અર્થ — પ્રતિમાના નર્મ ખડિત થાય તો શત્રુથી
ભય, આગળી ખડિત થાય તો હેશભગ, બાહુ ખડિત
થાય તો ખધન, નામિકા ખડિત થાય તો કુળક્ષય અને
પગ ખડિત થાય તો ધનદાનિ એવા અતુકમે દુળ
બાણવા (૧૪૨)

પીઠ્યાનપરીચાર-ત્વમે સતિ યથાક્રમમ્ ॥

સ્તાનવાદનમૃત્યાનાં, નાત્રો યતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

અર્થ — પ્રતિમાતુ સિદ્ધામન ખડિત થાય તો સ્થા-
નનો નાશ, ઘેસવાના વાદન ખડિત થાય તો (હાથી,
ધોડા વિગેરે) વાદનનો નાશ અને પ્રતિમાનો પરિવાર
ખડિત થાય તો આકરનો નાશ બાણવો (૧૪૩)

આર્યવૃક્ષાદુલ્લભિમ્બા-ચાવદેકાદમ્બાદુલ્લમ્ ॥

મૃદેષુ પૂત્રયોલ્લભિ-મૂર્ધા પ્રાસાદગ પુન ॥ ૧૪૪ ॥

અર્થ — એક આગળથી અગ્યાર આગળ મુખી ઉચી
પ્રતિમા ધરમા પૂજવી પણ તે કરતાં મોટી હોય તો તે
અધરમા રાખીને પૂજવી એમ (૧૪૪)

પ્રતિમા કાષ્ઠકેપાશ્મ-દન્તચિત્રાયસાં ગૃહે ॥

માનાધિકા પરીવાર-રહિતા જૈવ પૂજ્યતે ॥ ૧૪૫ ॥

અર્થ:—કાષ્ઠની, લેપની, પત્થરની, દાંતની, ચિત્રા-
મણી અથવા લોઢાની પ્રતિમા અથવા અગ્યાર આંગળ
કરતાં વધારે હોય, કિંવા પરીવારરહિત હોય તો તે યજ્ઞ
ગરમાં પુજાય નહીં. (૧૪૫)

રૌદ્રા નિહન્તિ કર્તાર-મધિકાઙ્ગા તુ શિલ્પિનમ્ ॥

કૃશા દ્રવ્યવિનાશાય, દુર્ભિક્ષાય શશોદરા ॥ ૧૪૬ ॥

ચક્રનાસાતિદુઃસ્વાય, હ્રસ્વાઙ્ગા ક્ષયકારિણી ॥

અનેત્રા નેત્રનાશાય, સ્વલ્પાસ્યા ભોગવર્જિતા ॥ ૧૪૭ ॥

જાયતે પ્રતિમા હીનકટિ-રાચાર્યઘાતિની ॥

જઙ્ગાહીના ભવેદ્દાતુ-પુત્રમિત્ર વિનાશિની ॥ ૧૪૮ ॥

યાણિપાદવિહીના તુ, ધનક્ષયવિનાશિની ॥

ચિરપર્યુષિતા યા તુ, નાદર્તવ્યા યતસ્તતઃ ॥ ૧૪૯ ॥

અર્થ: જિન પ્રતિમા ઉગ્ર હોય તો તે પોતાના કરા-
ચનારનો નાશ કરે છે, અધિક અંગવાળી હોય તો કારિ-
ગરનો નાશ કરે છે, કૃશ હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય છે,
અને સસલા જેવા ઉદરની હોય તો દુર્ભિક્ષને ઉત્પન્ન
કરનારી થાય છે. વાંકા નાકની હોય તો ઘણું દુઃખ ઉપ-
જાવે છે, ટુંકા અવયવની હોય તો ક્ષય કરનારી થાય છે,

ચક્ષુ વિનાની હોય તો ચક્ષુનો નાશ કરે છે, સાકડા
મુખની હોય તો લોગવર્જિત હોય છે, નાની ઠેડની ઠે
ઠેડ વિનાની હોય તો આચાર્યનો નાશ કરે છે, નાની
જા ધની અથવા જ ધારહિત હોય તો ભાઈ, પુત્ર અને
મિત્ર એમનો નાશ કરે છે, દુકા હોય પગની અથવા
હાથ પગ વિનાની હોય તો ધનનો ક્ષય કરે છે, પૂજા વગર
ધણી કાળ એમને એમ પડેલી પ્રતિમા જ્યાં ત્યાંથી ચક્રણ
દેશી નહીં (૧૪૬)

અર્થહૃત્પ્રતિષ્ઠાના, ચિન્તાહેતુરમોમુક્તી ॥

આધિપદા તિરસ્વીના, નીચોચસ્થા વિદેશદા ॥ ૧૫૦ ॥

અર્થ — પ્રતિમા ચત્તી હોય તો દ્રવ્યનો નાશ કરનારી
ચાય છે નીચા મુખની હોય તો ચિતા ઉત્પન્ન કરાવનારી
જાણવી, વાકી હોય તો મનમાં દુ ખાદિ ઉપજાવે અને નીચી
ઉંચી હોય તો પરદેશ મોકલનારી સમજવી. (૧૫૦)

અન્યાયદ્રવ્યનિષ્પન્ના, પરવાસ્તુદલોદ્ભવા ॥

શીનાધિકાત્મી પ્રતિમા, સ્વપરોક્ષતિનાશિની ॥ ૧૫૧ ॥

અર્થ :— પ્રતિમા જે અન્યાયથી ઉપાજેલું દ્રવ્ય વાપરી
કરેલી હોય, બીજા કોઈએ ધરકામ માટે લાવેલા પથ્થરની
બનાવેલી હોય, અથવા જોછા કિંવા અધિક અવધવની
હોય તો તે (પ્રતિમા), પૂજાદિકથી યનારી પોતાની ઉત્તતિ

નો અને પ્રતિષ્ઠા કરનાર ધણીને ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિથી થ-
નારી ઉન્નતિનો પણ નાશ કરે છે. (૧૫૧)

પ્રાસાદતુર્યમાગસ્ય, સમાના પ્રતિમા મતા ॥

ઉત્તમાયકૃતે સા તુ, કાર્યૈકોનાધિકાકુલા ॥ ૧૫૨ ॥

અર્થ:—પ્રાસાદના ચોથા ભાગ જેટલી પ્રતિમા કરવી.
પણ ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્તિને અર્થે તે ચોથા ભાગમાં એક
આંશુળ ઓછી અથવા વધારે કરવી. (૧૫૨)

અથવા સ્વદશાંશેન, હોનસ્યાપ્યધિકસ્ય વા ॥

કાર્યા પ્રાસાદપાદસ્ય, શિલ્પિભિઃ પ્રતિમા સમા ॥ ૧૫૩ ॥

અર્થ:—અથવા પ્રાસાદના ચોથા ભાગનાં દશ ભાગ
કરવાં, અને તે દશિયો એક ભાગ પ્રાસાદના ચોથા ભાગમાં
ઓછા કરી અથવા તેમાં એક દશિયો ભાગ ઉમેરી તેટલા
પ્રમાણની પ્રતિમા કારિગરોએ કરવી. (૧૫૩)

સર્વેષામપિ ધાતૂનાં, રત્નસ્ફટિકયોરપિ ॥

પ્રવાલસ્ય ચ વિમ્વેષુ, ચૈત્યમાનં ચદ્વચ્છયા ॥ ૧૫૪ ॥

અર્થ:—સર્વે ધાતુઓની, રત્નની, સ્ફટિકની અથવા
પ્રવાલની પ્રતિમા હોય તો ત્યાં પ્રતિમાના પ્રમાણ ઉપર
પ્રાસાદનું પ્રમાણ ન લેતાં ઇચ્છા મારફત લેવું. (૧૫૪)

પ્રાસાદગર્ભગેહાર્દે, મિત્તિતઃ પશ્ચથા કૃતે ॥

યક્ષાઘ્રાઃ પ્રથમે ભાગે, દેવ્યઃ સર્વા દ્વિતીયકે ॥ ૧૫૫ ॥

જિનાર્કસ્વન્દકૃષ્ણાનાં, પ્રતિમાઃ સ્યુસ્તૃતીયકે ॥

બ્રહ્મા તુ તુર્યભાગે સ્યા—હિદ્ગમીશસ્ય પશ્ચમે ॥ ૧૮૬ ॥

અર્થ—ગભાગના અર્ધભાગના પાચ ભાગ સિત્તિથી કરવા તેમા પ્રથમ ભાગમા ચક્ષાદિકની સ્થાપના કરવી, બીજા ભાગમા સર્વે દેવીઓની સ્થાપના કરવી, ત્રીજા ભાગમા જિન, સૂર્ય, કાર્તિકેય તથા કૃષ્ણ એમની પ્રતિમા સ્થાપન કરવી, ચોથા ભાગમા બ્રહ્માની પ્રતિમા અને પાચમા ભાગમા શિવલિંગની પ્રતિમા સ્થાપવી (૧૪૫) (૧૪૬) ઋગ્વેદગદ્યનાશાય, તિર્દગદ્યભોગદાનયે ॥

દુઃસ્વદા સ્તગદાદૃષ્ટા—ધોમુખી કુલનશિની ॥ ૧૮૭ ॥

અર્થ—પ્રતિમાની દહી હચી હોય તો દ્રવ્યનો નાશ કરે, તિરહી હોય તો ભોગનો નાશ કરે, સ્તબ્ધ હૃદિ હોય તો દુષ્ક્રિયા અને નીચી હૃદિ હોય તો કુળનો નાશ કરે [૧૪૭]

દ્વારશાસ્ત્રાદિભિર્માન—રથઃપક્ષાદિધીયતે ॥

મુક્ત્વાદૃષ્ટમવિભાગ ચ, યો યાગઃ સમ્પન્ન પુનઃ ॥૧૮૮॥

તસ્યાપિ સમ્પન્ને યાગે, ગર્જાશસ્ત્રત્ર ભયવેત્ ॥

પ્રામાદે પ્રતિષાદૃષ્ટિ—નિયોજ્યા તત્ર સિલ્પિભિઃ ॥૧૮૯॥

અર્થ—સામા દ્વારની શાખાના નીચેથી આઠ ભાગ કરવા. તેમા જે આઠમે ભાગ બધા કરતા ઉપર આવેલો

તે મૂકી દેવો. અને તેની નીચેનો જે સાતમો ભાગ તેના
પાછા નીચેથી સાત ભાગ કરવા. તથા તે સાતમાંના છ
ભાગ મૂકી દેવો, અને ઉપરનો જે સાતમો ભાગ રહેશે,
તેમાં ગજાંશ (અષ્ટમાંશ) સંભવે છે. તે ગજાંશને વિષે
કારીગરોએ પ્રાસાદની અંદર રહેલી પ્રતિમાની દૃષ્ટિ રા-
ખવી. (૧૫૮) (૧૫૯)

(અથ મૂમિપરીક્ષા ।)

અવૃત્તા-મૂરદિગ્મૂઢા, ચતુરસ્રા શુભાકૃતિઃ ॥

અર્થઃ—જે ઠેકાણે મંદિર બાંધવું હોય તે ભૂમિ ગોળ

આકારની તથા દિશાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરનારી નહીં જોઈએ.
પણ ચતુષ્કોણ (ચોખંડી) સારા આકારની, વાવેલા ધાન્યને
ત્રણ દિવસમાં ઉગાડનારી અને પુર્વ ઉત્તર અથવા ઇશાન
દિશા તરફ ઉતરતી એવી હોય તો તે શ્રેષ્ઠ જાણવી. (૧૬૦)

વ્યાધિં વલ્મીકિની નૈઃસ્વ્યં, સુપિરા સ્ફુટિતા મૃતિમ્ ॥

દત્તે મૃઃ શલ્યયુગ્ધુઃસ્વં, શલ્યજ્ઞાનમથોચ્યતે ॥ ૧૬૧ ॥

અર્થઃ—રાફડા (બાંબલા) વાળી ભૂમિ વ્યાધિ ઉત્પ-
ન્ન કરે છે, પોલાણવાળી હોય તો દરિદ્રપણું ઉપજાવે, કાં-
ટેલી હોય તો મરણ દેનારી છે, અને શલ્યવાળી હોય તો
દુઃખ આપે છે. માટે ભૂમિની અંદર રહેલું શલ્ય શી રીતે
જાણવું તે કહે છે. (૧૬૧)

(અથ શલ્યવિચાર ।)

વક્રવતૈહસપયાન્, ક્રપાદ્વર્ણાનિમાનવ ॥

નવકોઠીકૃતે भूमि—भागे भान्पादितो लिखेत् ॥૧૬૨॥

અર્થ —ભૂ(મે ઉપર એક ચતુષ્કોણ શલ્યોદ્ધારયત્ર.

(ચોખ ડું) યત્ર લખવું તેમા નવ કોઠા કરવા

ચતુષ્કોણની બાબુ ઉપર પૂર્વથી માડી ઇશાન

મુખી આઠે દિશાઓ લખવી અને વચલા

નવ કોઠામા અનુક્રમે જ, ઠ, વ, ત, એ, હ,

સ, પ અને ચ આ નવ અક્ષર લખવા(૧૬૨)

પૂ	પૂવ	અ
૫	બ	ક
૩	સ	૫
૬	એ	ત
૧	૫	૧

પ્રશ્ને વ. સ્પાશ્વદિ માત્રયા, નરશલ્યં તદાદિશેત્ ॥

સાર્ધદ્વસ્તપ્રમાણેન, તદ્દ માનુષમૃત્યવે ॥ ૧૬૩ ॥

અર્થ —પ્રશ્નમા જો 'બ' આવે, તો કહેવું કે પુર્વ દિશામા ભૂમિની અદર કોઠ હાથ નીચે મનુષ્ય શલ્ય (માણુ-સના હાડકા વિગેરે) છે, તેથી મનુષ્યનું મરણ નીપજે (૧૬૩)

અગ્રેદિશિ તુ ક પ્રશ્ને, સ્વરશલ્યં કરદ્યે ॥

રાજટન્હો મવેત્તસ્મિન્, મય નૈવ નિવર્તતે ॥ ૧૬૪ ॥

અર્થ —પ્રશ્નમા 'ક' આવે તો અગ્નિકોણમા ભૂ-મિની અદર જે હાથ નીચે ગર્દભશલ્ય (ગધેડાના હાડકા વિગેરે) છે, એમ બાણુવું- તે શલ્યથી રાજદડ થાય, અને જય કદીપણ દૂર થાય નહીં (૧૬૪)

યાસ્યાયાં દિશિ વઃ પ્રશ્ને, નરજાલ્યમયો ભવેત્ ॥

તદ્ગ્રહસ્વામિનો મૃત્યું, કરોત્યાકાટિરાંસ્થિતમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

અર્થ:--પ્રશ્નમાં જે 'વ' આવે, તે દક્ષિણ દિશામાં ભૂમિની અંદર કેડ જેટલું ઉંડું મનુષ્યશલ્ય (માણસનાં હાડકાં વિગેરે) છે, એમ સમજવું, તેથી ગૃહસ્વામિનું (ઘર-ધણીનું) મરણ થાય. [૧૬૫]

નૈઋત્યાં દિશિ તઃ પ્રશ્ને, સાર્ધહસ્તાદર્શતલે ॥

શુનોઽસ્થિ જાયતે, તત્ત્વ, હિમ્માનાં જન્યેન્મૃતિમ્ ॥ ૧૬૬ ॥

અર્થ:--પ્રશ્નમાં જે 'ત' આવે, તે નૈઋત્ય દિશામાં ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે શ્વશલ્ય (કુતરાનાં હાડકાં વિગેરે) છે એમ જાણવું. તે શલ્ય બાળકોનું મરણ ઉપજાવે. (૧૬૬)

ए प्रश्ने पश्चिमायां च, शिशोः शल्यं प्रजायते ॥

સાર્ધહસ્તે પ્રવાસાય, સદનસ્વામિનઃ પુનઃ ॥ ૧૬૭ ॥

અર્થ:--પ્રશ્નમાં જે 'એ' આવે, તે પશ્ચિમ દિશામાં ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે બાલશલ્ય (બાલકના હાડકાં વિગેરે) છે, એમ સમજવું. તેથી ગૃહસ્વામી (ઘર ધણી) પરદેશ જતો રહે. (૧૬૭)

वायव्यां दिशि हः प्रश्ने, नराङ्गाराश्रतुः करे ॥

કુર્વન્તિ મિત્રનાશં તે, દુઃસ્વપ્નસ્ય પ્રદર્શનાત્ ॥ ૧૬૮ ॥

ના કેશ (વાળ), કપાળ (જોપરી), ભસ્મ તથા લોહું
છે એમ જાણવું. તેથી મરણ નીપજે (૧૭૧)

શ્વભ્રસ્થિતામમૃત્પાત્રે, કૃતે દીપચતુષ્ટયે ॥

યાદિગ્દીપાશ્ચિરં દીપં: સા તદ્વર્ણસ્ય મુઃ શુભા ॥ ૧૭૨ ॥

અર્થ:—ખાણની કાચી માટીનું કોડિયું કરી તેમાં
ચાર દિવા કરવા. જે દિશાનો દિવો ઘણીવાર પ્રકાશિત
રહે, તે ભૂમિ તે વર્ણને સારી જાણવી. (૧૭૨)

સૂત્રચ્છેદે ચ મૃત્યુઃ સ્યા—ત્કીલે ચાવાહુમુખે રુજા ॥

સ્મૃતિર્નિશ્ચયતિ કુમ્ભસ્ય, પુનઃ પ્રતનમદ્વયોઃ ॥ ૧૭૩ ॥

અર્થ:—ભૂમિ માપતાં સૂત્ર તૂટી જાય તો ગૃહસ્વામિ
મરી જાય, ખીલો કોકતાં જે વાંકો વળે તો રોગ થાય,
અને ઘડો પડે, અથવા ભાંગે તો સ્મૃતિનો નાશ
થાય. (૧૭૩)

પ્રાસાદગર્ગાપૂરોઽમ્બુ—ગ્રાવર્કર્કરકાંગતઃ ॥

વિધિના તત્ર સાવર્ણી વાસ્તુમૂર્તિ નિયોજયેત્ ॥ ૧૭૪ ॥

અર્થ:—ઘરની ખાડ પૂરતાં જ્યાં પાણી, પથ્થર અને
કાંકરા નીકળે ત્યાં સોનાની વાસ્તુ દેવતાની મૂર્તિ વિધિથી
સ્થાપન કરવી. (૧૭૪)

ઉદયસ્ત્રિગુણઃ પ્રોક્તઃ પ્રાસાદસ્ય સ્વમાનતઃ ॥

પ્રાસાદોચ્છ્રયવિસ્તારા જગતી તસ્ય ચોત્તમા ॥ ૧૭૫ ॥

અર્થ —સ્વકીય પ્રમાણથી પ્રાસાદનો ઉદય (ઉચ્ચાઈ) પણ મળેા કરવો અને પ્રાસાદની જેટલી ઉચ્ચાઈ હોય તેટલી વિસ્તારવાળી જગતી (કોટ) કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે. (૧૭૫)

મૂલકોષ્ઠે ચતુઃકોણે બહિર્ય કુમ્ભકઃ સ્થિરઃ ॥

પ્રાસાદહસ્તસર્યાનં તસ્ય કોણદ્વયાત્પુનઃ ॥ ૧૭૬ ॥

અર્થ —ચોખ્ખા જે મૂળ ઠોઠા તેની બાહ્યર જે સ્થિર કુબી હોય છે, તેના બે ખુણાથી પ્રાસાદના હસ્તની સખ્યા નાણવી (૧૭૬)

ય કોણો મૂલરેત્વાયા વિસ્તરસ્તનૃથ વતઃ ॥

કલ્પે વિસ્તરાદ્યર્થ પાદોનં દ્વિગુણં પુનઃ ॥ ૧૭૭ ॥

અર્થ —મૂળ રેખાના ખુણામાં જેટલી પહોળાઈ હોય તેને અનુસરી કળશને વિષે પહોળાઈ લેવી, અને પહોળાઈથી લખાઈ પોણા બે ગણી નાણવી

પ્રાસાદે ધ્વજાનિર્મુક્તે પૂજાદોમજપાદિકમ્ ॥

સર્વ ત્રિલુપ્યતે યસ્માન્-સસ્માત્કાર્યેઽધ્વજોચ્ચત્રયઃ ॥ ૧૭૮ ॥

एकादपि प्रासादं ध्वजहीनं न चारयेत् ॥

અર્થ —પ્રાસાદ ઉપર ધ્વજ અદાવેલી ન હોય તો ત્યાં કરેલી પૂજા, હોમ, જપ વિગેરે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે, માટે ધ્વજ અવશ્ય અદાવવી પ્રાસાદ એક દિવસ પણ ધ્વજ રહિત રાખવો નહીં (૧૭૮)

દણ્ડઃ પ્રકાશે પ્રાસાદે પ્રાસાદકરસંખ્યયા ॥

સાન્ધકારે પુનઃ કાર્યો મધ્યપ્રાસાદમાનતઃ ॥ ૧૭૯ ॥

અર્થઃ—પ્રકાશિત પ્રાસાદ ઉપર દેવજ્ઞનો દંડ પ્રાસાદની હસ્તસંખ્યાને અનુસારે કરવો. અને અધકારસહિત પ્રાસાદ ઉપર મધ્યપ્રાસાદના પ્રમાણથી દેવજ્ઞનો દંડ કરવો. (૧૭૯)

સમાના શુકનાસસ્ય ઘણ્ટિકા મૂઢમણ્ડપે ॥

પ્રન્તમાનૈવ રજ્ઞાચ્ચ મણ્ડપે ચ વલ્લાનકે ॥ ૧૮૦ ॥

અર્થઃ—ગભારામાં, રંગ મંડપમાં, તથા વલ્લાનકમાં ઘંટાનું પ્રમાણ શુકનાસ સમાન જાણવું. (૧૮૦)

ગૃહે દેવગૃહે વાપિ, જીર્ણે ચોદ્ધર્તુર્માપ્સિતે ॥

પ્રાગ્વદ્દ્વારં પ્રમાણં ચ, વાસ્તુત્પાદોઽન્યથાકૃતે ॥ ૧૮૧ ॥

અર્થઃ—જીર્ણ થએલા ઘરનો અથવા દેવમંદિરનો ઉદ્ધાર કરતાં તેનું દ્વાર તથા પ્રમાણ જો પહેલા માફકજ રાખ્યું હોય તો નવી વાસ્તુ કરવાની જરૂર નથી, અને જો ફેરફાર કર્યો હોય તો નવી વાસ્તુ કરવી. [૧૮૧]

સ્તમ્ભપટ્ટાદિવેધસ્તુ, યઃ પ્રોક્તો ગૃહશાલકે ॥

પ્રાસાદેષ્વપિ સ જ્ઞેયઃ સંપ્રદાયાચ્ચ શિલ્પિનામ્ ॥ ૧૮૨ ॥

અર્થઃ—સ્તંભ તથા પાટિયા વિગેરેનું પ્રમાણ વાસ્તુશાસ્ત્રનું જો કહ્યું છે, તેજ મંદિરના કામમાં પણ કારી-

ગરોના સ પ્રદાયથી બાણુ (૧૮૨)

(અથ પ્રતિમાય પાપાનાદિપરીક્ષા ।)

નિર્મલેનારનાલેન, પિષ્ટયા ત્રીફલત્વચા ॥

વિક્લિપ્તેઽશ્વપાનિ કાષ્ઠે વા, પ્રકટ મળ્ડલં ભવેત્ ॥ ૧૮૩ ॥

અર્થ — નિર્મલ આછાભા પીનેલી ત્રિફલીની છાલનો લાકડા ઉપર અથવા પત્થર ઉપર લેખ કરવાથી પ્રકટ મ-
ડલ [માડલ] થાય છે (૧૮૩)

મયુખસ્મગુહવ્યોમ-કપોતસદૃશમયઃ ॥

માઙ્ગિઠૈરુરુણૈઃ પીતૈઃ, કાપિકૈ રથામલૈરપિ ॥ ૧૮૪ ॥

ચિત્રૈશ્ચ મળ્ડલૈરોષિ-રન્તર્જેયા યથાક્રમમ્ ॥

સ્વર્ણાતો વાલુકા રક્ત-મેકોઽમ્બુગૃહગોધિકા ॥ ૧૮૫ ॥

દર્દુર કૃકલાસથ, ગોધાલુતર્પટ્ટશિકાઃ ॥

સંતાનવિભવપાણ-રાજ્યોચ્છેદથ તત્ફલમ્ ॥ ૧૮૬ ॥

અર્થ — જેની પ્રતિમા કરવી હોય તે કાઠ ઉપર અથવા પાપાણુ ઉપર પુર્વે કહ્યા પ્રમાણે લેખ કરવો તે લેખથી જો મધ જેવું મડલ પડે તો અદર ખદોત (ખાનુઓ), રાખ સરખુ પડે તો રેતી, ગોળ સરખુ પડે તો રાતો દેડકો, આકાશ સરખા રંગનું પડે તો પાટ્ટી, કપોત સરખા રંગનું પડે તો ગિરોળી, મજ્જા સરખા રંગનું પડે તો દેડકો, રાતું પડે તો કાચડો, પીણું પડે તો ગોધાણુ, કપિલવર્ણ

પડે તો હંદર, કૃષ્ણવર્ણ પડે તો સૂર્ય અને ચિત્રવર્ણ પડે
તો વીછી અંદર છે એમ જાણવું. તેથી અંતતિ, સંપદા,
પ્રાણ અને રાજ્ય એનો નાશ થાય છે. (૧૮૪) (૧૮૫) (૧૮૬)

કીલિકાછિદ્રસુપિર—ત્રસજાલકસંધયઃ ॥

મણ્ડલાનિ ચ ગારથ, મહાદૂપણદેતવે ॥ ૧૮૭ ॥

અર્થ:—પ્રતિમાના કાષ્ટમાં અથવા પાપણમાં ખીલો,
છિદ્ર, પોલાણ, જીવનાં જાળાં, સાંધા, મંડલાકાર રેષા તથા
ગાર હોય તો મોટો દોષ સમજવો. (૧૮૭)

પ્રતિમાયાં દવરકા, ભવેયુથ કથંચન ॥

સદ્ગર્ભો ન દુષ્યન્તિ, વર્ણાન્યત્વેડતિદૂષિતાઃ ॥ ૧૮૮ ॥

અર્થ:—પ્રતિમાના કાષ્ટમાં અથવા પાપાણમાં જો કોઈ
પણ રીતે લીસોટા (રેષા) પડેલા નજરે આવે તો તે જો
મૂળ વસ્તુના જેવા રંગના હોય તો કંઈ દોષ નથી, અને
જો મૂળ વસ્તુથી જુદા રંગના હોય તો દોષ જાણવો. (૧૮૮)

(ઇતિ મન્દિર પ્રતિમાધિકાર.)

કૃતદેવાદિકૃત્યઃ સન્નુપદેશં નવં શુભમ્ ॥

શ્રોતુકામો ગુરોઃ પાર્થ, ગચ્છેદચ્છાશયઃ પુમાન્ ॥ ૧૮૯ ॥

અર્થ:—ભગ્ય જીવે પૂર્વે કહેલી રીત પ્રમાણે નહાઈ,
ધોઈ તથા પૂજા કરી રહ્યા પછી મનમાં શુભ પરિણામ
રાખી નવો મંગલકારી ઉપદેશ સાંભળવા માટે શુર મહા-

રાજ પાસે (ઉપાસરે) જવું, (૧૮૯)

કદાચિત્કાર્યતસ્તસ્ય, પાર્શ્વમેતિ યદા ગુરુઃ ॥

પર્યુપાસિતસ્તદા કર્તુ—મેવં શિષ્યસ્ય યુજ્યતે ॥ ૧૯૦ ॥

અર્થ —જ્યારે પોતાના કંઈ કામ માટે શુદ્ધ શિષ્યની (શ્રાવકની) પાસે આવે, ત્યારે શિષ્યે શુદ્ધની ઉપાસન (આદરમાન વિગેરે) એવી રીતે કરવી જોઈએ (૧૯૦)

અભ્યુત્તિષ્ઠેદ્ગુરૌ દૃષ્ટે—ઽભિગચ્છેત્તં તદાગમે ॥

ઉત્તમાદ્દેઽજ્ઞાલિં ન્યસ્ય, ઢૌકયેત્સ્વયમાસનમ્ ॥ ૧૯૧ ॥

અર્થ —શુદ્ધને જોતાજ ઉભા થવું સામે જવું, મસ્તકે અજલી કરવી, અને પોતે તેમને આસન આપવું, (૧૯૧)

નમસ્કુર્યાચ્ચતો મત્તયા, પર્યુપાસીત ચાદરાત્ ॥

તથાને ત્વનુળાયાચ્ચ, ઋષોઽય ગુરુસેવને ॥ ૧૯૨ ॥

અર્થ —પછી શુદ્ધ મહારાજને બદ્ધિથી નમસ્કાર કરવો, આદરથી તેમની સેવા (પગ ચીપી વિગેરે) કરવી, અને તે જ્યાં નીકળે ત્યારે તેમની પછાડી જવું શુદ્ધની સેવા કરવાનો એ કામ બાંધવો (૧૯૨)

શુદ્ધપ્રરૂપકો જ્ઞાની, ક્રિયાવાનુષ્કારકઃ ॥

ધર્મચિન્તેદરસૌ ચ, ગુરુર્ગૌરવમર્હતિ ॥ ૧૯૩ ॥

અર્થ —શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનારા, જ્ઞાની, ક્રિયાપાત્ર, સર્વ જીવ ઉપર ઉપકાર કરનારા અને ધર્મનો વિરોધ થતો

હોય તે તેનું રક્ષણ કરનારા એવા ગુરૂ પૂજવા લાયક છે.
(૧૯૩)

ત્રિચારાવમરે મૌર્ના, લિપ્તુર્ધિષ્ણુથ કેવલમ્ ॥

સર્વત્ર ચાટુવાદી ચ, ગુન્મુક્તિપુરાર્મલા ॥ ૧૯૪ ॥

અર્થ:—કોઈ પૂછે ત્યારે વિચાર પૂર્વક કહેવાને બદલે
મોન કરી બેસનાર, કેવળ ધનનો લોભી, અને પાપાંડી
એવો ગુરૂ મુક્તિપુરના દરવાજાની અર્ગલા (ભૂંગળ)-સમાન
જાણવો. (૧૯૪)

કૃત્યં પથા બ્રાહ્મગુહ્યતમાદૌ, કૃત્વાભ્યયાપિ મહરસ્ય કૃત્યમ્ ॥

યસ્ય પ્રકાશેન ચોરિવોચ્ચ-મવેદવશ્યં કમલાવવોધઃ ॥ ૧૯૫ ॥

इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते विवेकविलासे दिनचर्यायां

प्रथम उद्देशः ॥ १ ॥

અર્થ:—એવી રીતે બ્રાહ્મ સુહૃત્થી માંડીને પહેલા
પહર સૂધીનું શ્રાવક કૃત્ય મેં કહ્યું. જેમ રવિના
પ્રકાશથી કમલાનો બોધ (વિકાસ) થાય છે, તેમ આ શ્રા-
વક કૃત્યના પ્રકાશથી (જાણવાથી તથા આચરવાથી)
કમલાનો (લક્ષ્મીનો) બોધ (ઉદય) થાય. (૧૯૫)

ઇતિ શ્રી વિવેક વિલાસની ગૂર્જરભાષાનો પ્રથમ
ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

અથ દ્વિતીય સહાસઃ ।)

દ્વિતીયા વર્જિતા સ્નાને, દશમી ચાષ્ઠમી તથા ॥

ત્રયોદશીચતુર્દશ્યો, પચ્છી પચ્ચદશી કૂટ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ — દ્વિતીયા (બીજ), દશમી (દશમ), અષ્ટમી (આઠમ) ત્રયોદશી (તેરસ), ચતુર્દશી (ચૌદસ), પચ્છી (છઠ) પૂર્ણિમા (પૂનમ) અને અમાવાસ્યા (અમાસ) એટલી તિથિઓ નહાવાને વિષે વર્જવી (૧)

આદિત્યાદિષુ વારેષુ, તાપઃ કાન્તિર્મૃતિર્ધનમ્ ॥

દારિદ્ર્ય દુર્ભગત્વ ચ, કામાસિઃ સ્નાનનઃ ક્રમાત્ ॥ ૨ ॥

અર્થ — રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક અને શનિ એ સાતે વારને વિષે નહાઇએ તો અનુક્રમે તાપ, કાંતિ, મરણ, દ્રવ્ય, હરિદ્રીપણુ, દુર્ભાગીપણુ અને ઇચ્છિત વસ્તુ એમની પ્રાપ્તિ થાય (૨)

નગાર્તપોષિતાયાતઃ, મુચ્ચૈલો મુક્તમૂષિતઃ ॥

નૈવ સ્નાયાદનુવ્રજ્ય, વન્ધૂનકૃત્વા ચ મદ્ગલમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ — નગ્ન, રોગી, મુસાફરી કરીને આવેલો, સારઈ પણ તથા અલકાર પહેરેલો, લોજન કઢી રહેલો, પોતાના સગા નહાલાને વળાવીને આવેલો અને કંઈપણ મગલિક્ષ કર્યું કરી રહેલો એટલા લોકોએ નહાવું નહીં. (૩)

ન પર્વસુ ન તીર્થેષુ, ન સક્રન્તૌ ન વૈઘૃતૌ ॥

ન વિષ્ઠૌ ન વ્યતીપાતે, તૈલાભ્યક્તઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૪ ॥

અર્થ:—પર્વને દિવસે, તીર્થને વિષે, સંક્રાંતિને દિવસે, તથા વૈધૃતિ, વિષ્ટિ અને વ્યતીપાત એ ત્રણે દિવસને વિષે 'લાભ્ય'ગ (તેલનું શરીરે મર્દન) ન કરવો. [૪]

સ્નાનં શુદ્ધામ્ભસા યત્ત—ન કદાચિન્નિષિધ્યતે ॥

તિથિવારાદિકં યત્તુ, તૈલાભ્યક્તે તદીક્ષ્યતે ॥ ૫ ॥

અર્થ:—શુદ્ધ જળે ન્હાવાની કોઈ પણ દિવસે મનાઈ નથી. તિથિ વાર ઇત્યાદિક જે કહ્યું તે તૈલાભ્ય'ગ (શરીરે તેલનું મર્દન) કરવો હોય તો જોવું. (૫)

ગર્ભાશયામૃતમૃતીં, ગત્વા સ્નાયાત્પરેઽહ્નિ ॥

અનૃતુસ્ત્રીગમે શૌચં, મૂત્રોત્સર્ગવદાચરેત્ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—ગર્ભિણી અથવા ઋતુમતી સ્ત્રીને વિષે રાત્રે ગમન કર્યું હોય તો બીજે દિવસે ન્હાવું. અને ઋતુકાલ નહીં છતાં સ્ત્રીસ'ગ કર્યો હોય તો મૂત્ર કર્યો પછી જેમ શુદ્ધિ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે કરવી. (૬)

રાત્રૌ સ્નાનં ન શાસ્ત્રીયં, કેચિદિચ્છન્તિ પર્વાણિ ॥

તીર્થે સ્નાત્વાન્યતીર્થાનાં, કુર્યાન્નિન્દાસ્તુતી ન ચ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—રાત્રે ન્હાવું એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી. પણ કેટલાક લોકો પર્વ હોય તો રાત્રે પણ ન્હાવું એમ કહે છે. એક તીર્થમાં ન્હાઇને ત્યાં બીજા તીર્થની સ્તુતિ અથવા

નિંદા ન કરવી (૭)

અજ્ઞાતે દૂઃખવેશે ચ, ચષ્ટાકૈર્દૂષિતેઽથવા ॥

તદ્વચ્ચક્ષે સર્વેવાકે, ન સ્નાન યુજ્યતે જલે ॥ ૮ ॥

અર્થ — અજ્ઞાતુ, વિષમ માર્ગવાળુ, ચંડાલોએ દૂષિ-
ત કરેલુ, વૃદ્ધોથી ઢંકાયેલુ અને શેવાળવાળુ એવા પાણીમદ
ન્હાણુ એ ઠીક નથી (૮)

સ્નાનં કૃત્વા જલૈઃ શીતૈર્-મૌકતુમુર્ણં ન યુજ્યતે ॥

જલૈરુષ્ણૈસ્તથા શીત, તૈલાભ્યદ્વય સર્વદા ॥ ૯ ॥

અર્થ — ઠંડા પાણીથી ન્હાયા પછી તુરત ઉષ્ણ ગરમ
લોજન ન કરવુ અને ઉષ્ણ જળથી ન્હાયા પછી તુરત શી-
તળ લોજન ન કરવુ. તેમજ ગમે તેવા પાણીથી ન્હાયા પછી
તૈલાભ્યગ (તેલનું મર્દન) તો કોઈ કાળે પણ ન કરવો (૯)

સ્નાતસ્ય વિકૃતા છાયા, દન્તઘર્ષઃ પરસ્પરમ્ ॥

દેહે ચ શ્વગન્ધમે-ન્મૃત્યુસ્તાદિવસત્રયે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ — ન્હાએલા પુરૂષની છાયા જે છિન્ન વિન્ન અ-
થવા ટલટી દેખાય હાત એક બીજા જોડે ઘસાય, તથા
શરીરને મડકા જેવી દુર્ગંધ આવે તો ત્રણ દિવસમા મરણ
આશુણુ (૧૦)

સ્નાતમાત્રસ્ય ચેચ્છેષો, વક્ત્રસ્યંધિદ્વયેઽપિ ચ ॥

ષષ્ઠે દિને તદા શ્વેયં, પશ્ચત્વ નાત્ર સત્રય ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—હાઈ રહ્યા પછી તુરતજ જો છાતી અને
જો પગ સુકાઈ જાય તો છઠે દિવસે મરણ થાય એમાં
સંશય નથી. (૧૧)

ન હ્રુક્સોમયોઃ કાર્યં, સ્નાનં રોગવિમુક્તયે ॥

પૌષ્ણાશ્લેષાધુવસ્વાતિ-પુનર્વટમવાનુ ચ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—શુક્રવારે અથવા સોમવારે તથા રવિવારે, આ-
શ્લેષા રાહિણી, ત્રણ ઉત્તરા, સ્વાતિ, પુનર્વસુ અને મઘા
એટલા નક્ષત્રને વિષે રોગવિમુક્તિને અર્થે નહાવું નહીં [૧૨]

રિક્તા તિથિઃ હ્રુજાકૌં વા, ક્ષીણેન્દુર્લગ્નમસ્થિરમ્ ॥

દ્વિત્યષ્ટૈકાદશાઃ ક્રૂરા, નૈરુજ્યસ્નાનસિદ્ધિદાઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—રિક્તા તિથિ (ચૈત્ર, નવમ અને ચૌદસ,)
મંગળવાર અથવા રવિવાર, ક્ષીણ ચંદ્રમા, અસ્થિર (અલ-
લગ્ન, અને ખીજે, ત્રીજે, આઠમે તથા અગ્યારમે સ્થાને કૂર
(પાપ) ગ્રહ એવો યોગ હોય તો રોગવિમુક્તિને અર્થે નહાવું
ફળદાયક છે. (૧૩)

રતે વાન્તે ચિતાધૂમ-સ્પર્શે દુઃસ્વપ્નદર્શને ॥

ક્ષૌરકર્મણ્યપિ સ્નાયા-દ્રાહ્નિતૈઃ શુદ્ધવારિભિઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—ઝીસંગ કરે, ઉલટી થાય, (સ્મશાનમાં) ચિ-
તાનો ધૂમાડો લાગે, માહું સ્વપ્ન આવે અને ક્ષૌર કર્મ
કરાવે તો ગળેલા શુદ્ધ જળથી નહાવું, (૧૪)

(અગ્ર સારકર્મવિચાર ।)

ચતુર્થી નવમી પઠ્ઠી, ચતુર્દશ્યષ્ટમી તથા ॥

અમાવાસ્યા ચ દેવજ્ઞૈ, સૌરકર્મણિ નેષ્યતે ॥ ૧૫ ॥

અર્થ — ચતુર્થી (ચોથ), નવમી (નવમ), પઠ્ઠી [છઠ], ચતુર્દશી (ચાદસ), અષ્ટમી (આઠમ) અને અમાવાસ્યા (અમાસ) એ છ તિથિઓ દ્વારા કર્મ (હજામત) કરાવવું હોય તો સારી નથી એવું જ્યોતિષી લોકોનું મત છે (૧૫)

દિવાકીર્તિપયોગે તુ, વારાઃ પ્રોક્તા મનીષિભિઃ ॥

સૌમ્યેજ્યશુક્લસોમાનાં, સ્વેમારોગ્યમુખપ્રદા ॥ ૧૬ ॥

અર્થ — દ્વારા કર્મને વિષે શુધ્ધ, શુદ્ધ, શુદ્ધ અને સોમ એ ચાર વાર લેમ, આરોગ્ય અને સુખના દાતા છે એમ થકિત લોકોએ કહ્યું છે (૧૬)

સૌર પ્રોક્ત વિપશ્ચિદ્રિ-મૃગે પુણ્યે ચરેષુ ચ ॥

ઉપેષ્ટાશ્વિનીકરદ્વન્દ્વ-રેવતીષુ ચ શોભનમ્ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ — મૃગ, પુણ્ય ચરનક્ષત્ર (સ્વાતિ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા), જ્યેષ્ઠા, અશ્વિની હસ્તા, ચિત્રા અને રેવતી એટલા નક્ષત્રોને વિષે દ્વારા કર્મ કરાવવું શુભ છે, એમ વિદ્વાન્ લોકોએ કહ્યું છે (૧૭)

સૌરે રાજાઙ્ગયા જાતે, નક્ષત્રં નાવજોક્યતે ॥

કૌશ્ઠીર્તીર્થે ચ શોકે ચ, સૌરમુક્તં શુમાર્થિભિઃ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—રાજની આજ્ઞાથી દ્યૌર કરાવવું પડે તો નક્ષત્ર જોવાય નહીં. કેટલાક શુભાર્થી લોકોએ કહ્યું છે કે તીર્થને વિષે અથવા શોકને લીધે દ્યૌર કરાવવું હોય તોએ નક્ષત્ર જોવું નહીં. (૧૮)

રાત્રૌ સંધ્યાસુ વિદ્યાદૌ, ધૌરં નોક્તં તથોત્સવે ॥

ભૂષાભ્યક્તાશનસ્નાન-પર્વયાત્રારણેષ્વપિ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—રાત્રિએ, સંધ્યાકાલને વિષે, વિદ્યાના આરંભમાં, ઉત્સવમાં, ભૂષણ, અભ્યંગ (તેલ મર્દન), સોજન અને સ્નાન કરી રક્ષા પછી, કેઈ પર્વને દિવસે તથા યાત્રાએ અથવા સંગ્રામને વિષે જતાં દ્યૌર કરાવવું નહીં. (૧૯)

કલ્પયેદેકશઃ પક્ષે, રોમશ્ચશુકચાન્નત્રાન ॥

નચાત્મદશનાગ્રેણ, સ્વપાણિભ્યાં નચોત્તમઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—પખવાડિયામાં એકવાર દાઢી, સુછ, માથાનાં વાળ તથા નખ કાઢવાં. પણ પોતાના હાથે પોતાનાં વાળ ન કાઢવા, તથા પોતાના દાંતથી, પોતાના નખ પણ ન કાઢવાં. (૨૦)

(અથ વસ્ત્રાભૂષણાધિકારઃ ।)

આત્માવેત્તાનુમાનેન, કાલૌચિત્યેન સર્વદા ॥

કાર્યો વસ્ત્રાદિશ્રદ્ધારો, વયસશ્ચાનુમાનતઃ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—પોતાની પાસે જેટલું ધન હોય તેને ચોક્કસ

તથા શીતકાળાદિ સમય અને પોતાની ઉમરને અનુસરતો
એવો વસ્ત્રાદિકનો શુભાર કરવો. [૨૧]

વારા નવીનવસ્ત્રસ્ય, પરિધાને મતાઃ શુભાઃ ॥

સૌમ્યાર્કશુક્રગુરવો, રક્તવસ્ત્રે કુજોઽપિ ચ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—નવુ વસ્ત્ર પહેરવું હોય તો બુધ, રવિ, શુક્ર
અને શુક્ર એ આર વાર શુભ બાણવા તેમજ કક્ત (રાત્રી)
વસ્ત્ર ધારણ કરવું હોય તો મંગળવાર પણ શુભ બાણવો (૨૨)

ધનિષ્ઠાધ્રુવેરવત્યો—ઽશ્વિનીઽસ્તાદિપચ્ચક્રમ્ ॥

પુષ્ય પુનર્વસુઐવ, શુભાનિ શ્વેતવાસસિ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—શ્વેત (સફેદ) વસ્ત્ર પહેરવું હોય તો ધનિષ્ઠા,
ધ્રુવનક્ષત્ર (રાહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા), રેવતી, અશ્વિની,
હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા પુષ્ય, પુનર્વસુ
એટલાં નક્ષત્ર શુભ બાણવા (૨૩)

પુષ્ય પુનર્વસુઐવ, રોહિણી ચોત્તરાત્રયમ્ ॥

કૌમુદ્ધે વર્જયેદ્રસ્ત્રે, ભર્તૃઘાતો ભવેત્ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ—શ્રીને કુમુદી (રાત્રી) વસ્ત્ર પહેરવું હોય તો,
પુષ્ય, પુનર્વસુ, રોહિણી, ઉત્તરાશ્લેશુની, ઉત્તરાષાઢા અને
ઉત્તરાભાદ્રપદા, એટલા નક્ષત્ર વર્જવા કારણ, એ નક્ષત્ર ઉપર
રાત્રી વસ્ત્ર પહેરે તો પતિનો નાશ થાય છે (૨૪)

રક્તવસ્ત્રમવાલાનાં, ધારણ સ્વર્ણશક્લયો ॥

ધનિષ્ઠાયાં તથાશ્વિન્યાં, રેવત્યાં કરપશ્ચકે ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, રેવતી, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા અને અનુરાધા એટલાં નક્ષત્રોને વિષે રક્ષા વસ્ત્ર, પ્રવાહ, સુવર્ણ (સોનું) અને શંખ વગેરે ધારણ કરવાં. (૨૫)

દ્વિજાદેશે વિવાહે ચ, સ્વામિદત્તે ચ વાસસિ ॥

તિથિવાર્ષકશીતાશુ—વિદ્યુદ્યાદિ ન વિલોકયેત્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—પ્રાદ્યણની આરા હોય, વિવાહ હોય, અથવા પોતાનો સ્વામી આપે તો તે વસ્ત્ર પહેરવામાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, ચંદ્રમા, વિદિ ઇત્યાદિકનો વિચાર ન કરવો. (૨૬)

ન ધાર્યમુત્તમૈર્જર્ણિ, વસ્ત્રં નચ મલીમસમ્ ॥

વિના રક્તોત્પલં રક્તં પુષ્પં ચ ન કદાચન ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—ઉત્તમ પુરૂષોએ જર્ણવ અથવા મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરવું નહીં. તેમજ એક રાતા કમળ વગર ખીણું રાતું ફૂલ કોઈ કાળે પણ ધારણ ન કરવું. (૨૭)

આકાઙ્ક્ષન્નાન્મનો લૈક્ષ્મીં, વસ્ત્રાણિ કુમુદાન્યપિ ॥

પાદત્રાણાણિ ચાન્યેન, વિદ્યુતાણિ ન ધારયેત્ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—લક્ષ્મીની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે ખીણએ પહેરેલાં વસ્ત્ર, ફૂલ તથા પાદત્રાણ (પગરખા) પહેરવાં નહીં. ૨૮.

નવભાગીકૃતે વસ્ત્રે, ચ વારસ્તત્ર કોણકાઃ ॥

કળવૃત્તિ દ્વયં દ્વૌ ચા—શ્ચલૌ મધ્યં તથૈકકમ્ ॥ ૨૯ ॥

ષત્વારો દેવતામાગા, દ્વૌ ભાગૌ દૈત્યનાયકૌ ॥

સર્વૌ ચ માનુષૌ ભાગા-વેકૌ ભાગશ્ચ રાક્ષસ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ—વચ્ચના નવ ભાગ કરિયે,

(વચ્ચ ૫૪)

સોમા ચાર ખુણના ચાર ભાગ, બે કિ-
નારીના બે ભાગ, બે છીડાના બે ભાગ અને
એક વચ્ચો ભાગ એ નવ ભાગમાં પહેલા
ચાર ભાગ દેવતાના ખીલ બે ભાગ દૈત્યના,
ત્રીજા બે ભાગ મનુષ્યના અને ચોથો એ-
કજ છે તે રાક્ષસનો બાણ્યો (૨૯) (૩૦)

૧ દેવ	૫ દૈત્ય	૨
૭ મનુ ષ્ય	૮ રાક્ષસ	૮ મનુ ષ્ય
૪ દેવ	૬ દૈત્ય	૩ દેવ

પક્ષાઞ્જનાદિમિર્ઝિતં, કુટ્હિત મૂષકાદિભિઃ ॥

તુભિતં પાટિત દગ્ધ, દદ્ધા વસ્ત્ર વિચારયેત્ ॥ ૩૧ ॥

સત્તમો દૈવતૈ લાભો, દાનવે રોગસભવઃ ॥

માનુષે મધ્યમો લાભો, રાક્ષસે ધર્મણ પુનઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—વચ્ચ કાદવમાં અથવા અજનમાં ખરડાએલું,
કંદરથી કરડાયેલું, રપુ કરેલું કાટેલું, અથવા બળેલું ભેઇને
વિચાર કરવો તે આ રીતે—દેવતાના ભાગમાં કાદવથી ખરડા
યેલું કાટેલું વિગેરે હોય તો ઉત્તમ લાભ થાય દૈત્યના ભાગ
માં હોય તો રોગનો સભવ થાય, મનુષ્યના ભાગમાં હોય તો
મધ્યમ લાભ થાય, અને રાક્ષસના ભાગમાં હોય તો મરણ
થાય. (૩૧) (૩૨)

(અથ તામ્બૂલવિચારઃ ।)

નાગવલ્લોદલાસ્વાદો, યુજ્યતે ક્રમુકઃ સમમ્ ॥

एलावङ्गकङ्कोल-कर्पूराद्यन्वितैरपि ॥ ૩૩ ॥

અર્થઃ—નાગરવેલનું પાન, સોપારી, એલચી, લવંગ, ક'કોળ, કપૂર, ઇત્યાદિક વસ્તુની સાથે લક્ષણ કરવું. (૩૩)

चूर्णपूगफलाधिक्य-साम्ये चात्र सति क्रमात् ॥

दुर्गन्धारङ्गसौगन्ध्य-बहूरागान्विदुर्बुधाः ॥ ૩૪ ॥

અર્થઃ—જો પાનમાં યુનો વધારે હોય તો દુર્ગંધી થાય, સોપારી વધારે હોય તો રંગ ન થાય, યુનો જોઈએ તેટલોજ હોય તો સુગંધી થાય, અને સોપારી જોઈએ તેટલી હોય તો ખડુ રંગ થાય, એમ યાંત્રિત યુરૂપો કહેછે. (૩૪)

पित्तशोणितवातार्त-रुक्षक्षीणाक्षिरोगिणाम् ॥

तच्चापथ्यं विषार्तस्य, क्षीवशोषवतोरपि ॥ ૩૫ ॥

અર્થઃ—રકતપિત્ત તથા વાતરોગ જેને થયો હોય તે, રૂક્ષ થએલાં ક્ષીણ થએલા, આંખના રોગી, વિષથી પીડાયેલા, ઘેલા થએલા અને શોષકાય રોગવાળા એટલા રોગીને તાંબુલ શુભકારી નથી. (૩૫)

कामदं षड्साधार-मुष्णं श्लेष्मापहं तथा ॥

कान्तिदं कृमिदुर्गन्ध-वातानां च विनाशनम् ॥ ૩૬ ॥

યઃ સ્વાદયતિ તામ્બૂલં, વક્રમૂષાકરં નરઃ ॥

તસ્ય દામોદરસ્યેવ, ન શ્રીસ્ત્યજતિ મદિરમ્ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ —કામની વૃદ્ધિ કરનાર, છએ રસનો આધાર, ઉષ્ણ, કાતિ દેનાર તથા કંક, કૃમિદુર્ગંધ અને વાયુ એમનો નાશ કરનાર, એવા અખને શોભા ઉપભવનારા તાબુલનેજે આણસ ખાય તેના ઘરને શ્રીકૃષ્ણના ઘરની પેઠે લક્ષ્મી છાડતી નથી (૩૬) (૩૭)

સ્વાપાન્તે વપને સ્નાને, ભોજનાન્તે સદસ્યપિ ॥

તત્તુ ગ્રાહ્યમનસ્વીયઃ, સુસ્વદ મુસ્વશુદ્ધિકૃત્ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ —સુખ દેનાર અને અખની શુદ્ધિ કરનાર તાબુલ નિદ્રા, વાતિ (ઉલટી), સ્નાન અને લોજન કરી રહ્યા પછી તથા સલામા ખૂબ ખાયુ (૩૮)

પર્ણમૂલે વસેદ્વ્યાધિઃ, પર્ણાગ્રે પાપસંભવ ॥

પૂર્ણપત્રં હરેદાયુ, શિરા બુદ્ધિવિનાશિની ॥ ૩૯ ॥

અર્થ —પાનના મૂળમાં વ્યાધિ રહે છે અગ્રભાગમાં પાપનો સમૂહ રહે છે, સુકાઈને વૃષ્ટિ થયેલુ પાન ખાવાથી આયુષ્યનો નાશ થાય છે અને પાનની નસ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે (૩૯)

(અથ દ્રવ્યોપાર્જનાધિકારઃ ।)

સુધીરર્પાર્જિને યત્ન, કુર્યાન્ન્યાયપરાયણઃ ॥

ન્યાય એવાનપાયો ય—દુપાયઃ સર્વસંપદામ્ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—હાલ્લા પુરૂષે ન્યાય માર્ગનું આલંબન કરી-
નેજ દ્રવ્ય (પૈસા) ઉપાર્જિતું. કારણ કે, ન્યાય એજ દ્રવ્ય
ઉપાર્જિવાનો શુદ્ધ ઉપાય છે. (૪૦)

દત્તઃ સ્વલ્પોઽપિ ભદ્રાય, સ્યાદર્યો ન્યાયસંચિતઃ ॥

અન્યાયાત્તઃ પુનર્દત્તઃ, પુષ્કલોઽપિ ફલોઽર્જિતઃ ॥૪૧॥

અર્થ:—ન્યાયથી ઉપાર્જિત કરેલું દ્રવ્ય (ધર્મકૃત્યમાં)
થોડું વાપરે તોએ પણ તે કલ્યાણને અર્થે છે. અને અન્યા-
યથી ઉપાર્જિત કરેલું ઘણું વાપરે તોએ તે નિષ્ફળ
જાણવું. (૪૧)

ધર્મમર્માવિરોધેન, સકલોઽપિ કુલોચિતઃ ॥

નિસ્તન્દ્રેણ ત્રિધેયોઽત્ર, વ્યવસાયઃ સુમેધસા ॥ ૪૨ ॥

અર્થ:—બુદ્ધિશાળી માણસે ધર્મના તત્ત્વને વિરોધ
ન આવે એવી રીતે કુલને ઉચિત વ્યાપાર આજસ રાખ્યા
વિના કરવો. (૪૨)

પ્રસૂનમિવ નિર્ગન્ધં, તટાગમિવ નિર્જલમ્ ॥

કલેવરમિવાર્જિવં, કો નિષેવેત નિર્ધનમ્ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—સુગંધિ વિનાના ફૂલ સરખા, જળ વિનાના
તટાવ સરખા, અને જીવ વિનાના કલેવર સરખા નિર્ધન
માણસની ઠાણુ સેવા કરે ? [૪૩]

અર્થ એવ ધ્રુવં સર્વ-પુરુષાર્થનિબન્ધનમ્ ॥

અર્થેન રહિતાઃ સર્વે, જીવન્તોઽપિ શબોષમાઃ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ—દ્રવ્ય જે છે તેજ સર્વે પુરુષાર્થનું મૂળ કારણ છે માટે દ્રવ્યથી રહિત સર્વે પુરુષો જીવતાછતા પણ સુખ સરખા છે (૪૪)

કૃપ્યાદિભિઃ સ ચોષાયૈ-ધૃરિભિઃ સમુપાર્જયતે ॥

દયાદાનાદિભિઃ સમ્ય-ગ્ધન્યૈર્ધર્માય સ ધ્રુવમ્ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—ધન્ય પુરુષો જેતી, વ્યાપાર પ્રમુખ ધણા ઉપાયથી તે દ્રવ્યનું ઉપાર્જન કરે છે, અને અનુકંપાદાન, પાત્રદાન પ્રમુખ સત્કાર્ય કરીને સદ્ધર્મ તરફ તેનો વ્યય કરે છે (૪૫)

વાપકાલ વિજાનાતિ, ભૂમિધાનં ચ કર્પકઃ ॥

કૃષિં સાધ્યાં પથિ ક્ષેત્ર, યશ્ચોઽજ્ઞતિ સ વર્ષત ॥ ૪૬ ॥

અર્થ—જે ખેડૂત વાવવાનો અવસર ભૂમીનો ભાગ તથા ભૂમિની અદર કયો પાક આવે તે બાણે, અને માર્ગમા આવેલા ખેતરને છોડી દે, તે જેતીમાં લાભ પામે (૪૬)

આરમ્ભોઽય મહાનેવ, લક્ષ્મીકાર્મણકર્માણિ ॥

સુતાર્થવિનિયોગેન, વિના પાપાય કેવલમ્ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ—દ્રવ્યનું ઉપાર્જન કરવાને અર્થે મોટો આરભ કરવો પડે છે માટે ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યનો સુપાત્રે વ્યય ન

કરે તો કેવળ તેમાંથી પાપ અધાય છે. (૪૭)

પાશુપાલ્યં શ્રિયો વૃદ્ધયૈ, કુર્વન્નોજ્ઞેદ્યાલુતામ્ ॥

તાંકૃત્યેષુ સ્વયં જાગ્ર-ચ્છવિચ્છેદાદિ વ્રજેયેત્ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ:—લક્ષ્મીની વૃદ્ધિને અર્થે ગાય, ભેંસ પ્રમુખ પશુઓનું રક્ષણ કરવું પડે, તોપણ દયા છોડવી નહિ. તે કામમાં પોતે જાગૃત રહેવું, અને પશુઓનાં અંગ ચિન્હ પ્રમુખ છેદવાં નહીં. (૪૮)

શ્રેયો ધર્મસિ ચાર્થેષુ, સોડપ્યક્ષેન તદન્નતઃ ॥

તન્નિષ્પત્તૌ ચં સંગ્રાહં, કથં દદ્યાદસંગ્રહી ॥ ૪૯ ॥

અર્થ:—ધર્મથી કલ્યાણ થાય છે, દ્રવ્યથી ધર્મ થાય છે, શરીરથી દ્રવ્ય કમાવાય છે, અને તે શરીર અન્નથી જીવે છે. માટે અનાજની ઉત્પત્તિ થતાંજ તેનો સંગ્રહ કરવો. સંગ્રહ ન કર્યો હોયતો કેમ દેવાય ? (૪૯)

સંગ્રહેડ્યોડપિ જાયેતૈ, પ્રસ્તાવે તસ્ય વિક્રયાત્ ॥

ઉદ્ધારે નોચિતઃ સોડપિ, વૈરવિગ્રહકારણમ્ ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—અનાજનો સંગ્રહ કર્યો હોય તો વખતે તે વેચ્યાથી લાભ પણ થાય. પણ તે ઉધાર વેચવું નહીં. કારણ તેમ. કરવાથી વૈર તથા કલહ ઉત્પન્ન થાય છે. (૫૦)

સર્વદા સર્વભાષેષુ, નાળકેષુ ચ શિશિતઃ ॥

જાનીયાત્સર્વભાષાવિ-દ્વસ્તસંજ્ઞાં, વાણિગ્વરઃ ॥ ૫૧ ॥

અર્થ — સર્વે પ્રકારનું કરિયાણું તથા સર્વે પ્રકારનું નાણું બાણવાનો અભ્યાસ જેણે કર્યો છે એવો શ્રેષ્ઠ વણિક સર્વ જ્ઞાતા તથા હરતસજ્ઞા પણ બાણે. (૫૧)

एकद्वित्रिचतु संज्ञा-स्तर्जन्याद्यङ्गुलिय्रहो॥

સાઙ્ગુષ્ઠાનાં પુનસ્તાસા, સગ્રહે પચ્ચ સસ્થિતાઃ ॥ ૫૨ ॥

અર્થ — તર્જની આગળીથી માડીને ચાર આગળીઓ અહણુ કરવાથી અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ અને ચાર એવી સંજ્ઞા થાય છે તથા તેની સાથે અંગુઠા લીધાથી પાંચની સંજ્ઞા થાય છે (૫૨)

कनिष्ठादितले स्पृष्टे, षट् सप्ताष्टौ नव क्रमात् ॥

તર્જન્યાં દશ ત્રિજ્ઞેયા, તદાદીના નસ્વાદનો ॥ ૫૩ ॥

एकद्वित्रिचतुर्युक्ता, दश ज्ञेया यथाक्रमम् ॥

હસ્તસ્ય તલસસ્પર્શે, પુન પચ્ચદશ સ્મૃતાઃ ॥ ૫૪ ॥

અર્થ — કનિષ્ઠા આગળીથી માડીને ચાર આગળીઓના તળને સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે છ, સાત, આઠ અને નવની સંજ્ઞા તથા તર્જનીને વિષે સ્પર્શ કરે તો દશની સંજ્ઞા બાણવી તેજ આગળીઓના નખોને સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે અગ્યાર, બાર, તેર અને ચૌદની સંજ્ઞા અને હાથેલીને સ્પર્શ કરવાથી પંદરની સંજ્ઞા બાણવી. (૫૩) (૫૪)

તલ્લે કનિષ્ઠિકાદીનાં, પદ્મસપ્તાષ્ટનવાધિકાઃ ॥

ક્રમશો દશ વિજ્ઞેયા, હસ્તસંજ્ઞાવિશારદૈઃ ॥ ૫૧ ॥

અર્થઃ—હસ્તસંજ્ઞા જાણવામાં પડિત એવા પુરૂષોએ કનિષ્ઠિકાદિ ચાર આંગળીના તળે સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે સોળ, સત્તર, અઠાર અને ઓગણીશની સંજ્ઞા થાય એમ જાણવું. (૫૫]

તર્જન્યાદૌ દ્વિત્રિચતુઃ-પચ્ચગ્રાહે યથાક્રમમ્ ॥

વિંશતિસ્ત્રિશચત્વારિઃ-શત્પચ્ચાશત્પકલ્પના ॥ ૫૬ ॥

અર્થઃ—તર્જની આદિ પાંચ આંગળીઓમાં બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચનું ગ્રહણ કરવાથી અનુક્રમે વીસ, ત્રીસ, ચાલીશ અને પચાસની સંજ્ઞા જાણવી. (૫૬)

કનિષ્ઠાગ્રદ્ગુલ્લિતલ્લે, પાષ્ટિસપ્તયશીતયઃ ॥

નવતિશ્ચ ક્રમાઙ્ગેયા-સ્તર્જન્યર્ધગ્રહે શતમ્ ॥ ૫૭ ॥

અર્થઃ—કનિષ્ઠાદિ ચાર આંગળીના તળે અનુક્રમે સાઠે શિત્તર, એંસી અને નેવુંની સંજ્ઞા તથા અર્ધ તર્જનીનું ગ્રહણ કરવાથી સોની સંજ્ઞા જાણવી. (૫૭)

સહસ્રમયુતં લક્ષં, પ્રયુતં ચાત્ર વિશ્રુતમ્ ॥

મણિબન્ધે પુનઃ કોટિઃ, હસ્તસંજ્ઞાવિદો વિદુઃ ॥ ૫૮ ॥

અર્થઃ—તે પછી અનુક્રમે આંગળીનો અર્ધ ભાગ ગ્રહણ કરવાથી હજાર દશ હજાર, લાખ અને દશ લાખની

સસા થાય તથા મણિખંધ (કાડુ] ગ્રહણ કરવાથી કોડની
સસા થાય (૫૮)

ક્રયાણકેષ્વદ્દેષુ, ન સત્યંકારમર્પયેત્ ॥

દદ્યાન્નં વહુભિઃ સાર્થં, વાન્છેદ્દક્ષીં વણિગ્વદિ ॥ ૫૯ ॥

અર્થ —જો વ્યાપારી લક્ષ્મીની વાછા કરતો હોય
તો તેણે કરિયાણા હીઠા બિના ખાતુ આપવું નહિ, અને
કરિયાણા હીઠા પછી પણ જો ખાતુ આપવું પડે તો
ખીજા ધણા વ્યાપારીની જોડે આપવું. (૫૯)

કુર્યાન્નિગ્રાર્થસંબન્ધ-મિચ્છેદ્યત્ર ન સૌહૃદમ્ ॥

યદ્દ્વચ્છયા ન તિષ્ઠેન્ન, પ્રતિષ્ઠાન્નંશર્મીરુકઃ ॥ ૬૦ ॥

અર્થ —જ્યા મિત્રાઈ કરવાની ઇચ્છા ન હોય, ત્યાં
યેસા સખધી લેવડદેવડનો સખધ રાખવો પોતાની પ્રતિ-
ષ્ઠાના [આખરૂના] ભગની ખીક રાખી સ્વચ્છદ્વયે પણ
વર્તવું નહિ [૬૦]

વ્યાપારિભિશ્ચ વિગ્રેશ્ચ, સાયુધૈશ્ચ વણિગ્વરઃ ॥

શ્રિયમિચ્છન્ન કુર્વાત, વ્યવહારં કદાચન ॥ ૬૧ ॥

અર્થ —લક્ષ્મીની ઇચ્છા કરનાર ઉત્તમ વણિકે પ્રાણાણ
વેપારી સાથે તથા શસ્ત્રધારી (હથિયારખંધ) લોકો સાથે
કોઈ કાળે વ્યવહાર ન કરવો. (૬૧)

નટે પળ્યાક્કનાયાં ચ, દ્યૂતકારે વિટે તથા ॥

દયાદુહારકે નૈવ, ધનરક્ષાપરાયણઃ ॥૬૨॥

અર્થ:—જે વણિક પોતાનું ધન સાચવવા ઇચ્છતો હોય, તેણે નટ, વેશ્યા, જુગારી અને જાર પુરૂષ એમને ઉધાર વસ્તુ આપવી નહિ. [૬૨]

ધર્મવાધાકરં યજ્ઞ, યજ્ઞ સ્યાદયશસ્કરમ્ ॥

ભૂરિક્ષાભમપિ ગ્રાહ્યં, પળ્યં પુણ્યાર્થિભિર્ન તત્ ॥ ૬૩ ॥

અર્થ:—પુણ્યના અર્થી પુરૂષોએ ધર્મની હાનિ અથવા અપશય કરે એવું કરિયાણું ગમે તેટલો લાભ થતો હોય તોએ ખરીદવું નહિ. [૬૩]

ધનં યજ્ઞાર્જયતે કિંચિત્કૂટમાનતુલાદિભિઃ ॥

નશ્યત્તન્નૈવ દૃશ્યેત, તપ્તપાત્રેઽમ્યુચિન્દુવત્ ॥ ૬૪ ॥

અર્થ:—જે માણસ ખોટાં કાટલાં તથા ત્રાજવા રાખીને થોડું ઘણું ધન કમાય છે, તેમનું તે ધન નાશ પામતાં, તપાયલી તાવલી ઉપર પડેલાં જળખિંદુની પેઠે દેખાતું નથી. [૬૪]

ગર્વં ન્યાસાપહારં ચ, વણિકપુત્રઃ પરિત્યજેત્ ॥

અહ્નીકુર્યાત્ક્ષમામેકાં, ભૂપતૌર્દુર્ગતેઽપિ ચ ॥ ૬૫ ॥

અર્થ:—વણિકપુત્રે ગર્વ અને ધાપણુ મોસો એ બંનેને મૂકી દેવા, અને રાજા તથા રાંક બંનેને વિશે એક ક્ષમા રાખવી. [૬૫]

સ્વચ્છસ્વભાવા વિશ્વસ્તા, ગુરુનાયકનામકાઃ ॥

દેવા દુદ્ધાશ્વ ન પ્રાક્ષૈર્વશ્ચર્નીયાઃ કદાચન ॥ ૬૬ ॥

અર્થ — ડાહ્યા માણસોએ નિર્મળ સ્વભાવના અને પોતાની ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા, પોતાના ગુરુ, નાયક, ખાજક દેવ અને પૃથ્વ માણસ એટલાને કોઈ કાળે પણ ઠગવા નહિ. (૬૬)

માર્ગ્યં પ્રાતિમુખા નૈવ, દાક્ષિણ્યેન ચ સાક્ષિણા ॥

કોશપાનાદિકં ચૈવ, ન કર્તવ્યં યતસ્તતઃ ॥ ૬૭ ॥

અર્થ — ડાહ્યા પુરૂષે કોઈની દાક્ષિણ્યતાથી ભ્રમીત અથવા સાક્ષી ન થવું તેમજ બીજા ત્યાથી કોશપાન (ભોગન્દ) પ્રમુખ ન કરવું (૬૭)

સામર્થ્યં જીવરક્ષાર્થે, ગુરુદેવગૃહાદિષુ ॥

વિધ્યાકુતૈરપિ નૃણાં, પ્રપર્ચનામિતિ શતકમ્ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ — સાધુ જીવરક્ષા, ગુરુ, દેવ અને જીનમંદિર એમને અર્થે વિધ્યા સપથ (અમ) ખાય તો પણ તેમાં માણસને પાપ નથી (૬૮)

અસંપશ્યા સ્વમાત્માનં, નૈવાવાળયેદુયુધઃ ॥

કિંતુ કુર્યાપવામૃત્તિ, વ્યવસાયમુપાયવિત્ ॥ ૬૯ ॥

અર્થ — જાણુ પુરૂષે નિર્ધનપણુ કોય તોએ પોતાના આત્માની નિહા ન કરવી પણ ઉપાય ચોખી જાણી ચક્રિમા-

ફલે ધન ઉપાર્જવાને અર્થે ઉદ્યમ કરવો. (૬૯)

વૃષ્ટિશીતાતપક્ષોભ-કામમોહસુઘાદયઃ ॥

ન ઘ્નન્તિ યસ્ય કાર્યાણિ, સોઽગ્રણીર્વ્યવસાયિનામ્ ॥ ૭૦ ॥

અર્થઃ—વૃષ્ટિ (વરસાદ), શીત (ટાઢ) આતપ (તડકો),
ક્ષોભ (કોપાદિકથી ચિત્તની અચલતા), કામ, મોહ, સુઘા પ્ર-
મુખ વિકાર જેનાં કાર્યને હરકત કરી શકતા નથી, તે પુરૂષ
એક વ્યવસાયી જાણવો. (૭૦)

યો દ્યૂતધાતુવાદાદિ-સંબન્ધાદ્ધનમીહતે ॥

સ મપીકૂર્ચકૈર્ધર્મ-ધવલીકર્તુમિચ્છતિ ॥ ૭૧ ॥

અર્થઃ—જે પુરૂષ જુગારથી અથવા કિમિયાથી ધન મે-
ળવવાની ઇચ્છા કરે છે, તે પોતાના ધરને મસીની પીછીથી
ધોળું કરવા ઇચ્છે છે એમ જાણવું. (૭૧)

અન્યાયિદેવપાસ્ત્રાન્દિ-તદ્ધનનાં ધનેન યઃ ॥

વૃદ્ધિમિચ્છતિ મુગ્ધોઽસૌ, વિષમાત્તિ જિજીવિષુઃ ॥ ૭૨ ॥

અર્થઃ—જે પુરૂષ અન્યાયી, દેવ, પાપાંદી અને કૃપણ
એમના ધનથી પોતે ધનવાન થવાની ઇચ્છા કરે, તે પુરૂષ જીવ;
વાની ઇચ્છાથી ઝેર ખાય છે, એમ સમજવું. (૭૨)

ગોદેવકરણારક્ષ-તત્કાર્વર્તકપટ્ટકાઃ ॥

ગ્રામ્યોત્તરશ્ચ ન પ્રાયઃ, સુત્રાય પ્રભવન્ત્યમી ॥ ૭૩ ॥

અર્થઃ—ગાય, દેવ અને ખેતર એમના રખવાલ, તલાર,

પટેલ અને ગામડીયા એટલા લોકો પ્રાચે કોઈને સુખ દેતાજ નથી (૭૩)

અધિગમ્યો નૃભિર્યોગ-સેમસિદ્ધયર્થમાત્મનઃ ॥

રાજાદિનાયકઃ કથિ-દિન્દુનેવ દિવાકરઃ ॥ ૭૪ ॥

અર્થ — અદ્ર જેમ પોતાનું તેજ મેળવવા માટે સૂર્ય પાસે જાય છે, તેમ ડાહ્યા પુરૂષે પોતાના કલ્યાણની સિદ્ધિને અર્થે કોઈ રાજા પ્રમુખ નાયક પાસે જવું (૭૪)

નિન્દન્તુ મામિન સેવા, રાજાદીના મુર્ખૈષિણ ॥

સ્વજનાસ્વજનોદ્ધાર-સહારૌ ન તપા વિના ॥ ૭૫ ॥

અર્થ — સુખની ઇચ્છા કરનાર અહંકારી પુરૂષો રાજા પ્રમુખની સેવાને બલે નિહો, તોપણ તે વિના સ્વજનનો ઉદ્ધાર અને વૈરીનો સહાર થતો નથી (૭૫)

અકર્ણદુર્બલ. શૂરઃ કૃતઙ્ગઃ સાત્ત્વિકો ગુણી ॥

વદાન્યો ગુણરાગી ચ, પ્રભુઃ પુણ્યૈરવાપ્યતે ॥ ૭૬ ॥

અર્થ — કાનનો કાચો નહીં, કર્ચો ઉપકારનો બહુ, સત્ત્વશાલી, ગુણી, ઉદાર અને ગુણરાગી એવો પ્રભુ (માલીક) પુણ્યથીજ મળી શકે છે, (૭૬)

મુતત્ર સુપવિત્રાત્મા, સેવકાગમનસ્પૃહી ॥

ઔચિત્યવિત્તપી દક્ષઃ, સત્કર્મો દુર્લભ પ્રભુઃ ॥ ૭૭ ॥

અર્થ — શાસ્ત્રનો સારો બહુ પવિત્ર ચિત્તવાળો, સેવ

કના આવવાની ઈચ્છા કરનારો, ઉચિત કર્તવ્યનો જાણુ,
ક્ષમાશીલ, દક્ષ અને શરમવાળો એવો પ્રભુ (માલીક) મળવો
દુર્લભ છે. (૭૭)

વિદ્વાનપિ પરિત્યાજ્યો, નેતા મૂર્સ્વજનાવૃતઃ ॥

મૂર્ખોઽપિ સેવ્ય યવાસૌ, વહુશ્રુતપરિચ્છદઃ ॥૭૮॥

અર્થ:—પ્રભુ ગમે તેવો વિદ્વાન્ હોય તો પણ તે જો મૂર્ખ
લોકોનો પરિવાર રાખતો હોય તો તેને છાડી દેવો. અને
જો પ્રભુ પોતે મૂર્ખ છતાં પણ પાસે વિદ્વાન્ તથા અનુભ-
વી લોકોનો પરિવાર રાખતો હોય, તો તે (પ્રભુ) સેવવા યો-
ગ્ય જાણવો. (૭૮)

સ્વામિ સમાવિતૈશ્વર્યઃ, સેવ્યઃ સેવ્યગુણાન્વિતઃ ॥

સુક્ષેત્રવીજવત્કાલા-ન્તરેઽપિ સ્યાન્ન નિષ્ફલઃ । ૭૯॥

અર્થ:—જેમનામાં સ્વામીના સર્વ ગુણ હોય. તથા જેને
લક્ષ્મીપણ મળવાનો સંભવ હોય, એવા સ્વામીની સેવા
કરવી કારણ, સારા ક્ષેત્રમાં વાવેલા બીજની પેઠે કાલાંતરે
પણ તેની સેવા નિષ્ફળ થાય નહીં. (૭૯)

સ્વામિભક્તો મહોત્સાહઃ, કૃતજ્ઞો ધાર્મિકઃ શુચિઃ ॥

અર્કકેશઃ કુલીનશ્ચ, સ્મૃતિજ્ઞઃ સત્યભાષકઃ ॥ ૮૦ ॥

વિનીતઃ સ્થૂલલક્ષ્ણ-વ્યસનો વૃદ્ધસેવકઃ ॥

અતન્દ્રઃ સત્ત્વસંપન્નઃ, પ્રાજ્ઞઃ શૂરોઽચિરક્રિયઃ ॥૮૧॥

રાજા પરીક્ષિતઃ સર્વો-પદાસુ નિજદેશજઃ ॥

રાજાર્ગસ્વાર્થલોકાય-કારકો નિઃસ્પૃહઃ શમી ॥ ૮૨ ॥

અમોઘવચનઃ કલ્પઃ, પાલિતાશેષદર્શન ॥

પાત્રૌચ પેન સર્વત્ર નિયોજિતપદક્રમઃ ॥ ૮૩ ॥

આન્વીક્ષિકી ત્રયો વાર્તા-દ્વન્દ્વનીતિકૃતશ્રમઃ ॥

ક્રમાગતો વ્રણિવપુત્રઃ, સેવ્યો મંત્રી ન ચાપરઃ ॥ ૮૪ ॥

અર્થ — પોતાના સ્વામી ઉપર ભક્તિ કરનારો, ધણો ઉત્તમાદી, કર્યો ઉપકારનો બાણુ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારો, પવિત્ર, ક્રોધ, ક્રુદ્ધીન, સ્મૃતિનો બાણુ, સત્યવાદી, વિનય સપૂર્ણ, ઉદાર, વ્યસનથી દૂર રહેનારો, વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરનારો, આલસ્યરહિત, સત્વશાલી, બુદ્ધિશાળી, શુર, શીઘ્ર કાર્ય કરનારો, ભક્તિ, નિષ્કામ બુદ્ધિ ધૈર્ય અને પ્રહ્લ્લઅર્થ એ ચાર વાતમા રાજાએ સારી પેઠે પારખેલો, પોતાના દેશમા થએલો, રાજાના પોતાના અને લોકોના કાર્ય શુચ્ચ-વણુમા ન પડતા કરનારો, નિરિશ્મિ, સાત, બોલે તે પ્રમાણે કરનારો, સમર્થ, સર્વે દર્શનતુ રક્ષણ કરનારો, પાત્રની યોગ્યતા જોઈને સર્વ ઠેકાણે પગ મૂકનારો, આન્વી-ક્ષિકી, ત્રયી, વાર્તા અને દ્વન્દ્વ નીતિ એ ચારે નીતિમા મોટો અભ્યાસ કરી રહેલો એવા વશપર પરાએ આવેલા વણિ-પુત્રને રાજાએ મંત્રી કરવો, ખીજાને નહીં (૮૦) (૮૧), (૮૨) (૮૩) (૮૪)

અર્થ.—સ્વામીની પાસે ઉચિત સ્થાને બેસીને સેવક હાથ બેડી સ્વામીના મુખ તરફ જુવે, અને તેનો સ્વભાવ બાણી દક્ષતાથી કાર્ય સાધે (૮૮)

નાત્યાસન્નો ન દૂરસ્થો, ન સમોચાસનસ્થિતઃ ॥

ન પુરસ્થો ન પૃષ્ઠસ્ય—સ્તિષ્ઠેત્સ સદાસિ પ્રભોઃ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ.—સેવકે સ્વામી પાસે તેનાથી બહુ દૂર, બહુ નજીક, સરખા અથવા ઉચ્ચ આસન ઉપર, તેના મુખ આગળ અથવા પાછળ પશુ ન બેસવું (૮૯)

આસન્ને સ્યાત્મભોર્વાધા, દૂરસ્યેડ્યપ્રગલ્ભતા ॥

પુરઃસ્થિતેડ્યપ્રકાંષોડપિ, તસ્મિન્પશ્ચાદ્દર્શનમ્ ॥ ૯૦ ॥

અર્થ.—સેવકે સ્વામી પાસે બહુ નજીક બેસે તો સ્વામીને હરકત થાય, બહુ દૂર બેસે તો ધ્યાન પડાવ્યા-કાય નહીં, આગળ ઉભો રહે તો બીજા લોકોને કોપ ઉપજે, અને પછવાડે બેસે તો દેખાય નહીં (૯૦)

પ્રમુખિયે પ્રિયન્વ ચ, તદ્વૈરિણિ ચ વૈરિતા ॥

તસ્યૈવાન્યપિચારેણ, નિત્યં વર્તેત સેવક ॥ ૯૧ ॥

અર્થ.—સેવકે પોતાના પ્રભુને જે માણસ પ્રિય હોય તેની જોડે પ્રીતિ રાખવી, અને પોતાના પ્રભુનો જે વૈરી હોય તેની જોડે વૈર રાખવું એ બાતમા ફેર ન પડે તેમ હમેશા ચાલવું. (૯૧)

પ્રસાદાત્સ્વામિના દત્તં, વસ્ત્રાલંકારણાદિકમ્ ॥

પ્રીત્યા ધાર્યં સ્વયં દેયં, નાન્યસ્મૈ ચ તદગ્રતઃ ॥ ૯૨ ॥

અર્થઃ—સેવકે સ્વામીએ ખુશી થઈ આપેલાં વસ્ત્ર તથા આભરણ પ્રમુખ પ્રીતિથી પોતે પહેરવાં. પણ સ્વામીના દેખતાં કાંઈ બીજાને આપવાં નહીં. (૯૨)

સ્વામિનોઽભ્યાધિકો વેષઃ સમાનો વા ન યુજ્યતે ॥

સસ્તં વસ્ત્રં ક્ષુતં જૃમ્ભાં, નેક્ષેતાસ્ય સ્ત્રિયં તથા ॥ ૯૩ ॥

અર્થઃ—સેવકને પોતાના સ્વામિ કરતાં અધિક સારો અથવા તેના સરખો વેષ પહેરવા યોગ્ય નથી. તથા સ્વામીનું વસ્ત્ર સ્થાનકથી ખસી ગયું હોય, અથવા તે છીંક કિંવા બર્ગાં સું ખાતો હોય તો તે તરફ જોવું નહીં. તથા તેની સ્ત્રીને પણ જોવી નહીં. (૯૩)

વિજૃમ્ભણક્ષુતોદ્ધાર-હાસ્યાદીન્પિહિતાનનઃ ॥

કુર્યાત્સમાસુ નો નાસા-શોધનં હસ્તમોટનમ્ ॥ ૯૪ ॥

અર્થઃ—સેવકે સભામાં બગાડું, છીંક, ઓડકાર અને હાસ્ય એટલાં વાનાં મુખ ઢાંકીને કરવાં, તથા નાક ખોતરવું નહીં, અને હાથની આંગળી પ્રમુખ મોડવાં નહીં (૯૪)

કુર્યાત્પર્યેસ્તિકાં નૈવ, ન ચ પાદપ્રસારણમ્ ॥

ન નિદ્રાં વિકથાં નાપિ, સભાયાં કુક્રિયાં નચ ॥ ૯૫ ॥

અર્થઃ—સેવકે સભામાં પલાંઠી ન બાળવી, પગ પહોળાં

ન કરવા, અને નિદ્રા, વિકથા તથા કોઈ પણ કુચ્છેટા ન કરવી (૬૫)

શ્રોતવ્યા સાવધાનેન, સ્વામિવાગનુર્જીવિના ॥

ભાષિતઃ સ્વામિના જલપે-ન્ન ચૈકવચનાદિભિઃ ॥ ૯૬ ॥

અર્થ—સેવકે સ્વામીની વાણી સાવધાન થઈ સાંભળવી

અને પાછા જવાબ દેતા સ્વામીને તુકાર વચનથી ન બોલાવવા (૬૬)

આશ્વાલાભાદયઃ સર્વે, યસ્મિઢેઠ્ઠાકાત્તરા ગુણાઃ ॥

સ્વામિન નાવજાનીયા-ત્સેવકસ્તે કદાચન ॥ ૯૭ ॥

અર્થ—જે સ્વામીમા ઉચિત આજ્ઞા તથા લાભ પ્રમુખ

સર્વે લોકોત્તર શુભ વસતા હોય, તે સ્વામીની સેવકે કદીપણ અવજા ન કરવી. (૬૭)

एकान्ते मधुरैर्वाक्यै, सान्त्वयन्नहितात्प्रभुम् ॥

वारयेदन्यथा हि स्या-देष स्वयमुपેक्षितः ॥ ९८ ॥

અર્થ—સેવકે સ્વામીને એકાંતે લઈ જઈ મીઠા વચને

જાત પાડી, ખોટું કામ કરતા અટકાવવા. એમ ન કરે તો સ્વામીની ઉપેક્ષા કર્યાનો દોષ સેવકને માથે આવે છે (૬૮)

मौनं कुर्याद्यदा स्वामी, युक्तमप्यवमन्यते ॥

प्रभोरग्रे न कुर्याच्च, वैरिणा गुणकीर्तनम् ॥ ९९ ॥

અર્થ—જ્યારે સ્વામી યોગ્ય વાતને પણ મિત્કારે, ત્યારે

સેવકે મૌન કરી બેસવું. તથા તેની આગળ તેના વૈરીનું
શુભ ગાવાં નહીં. (૬૯)

પ્રભોઃ પ્રસાદે પ્રાજ્યેઽપિ, પ્રકૃતીર્નૈવ કોપયેત્ ॥

વ્યાપારિતશ્ચ કાર્યેષુ, યાચેતાધ્યક્ષપૌરુષમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થ:—સેવકે સ્વામીની પોતાના ઉપર ઘણી કૃપા હોય
તો પણ પ્રકૃતિને (રાજ્યનાં સાત અંગને) કોપાવવી નહીં.
તથા કોઈ કાર્ય કરવા સ્વામીએ પ્રેરણા કરી હોય તો
પોતાના ઉપરીનું બળ માંગવું. (૧૦૦)

કોપપ્રસાદજૌશ્વિદ્ધે-રુક્તિભિઃ સંજયાયવા ॥

અનુરક્તં વિરક્તં વા, જાનીયાચ્ચ પ્રભોર્મનઃ ॥ ૧૦૧ ॥

અર્થ:—સેવકે કોપના તથા પ્રસાદના ચિન્હ ઉપરથી
વાણીથી અથવા બીજી કોઈ સંજ્ઞાથી સ્વામીનું મન પ્રસન્ન છે
કે અપ્રસન્ન છે તે જાણવું (૧૦૧)

હર્ષો દૃષ્ટે ધૃતિઃ પાર્શ્વે, સ્થિતે વાસનદાયનમ્ ॥

સ્તિગ્ધોક્તિરુક્તકારિત્વં, પ્રસન્નપ્રમુલક્ષણમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ:—સેવકને જોતાંજ હર્ષ પામે, પાસે રાખે, ઉભો
હોય તો આસન દેવરાવે, સ્નેહચુક્ત વચન બોલે, કહેવું કામ
કરે, એ પ્રસન્ન સ્વામીનાં લક્ષણ જાણવાં. (૧૦૨)

આપદ્યુપેક્ષાનાલાપો, માનહાનિરદર્શનમ્ ॥

દોષોક્તિરપદાનં ચ, વિરક્તપ્રમુલક્ષણમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ — આપત્કાળ આવે ઉપેક્ષા કરે, બોલે નહિ, માન-
હાનિ કરે, મુખ ન દેખાડે, દોષ બોલ્યા કરે, તથા કંઈ આપે
નહિ, એ અપ્રસન્ન (ખફા) થએલા સ્વામીના લક્ષણ બધામાં
(૧૦૩)

દોષેષેકેન ન ત્યાજ્યઃ, સેવકઃ સુગુણોઽધિપૈઃ ॥

ધૂમદોષમયાદ્વાક્તિઃ, કિમુ કેનાપ્યપાસ્યતે ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ — સ્વામીએ માત્ર એકજ દોષથી ગુણવત્ સેવકનો
આગ ન કરવો, કારણ, ધુમાડાના દોષથી અગ્નિનો ઠોણ
ત્યાગ કરે? (૧૦૪)

બલાદવિચક્રઃ શ્લાઘ્યો, ધનાત્પુરુષસંગ્રહઃ ॥

અસદપ્યર્જયતે વિશં, પુરુષર્વ્યવસાયિભિઃ ॥ ૧૦૫ ॥

અર્થ — સેવક પ્રમુખનું બળ ઘણું હોવાથી જે કાંઈથી
અસાયમાન થઈ શકે નહીં એવો હોય તે મનુષ્યવખાણવા લાયક
છે બળવાન પુરુષનો સંગ્રહ ધનથી કરાય છે, અને તે ધન
પહેલાં ન હોય તોએ વ્યવસાયથી પુરુષોજ વ્યવસાયથી
ઉપાર્જન કરી શકે છે તાત્પર્ય, વ્યવસાય કરવાથી ધન મળે
છે, ધનથી સારા માણસ પાસે રખાય છે, અને સારા મા-
ણસનું બળ હોય તો તેને કાંઈ ચલાવી શકતો નથી, અને
એવોજ પુરુષ જગત્મા સ્તુતિયાત્ર છે (૧૦૫)

અનર્થૈઃ કિમહો જલૈર્-વ્યવસાય શ્રિયો મુક્તમ્ ॥

અર્ચ્યા શ્રીઃ સા ચ ચાતૃદ્યૈ, દાનભોગકરી ચ યા ॥ ૧૦૧ ॥

અર્થ:—ધણું શું કહિએ ? વ્યવસાય (ઉદ્યમ) તે લક્ષ્મીનું આવવાનું દ્વાર છે. માટે જે લક્ષ્મીથી દ્રવ્યની વૃદ્ધિ, દાન અને ભોગ એ ત્રણ વાનાં થાય છે, તે લક્ષ્મીનું (વ્યવસાયથી) અવશ્ય ઉપાર્જન કરવું. (૧૦૧)

વ્યવસાયે નિર્ધૌ ધર્મ-ભોગયોઃ પોષ્યપોષણે ॥

ચતુરશ્વતુરો ભાગા-નાયસ્થૈર્ન નિયોજયેત્ ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ:—વ્યવસાય કરતાં જે લાભ થાય તેના ચતુર પુરૂષે ચાર ભાગ કરવા. તેમાં એક ભાગ ભંડારમાં, બીજો ધર્મમાં, ત્રીજો ભોગમાં અને ચોથો કુટુંબના પોષણમાં લગાડવો. (૧૦૨)

ન લાલયતિ યો લક્ષ્મીં, શાસ્ત્રીયવિધિનામુના ॥

સર્વથૈવ સ-નિઃશેષ-પુરુષાર્થવદ્દિષ્કૃતઃ ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ:—જે મનુષ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે લક્ષ્મી ને લડાવતો નથી, તે પુરૂષ ચારે પુરૂષાર્થની બહાર જાયો. (૧૦૩)

સા ચ સંજાયતે લક્ષ્મી-રક્ષીણા વ્યવસાયતઃ ॥

પ્રાતૃષેષપયોવાહા-દિવ કાનનકામ્યતા ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ:—જેમ વર્ષાકાળના મેઘથી વનની શોભા અપુટ વધે છે. તેમ વ્યવસાય (ઉદ્યમ) કરવાથી લક્ષ્મી અપુટ વધે છે. (૧૦૪)

વ્યવસાયોઽપ્યસૌ પુણ્ય-નૈપુણ્યસચિત્રો ભવેત્ ॥

સફળઃ સર્વદા પુસાં, વારિસેકાદિવ દ્રુપ ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થ — જેમ પાણી મીચવાથી વૃક્ષ સફળ થાય છે, તેમ પૂર્વભવતા પુણ્યનું અને મનુષ્યની નિપુણતાનું સાહાય્ય મળવાથી વ્યવસાય સફળ થાય છે (૧૧૦)

પુણ્યમેવ મુદ્ધુ. કેઽપિ, પ્રમાણીકૃર્વતેઽક્લસા ॥

નિરીક્ષ્ય તદ્વતા દ્વારિ, સામ્યતો વ્યવસાયિનઃ ॥ ૧૧૧ ॥

અર્થ — કેટલાએક આજમું લોકો પુણ્યવતને ઘરે રખડતા વ્યાપારીઓને જોઈને હમેશા પુણ્યપરજ આધાર રાખે છે (૧૧૧)

તદ્યુક્ત યતઃ પુણ્ય-યપિ વિઠ્યવસાયકમ્ ॥

સર્વથા ફલવન્નાત્ર, કદાચિદવશ્ચેવયતે ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ — તે વાત અયુક્ત છે કારણ, પુણ્ય પણ સર્વથા ઉદયમ વિના સફળ થએલું આ લોકમા કોઈ કાળે પણ કેપ્પાતું નથી. (૧૧૨)

દ્વાવપ્યેતૌ તનો ભક્ષ્યા, દેતુ ન તુ પૃથક્પૃથક્ ॥

તેન કાર્પો મૃદસ્થેન, વ્યવસાયોઽનુવાસરમ્ ॥ ૧૧૩ ॥

અર્થ — પૂર્વભવનું પુણ્ય અને ઉદયમ એ બન્ને ભેગા ભક્ષીના કારણ છે પણ એમા એક વગર બીજો સ્વતંત્રપણથી ભક્ષીનું કારણ થઈ શકતો નથી માટે મૃદસ્થ મ

સુખ્યે પ્રતિદિન ઉદયમ કરવો. (૧૧૩)

કાઢેડનમુચિતં વસ્ત્ર-મમલં સદનં નિજમ્ ॥

અર્થોઽધ્યાપ્યાયકથૈત-દ્વયવસાયતરોઃ ફલમ્ ॥૧૧૪॥

અર્થઃ—અમસર ઉપર ઉચિત બોજન કરવું, ઉચિત વસ્ત્રો પહેરવાં, પોતાનું ઘર ચોખ્ખું રાખવું, તથા યાચકોને સંતોષ થાય એટલું દ્રવ્ય આપવું, એ ઉદયમરૂપ વૃક્ષનાં ફળ જાણવાં. [૧૧૪]

इत्थं किल द्वितीय-तृतीयमहर्षिकृत्यमखिलमपि ॥

हृदि कुर्वन्तः सन्तः, कृत्यविधौ नात्र मुह्यन्ति ॥११५॥

इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते विवेकविलासे दिनचर्यायां

द्वितीय उल्लासः ॥ १ ॥

અર્થઃ—એવી રીતે સંપૂર્ણ બીજા પ્રહરના તથા ત્રીજા અર્ધ પ્રહરના સમગ્ર કૃત્યો કહ્યાં. જે સત્પુરુષો એ કૃત્યોને મનમાં રાખે છે. તે કરવા યોગ્ય કામમાં કદી પણ મુંઝાતા નથી. [૧૧૫]

इति श्रीविवेकविलासनी शुर्जरत्नाधानो

द्वितीय उल्लास संपूर्ण.

अथ तृतीय उल्लासः ।

बहिःस्थोऽभ्यागतो गेह-मुपाविश्य क्षणं सुधीः ॥

कुर्याद्वस्त्रપરાવર્ત, देहशौचादि कर्म च ॥१॥

અર્થ — જાણુ પુરૂષે બહારથી ઘેર આવી ક્ષણમાત્ર બેસવું
પછી પહેરેલા વસ્ત્રો બદલવા અને દેહની શુદ્ધિને અર્થ
સ્નાનાદિક કર્મ કરવા. [૧]

સ્થૂલસૂક્ષ્મવિયોગેન, જીવાઃ સંસારિણો દ્વિધા ॥

મનોવાકાયયોગૈસ્તાન, યદી હન્તિ નિરન્તરમ્ ॥૨॥

અર્થ — સંસારી છવ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એવા બે પ્રકાર
ના છે તેમને ગૃહસ્થ અનુબ્ધ હોયેલા મન, વચન અને
કાયા એ ત્રણેના યોગથી હોય છે (૨)

પેષણી કણ્ઠની ચુલી, ગર્ગરી વર્ધની તથા ॥

અમી વાપકરાઃ પશ્ચ, યદિનો ધર્મવાધકાઃ ॥૩॥

અર્થ — મ ટી, ખાડણી, ચૂલો, ગાગર અને સાવરણી
એ પાંચે વાપકારક વસ્તુ ગૃહસ્થના ધર્મને બાધા કરનારી
છે (૩)

ગદિતોસ્તિ શૂદ્ધસ્ય, તત્પાતકવિધાતકઃ ॥

ધર્મ સવિસ્તરો મુર્દ્ધ-રશ્માન્તં ત સમાચરેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — તે પાતકોનો નાશ કરનાર એક ધર્મજ છે.
તે જ્ઞાની હોઠોએ ધણા વિસ્તાર મહિત કહ્યો છે સાપુરૂષોએ
તે ધર્મ નિરતર આચરવો [૪]

દયા દાનં દમો દેવ-પૂજા યાત્રિગુરૌ સયા ॥

સત્યં કૌશલં તથોઽસ્તેયં, ધર્મોઽય શ્રદ્ધેષિનામ્ ॥૫॥

અર્થ:—દયા; દાન, ઇન્દ્રિય દમન, દેવની પૂજા, ગુરુ ઉપર ભક્તિ, ક્ષમા, સત્ય, પવિત્રતા, તપસ્યા અને ચોરી ન કરવી એ દસ પ્રકારનો ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. (૫)

અનન્યજન્યં સૌજન્યં, નિર્માયા મધુરા ગિરઃ ॥

સારઃ પરોપકારશ્ચ, ક્રમો ધર્મેવિદામયમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—સર્વોત્તમ સહજનતા રાખવી. કપટરહિત મીઠાં વચન બોલવાં, અને સારભૂત પરોપકાર કરવો, એ ધર્મના આણુ પુરૂષોની રીતિ છે. (૬)

દીનોદ્ધરણમદ્રોહો, વિનયેન્દ્રિયસંયમૌ ॥

ન્યાય્યા વૃત્તિર્મુદુત્વં ચ, ધર્મોઽયં પાપ્તનીચ્છદે ॥ ૭ ॥

અર્થ:—દીન જનનો ઉદ્ધાર કરવો, ક્રોધની જોડે મદસર ન કરવો, વિનય કરવો, ઇન્દ્રિયો વશ રાખવી, ન્યાય માર્ગે ચાલવું, અને ક્રોધમળતા રાખવી, એ ધર્મથી પાપનો નાશ થાય છે. (૭)

કૃત્વા માધ્યાહ્નિકીં પૂજાં, નિવેશ્યાન્નાદિ ભાજને ॥

નરઃ સ્વગુરુદેવેભ્યોઽન્યદેવેભ્યશ્ચ ઠૌકયેત્ ॥ ૮ ॥

અર્થ:—મનુષ્યે મધ્યાહ્ન કાળની પૂજા કરી પાત્રમાં અન્નાદિક મૂકી ધરમાં તથા મંદિરમાં રહેલી જિનપ્રતિમા આગળ નેવેલ ધરવું. (૮)

અનાહૂતમાવિજ્ઞાતં, દાનકાલસમાગતમ્ ॥

જાનીયાદતિથિં પ્રાજ્ઞ, एतस्माद्व्यत्यये परम् ॥ ૯ ॥

અર્થ—જે અભાણે મનુષ્ય બોલાવ્યા વિના દાન દેવાને અવસરે એવિતો આવીને ઉભો રહે, તેને ભણ્યુ પુરૂષે અતિથિ બાણ્યે એવો ન હોય તો યજ્ઞેષુ કહેવાય. (૯)

अतिथीनर्थिनो दुःस्थान्, भक्तिशक्तयनुकम्पनैः ॥

कृत्वा कृतार्थानौचित्या-द्रोक्तु युक्त महात्मनाम् ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—મહાત્મા પુરૂષેએ અતિથિને ભક્તિથી, યાચક ને શક્તિ માફક તથા દીનને દયાથી દેશકાળને અનુસરતું દાન કદને પછી પોતે બોજન કરવું યુક્ત છે (૧૦)

आत-तृणाक्षुषाभ्यां या, विप्रस्तो वा स्वपन्दिरम् ॥

आगत, सोऽनेयि पृज्यो, विशेषेण यनीषिणा ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—મુખણુ પુરૂષે તૃપાથી તથા ક્ષુધાથી ખીડાતા અને બીક પામેલા એવા પોતાને ઘરે આવેલા લોકોને અતિથિ બાણી તેમની વિશેષ પૂજા(આદરમાન) કરવી બેઠયે. (૧૧)

कोविदो वायवा मूर्खो, मित्र वा यादे वा रिपुः ॥

निदान स्वर्गयोगाना-यशनावसरेऽतिथिः ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—પડિત અથવા મૂર્ખ, મિત્ર અથવા શત્રુ ગમે તે હોય, તેપણ તે જો બોજનને અવસરે અતિથિ તરિકે આને તો તે સ્વામ્યુપને આપના સમજવો (૧૨)

ચતુષ્પદાનાં સર્વેષાં, ધૃતાનાં ચ તથા નૃપત્નમ્ ॥

ચિન્તાં વિધાય ધર્મજ્ઞઃ, સ્વયં મુઞ્જીત નાન્યથા ॥૨૧॥

અર્થ:—ધર્મના જાણુ મનુષ્યે પોતાના સર્વે પશુઓની તથા તાબાના માણસોની ખખર લીધા પછી પોતે લોજન કરવું. તે વગર નહીં. (૨૧)

અગ્નાવુદીર્ણે જાતાયાં, બુધ્ધક્ષાયાં ચ મોજનમ્ ॥

આયુર્વલં ચ વર્ણે ચ, સંવર્ધયતિ દેહિનામ્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય, અને ખાવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે લોજન કરવાથી મનુષ્યનું આયુષ્ય, બળ અને શરીરની કાંતિ વધે છે. (૨૨)

અર્જાર્ણે પુનરાદારો, ગૃહ્યમાણઃ પ્રકોપયેત્ ॥

વાતં પિત્ત તથા શ્લેષ્મં-દોષમાશુ શરીરિણામ્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—ખાધેલું પચન થયા વગર ઉપરથી વળી આહાર કર્યો હોય, તો માણસના વાત, પિત્ત તથા કફ એ ત્રણે દોષનો પ્રકોપ થાય છે. (૨૩)

રોગોત્પત્તિઃ કિલાજીર્ણા-ચતુર્ધા તત્પુનઃ સ્મૃતમ્ ॥

રસશેષામવિટ્વ-વિપકાદિવિભેદતઃ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—ખાધેલું પચન ન થાય તે અજીર્ણ કહેવાય છે. સર્વે રોગોની ઉત્પત્તિ અજીર્ણથી થાય છે. તે અજીર્ણ રસશેષ, આમ, વિટ્વ અને વિપક એવા ચાર પ્રકારનું

કે વળી ખીજા પદ્મ અલ્પર્થના પ્રકાર કહ્યા છે (૨૪)

રસશેષે ભવેડજૃમ્ભા, સમુદારસ્તથામકે ॥

અક્ષયક્ષય વિષ્ટભે, ધૂમોદ્ધારો વિપક્ત. ॥ ૨૫ ॥

અર્થ — રસશેષ અલ્પ થયું હોય તો બગાસા આવે, આમ અલ્પ થયું હોય તો ઝોડકાર આવે, વિષ્ટભ અલ્પ થયું હોય તો શરીર તૂટે, અને વિપક્ત અલ્પ થયું હોય તો ધૂમાડો બાહર પડતો હોય એમ લાગી ઝોડકાર આવે (૨૫)

નિદ્રાનુવમનસ્વેદ-અલ્પાનાદિકર્મભિઃ ॥

સદા પથ્યવિદાં તાનિ, જ્ઞાન્તિમાયાન્ત્યનુક્રમાત્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ — રસશેષ અલ્પ હોય તો (ભોજન કરતા પહેલાં) મુઠ રહેણું, આમ અલ્પ હોય તો ઉલટી કરવી, વિષ્ટભ અલ્પ હોય તો પરમેવો કાઢવો, અને વિપક્ત અલ્પ થયું હોય તો જળપાન કરવું. અહીં એ પથ્યના બધાં આલ્પ્યોના આદે પ્રકારનાં અલ્પ ઉપર કહેલા ઉપાયથી અનુક્રમે શાંતિ પામે છે (૨૬)

સ્વમ્યાનમ્થેષુ રોગષુ, ત્રીર્ણિઽધ્યવહને પુનઃ ॥

સ્વાર્મા વર્ણા ગ્રજન્મજ્જ-વેર્ગા માતાનુજોમ્યતઃ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ — ત્રી-રોગો કા, વાત, અને પિત્ત એ ત્રણે એ પોત પોતાને દુખાવે રહેલા હોય, - ને આપેલું

પાચન થાય, ત્યારે કોઠામ નરેલો વાયુ અનુલોમ [સીધી ગતિવાળો] હોવાથી મળમૂત્રના વેગ ખુલ્લા આવે છે, એટલે મળમૂત્ર સાફ થાય છે. (૨૭)

સ્રોતોમુખહૃદ્દ્વારા, વિશુદ્ધાઃ સ્તુઃ ક્ષણાત્તથા ॥

પદુન્વલાઘવે સ્યાતાં, તથેન્દ્રિયશરીરયોઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—અણુણાદિ વિકાર ન હોય તો મળમૂત્ર, ત્યાગ કરી રહ્યા પછી ક્ષણ માત્રમા નાસિકા આદિક શરીરનાં છિદ્ર તથા હૃદય શુદ્ધ થાય, ઓડકાર દુર્ગંધરહિત તથા રસ વિનાના શુદ્ધ આવે છે, અને ઇન્દ્રિયો તથા શરીર હલકાં અને પોતાનું કામ કરવાને દક્ષ થાય છે. (૨૮)

અતિપ્રાતશ્ચ સંધ્યાયાં, રાત્રૌ કુત્સન્નથ વ્રજન્ ॥

સવ્યાંઘ્રૌ દત્તપાણિશ્ચ, નાઘાત્પાણિસ્થિતં તથા ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—સવારમાં બહુ વહેલું, સંધ્યાકાળે, રાત્રિએ, અન્નની નિંદા કરતાં, રસ્તે જતાં, ડાબા પગ ઉપર હાથ મૂકીને તથા ખાવાની વસ્તુ ડાબા હાથ ઉપર લઈને લોજન કરવું નહીં. (૨૯)

સાકાશે સાતપે સન્ધ-કારે ઽમતઙ્કેઽપિ ચ ॥

કદાચિદપિ નાશ્રીયા-દૂર્ધ્વાકૃત્ય ચ તર્જનીમ્ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—તદન ખુલ્લી જગ્યામાં, તડકામાં, અંધારામાં, આડના તળે અને તળની (અંશુકા પાસેની) આંગળી ઉંચી કરીને કોઈ સમયે પણ લોજન કરવું નહીં. (૩૦)

અપૌતમુસ્વદસ્તાદિ-ર્નમ્રથ પાલિનાશુક. ॥

સપ્થેન હસ્તેનોપાત-સ્થાલો મુઙ્ગીત ન કચિત્ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—મુખ, હાથ અને પગ ધોયા વિના, નગ્ન અવસ્થામાં, મલિન વસ્ત્ર પહેરીને તવા હાથે હાથે યાત્રી પદ્મીને કોઈ કાળે ભોજન કરવું નહીં (૩૧)

ફલવસ્ત્રાન્વિતધાર્દ-વાસા વેષ્ટિતપસ્તકઃ ॥

અપવિત્રોડતિગાર્દર્યથ, ન મુઙ્ગીત વિચક્ષણઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—વિચક્ષણ પુરૂષે એક વસ્ત્ર પહેરીને, અથવા બીજું વસ્ત્ર પહેરીને, વસ્ત્રથી માથું ઘીટીને, શરીર અપવિત્ર હતાં તથા આવાની વસ્તુ ઉપર ધણીજ લાલચ રાખીને ભોજન કરવું નહીં (૩૨)

ઉપાનત્સદિત્થં વ્યગ્ર-ચિત્તઃ કેવલમુન્નિતઃ ॥

વર્ષકુસ્થો વિદિમ્યામ્યા-નનો નાદાત્કુશામનઃ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—પત્રરથા પહેરીને, ઉતાવળા ચિત્તથી, દેવળ જૂમી ઉપર બેસીને, ખાટસે બેસીને, આગ્નેય, નૈઋત્ય, વાયવ્ય, ઈશાન એ ચાર વિદિશા તથા દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરીને અને સાઠઠ આસન ઉપર બેસીને ભોજન ન કરવું (૩૩)

આસનસ્થપદો નાદા-ચન્દ્રાન્નિરિસિનઃ ॥

ક્ષતિતેષ્ઠ તથા મિષ્ઠે, યાગને મલિનેડપિચ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ—આસન ઉપર પત્ર હઈ, ચંદ્રાણા અને ધર્મ-

અથ પુરુષોના દેખતાં તથા ભાગેલા અથવા મલિન વાસણુમં
ભોજન કરવું નહીં. (૩૪)

અમેઘ્યસંભવં નાદ્યા-દ્રદૃષ્ટં ભ્રૂણાદિઘાતકૈઃ ॥

રજસ્વલાપરિસ્પૃષ્ટ-માઘ્રાતં ગોશ્વપક્ષિભિઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—અપવિત્ર વસ્તુથી બનેલી ચીજ ખાવી નહીં.
તથા ગર્ભ, સ્ત્રી, બાળક ઇત્યાદિકની હત્યા કરનારાઓએ
ત્રીઠેલું, રજસ્વલા સ્ત્રીએ અડેલું, અને બળદ, કુત્રા અને
પક્ષી એમણે સુંઘેલું અન્ન ભક્ષણ ન કરવું. (૩૫)

અજ્ઞાતાગમમજ્ઞાતં, પુનરુણીકૃતં તથા ॥

યુક્તં ચ વચવચાશદ્ધૈ-નાદ્યાદ્વક્રવિકારવાન્ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—આ અન્ન કયાંથી આવેલું છે, એમ જાણ્યા
બિના તથા જેનું નામ પણ અજાણ્યું હોય, તથા જે વાર
ઉંડું કરેલું એવું અન્ન ખાવું નહીં. તેમજ ભોજન કરતી
વખતે અબચળ એવો શબ્દ ન કરવો, અને સુખ વાંકું
અથવા ખીજી કોઈ પણ રીતે ખરાબ દેખાય એવું ન કરવું. (૩૬)

આદ્વાનોત્પાદિતપ્રીતિઃ, કૃતદેવાભિધાસ્મૃતિઃ ॥

સમે પૃથૌ ચ નાત્યુચ્ચૈઃ, નિવિષ્ટો વિષ્ટરે સ્થિરે ॥ ૩૭ ॥

માતૃષ્વસ્રમ્બિકાજામિ-ભાર્યાદ્યૈઃ પંક્વમાદરાત્ ॥

શુચિર્મિર્મુક્તવાદ્ધિશ્ચ, દત્તમદ્યાજ્જનૈઃ સહ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—જાણ મનુષ્યે પાસે રહેલા લોકોને બોલાવવાથી

પ્રીતિ ઉપજાવી, લગવાનનું નામ સ્મરણ કરી, તથા સમા, પહેળા અને ઘણું ઉચું નહીં એવા આસન ઉપર બેસી આશી, મા, બહેન, પોતાની સ્ત્રી વિગેરે સ્ત્રીઓએ રાધેલું અને પવિત્ર તથા બાધને ધરાયલા લોકોએ પિરસેલું અન્ન પોતાના બાધવની જોડે ભક્ષણ કરવું (૩૭) (૩૮)

કુક્ષિભરિર્ન કઃ કોડગ્ર, વહાધાર પુમાન્ પુમાન્ ॥

તતસ્ત કાલમાયાતાન્, મોજયેદ્દાન્ધવાદિકાન્ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—આ જગતમા પોતાનું પેટ કોણ ભરતું નથી ! માટે જે ઘણા લોકોને આધાર આપે તેજ પુરૂષ પુરૂષ કહેવાય, તેથી લોજનને અવસરે આવેલા પોતાના સગા વહીલાને તથા બીજાઓને પણ અવશ્ય જમાડવા (૩૯)

દત્વા દાનં સુપાત્રાય, સ્મૃત્વા વા શ્રદ્ધયાન્વિતમ્ ॥

યેડભન્તિ તે નરા ઘન્યાઃ, કિદાનૂનૈનેરાધૈઃ ॥૪૦॥

અર્થ—જે મનુષ્ય સુપાત્રને દાન દઈ અથવા સુપાત્રનો યોગ ન હોય તો શ્રદ્ધાથી ભાવના બાવી લોજન કરે છે, તે ધન્ય છે બીજા પોતાનું પેટ ભરનારા આધાર અધમ નરોના હાથથી શું સાફ થવાનું ? (૪૦)

જ્ઞાનયુક્તઃ ક્રિયાધારઃ, સુપાયમભિધીયતે ॥

દસં बहुफलं तत्र, धेनुक्षेत्रनिदर्शनात् ॥૪१॥

અર્થ—જ્ઞાની અને ક્રિયાપાત્ર જે સધુ તે કહેવાય છે. જેમ યોદ્ધા દિવસ ઉપર જલેલી

રાવવું તથા સારા ક્ષેત્રમાં વાવવું ધણું ફલદાયિ થાય છે,
તેમ સુખાત્ર મુનિરાજને આહારાદિ લીધાથી બહુ ફલ
થાય છે. (૪૧)

કૃતમૌનમવક્રાઙ્ગં, વહદાક્ષિણનાસિકમ્ ॥

કૃતમધ્યસમાગ્રાણં, હતદ્વગ્દોષવિક્રિયમ્ ॥૪૨॥

નાતિક્ષારં નચાત્યમ્લં, નાત્યુષ્ણં નાતિશીતલમ્ ॥

નાતિશાકં નાતિગૌર્યં, મુખરોચકમુચ્ચકૈઃ ॥૪૩॥

મુસ્વાદવિગતાસ્વાદ—વિકથાપરિવર્જિતમ્ ॥

શાસ્ત્રવર્જિતનિઃશેષા—હારત્યાગમનોહરમ્ ॥૪૪॥

મધ્યપાલનનિર્મુક્તં, નાત્યાહારમનલ્પકમ્ ॥

પ્રતિવસ્તુપ્રધાનત્વં, સંકલ્પાસ્વાદમૃન્દરમ્ ॥૪૫॥

પિવન્નમૃતપાનીય—મર્ધ્યમુક્તે મહાપતિઃ ॥

મુઙ્ગીત વર્જયન્નન્તે, છત્રાદં પુષ્કલં જલમ્ ॥૪૬॥

અર્થઃ—ક્રુદ્ધિશાળી પુરૂષે જમણી નાસિકા વહેતે છતે

મૌન કરી, શરીરના સર્વે અવયવ સમા રાખી, આવાની
વસ્તુ સુંધીને અને દૃષ્ટિદોષ ટાળીને બહુ ખાઈ નહીં, બહુ
ખાટું નહીં, બહુ ઉન્હું નહીં, બહુ ઠંડું નહીં, બહુ શાક-
વાળું નહીં, બહુ ગીડું નહીં, પ્રમાણથી વધારે નહીં,
ઓછું પણ નહીં શાસ્ત્રમાં વર્જિત કરેલી વસ્તુથી તથા જે
વસ્તુની આધા લીધી હોય તે વસ્તુથી રહિત, જેની અંદર

આવેલી સર્વે વસ્તુ શ્રેષ્ઠ છે, તથા સારી પેઠે રાધવામા આવવાથી જેનો સ્વાદ બહુ મનોહર છે એવું મુખને ઘણી રૂચિ ઉપજાવનારું અન્ન સ્વાદિષ્ટ વસ્તુની સ્તુતિ તથા નિરસ વસ્તુની નિંદા વર્ણને ભક્ષણ કરવું ભોજન અર્ધું થઈ રહે ત્યારે પાણી પીવું કારણ તે વખત પાણી પીવું અમૃત-સમાન છે અને ભોજનને છેડે ઘણું પાણી ન પીવું કારણ, તે વખતે પાણી પીવું વિષસમાન છે (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬)

સુક્તિરમયુર્ગં પ્રવે-મશ્રોપાદન્વિતં રસૈઃ ॥

દ્રવાન્નન્નવર્જેવ્ય, પર્યન્તે કટુતિક્તકઃ ॥૪૭॥

અર્થ — ભોજન કરતા પ્રથમ સારી સ્નિગ્ધ (ધીવાળી તથા તેજવાળી) તથા મધુર (મીઠી) વસ્તુ ખાવી, વચમા પ્રવાહી ખાટી અને ખારી વસ્તુ ખાવી અને છેડે તીખી તથા કડવી વસ્તુ ખાવી (૪૭)

નામિશ્ર લવણ ગ્રાહ્યં, નૈવ કેવલપાણિના ॥

રસાનપિ ન વૈરસ્ય-હેતૂન્મયોજયેન્મિથઃ ॥૪૮॥

અર્થ — એકલું જીરું લવણ ન લેવું તથા તે કેવળ હાથથી ન લેવું જેથી વસ્તુ વિરસ (સ્વાદ વિનાની અથવા માઠા સ્વાદની) થઈ જાય એવી મધુરાદિ રસની માહો માહે મેળવણી ન કરવી (૪૮)

ત્યજેત્ક્ષારમમૂતાન્ન-મન્નં દગ્ધાદિકં ત્યજેત્ ॥

કીટાસ્થિમમુર્ચયુક્ત-મુચ્છિષ્ટં ચાશિલં ત્યજેત્ ॥૪૯॥

અર્થ:—જેમાં ક્ષાર (લવણ અથવા ખારો) ઘણો નાખેલો હોય એવું તથા ખળી ગયેલું, બરાબર નહીં થયેલું, કીટાદિ જીવ તથા હાડકા વગેરેથી મિશ્ર થયેલું તથા કોઇનું એકું થયેલું એવું અન્ન સર્વે મુકી દેવું. (૪૯)

ધેન્વા નવપ્રસૂતાયા, દશાહાન્તર્ભવં પયઃ ॥

આસ્પ્યકાવિકાષ્ઠ્યં ચ, તથૈવૈકશપં ત્યજેત્ ॥૫૦॥

અર્થ:—નવી વીઆએલી ગાયનું દૂધ દસ દિવસ સુધી ન લેવું. તથા જંગલી બાનવરોનું, ગાડરનું, ઉંટણીનું અને સર્વે એક ખરવાળા પશુઓનું દૂધ ન લેવું. (૫૦)

નિઃસ્વાદમન્નં કટુ વા, હૃદયમ્પ્યશ્નતો યદિ ॥

તત્સ્વસ્યાન્વસ્ય વા કષ્ટં, મૃત્યુઃ સ્વસ્યારુચૌ પુનઃ ॥૫૧॥

અર્થ:—મનોહર અન્ન ખાતાં છતાં પણ જો સ્વાદ-વિનાનું કડવું લાગે, તો તેથી પોતાને અથવા પરને કષ્ટ થાય, અને જો સાફ અન્ન ખાતાં પણ અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય તો પોતાનું મરણ થાય, અથવા મરણ સમાન કષ્ટ આવી પડે એમ બાણવું. (૫૧)

ભોજનાનન્તરં સર્વ-રસક્ષિપ્તેન પાણિના ॥

एकः प्रतिदिनं पेयो, जलस्य चुलुकोऽङ्गिना ॥५२॥

અર્થ — મનુષ્યે લોજન કીધા પછી સર્વ રસથી ખર-
હાયતા હાથે પાણીનો એક કોગળો દરદોજ થીવો, (પર)
ન પિત્તેત્પશુવત્નોય, પીતશેષં ચ વર્જયેત્ ॥

તથા નાજ્જાલિના પેયં, પયઃ પચ્ય મિત યત્ ॥૬૩॥

અર્થ — પાણી પશુની પેઠે ન પીવું, કોઈએ પીધા
પછી ઉગરેલું (એકું રહેલું) ન પીવું તથા અ - લિવી
(ખેત્રેથી) પણ ન પીવું કારણ, પાણી માફક પીવું તેજ
શુભકારિ છે (૫૩).

કરેણ સહિલાદ્રેજ. ન ગણ્ઠૌ નાપર કરમ્ ॥

જેસણે ચ સ્પૃશેત્કિનુ, સ્પૃષ્ટવ્યે જાનુની શ્રિયે ॥૬૪॥

અર્થ — લોજન કરી રહ્યા પછી હીને હાથે ખે ગાલ,
ખીજે હાથ અને જે નેત્ર એમને સ્પર્શ ન કરવો પણ ક-
દ્યાણને અર્થે પોતાના જે હીંચણે સ્પર્શ કરવો (૫૪)

ઉક્તંચ ॥ મા કરેણ કરં પાર્થ, મા મઠૌ મા ચ ચક્ષુર્ધી ॥

જાનુની સ્પૃશ રાજેન્દ્ર, ભર્તવ્યા વદનો યદિ ॥૬૫॥ ”

અર્થ — એ છે કે, “હે રાજાધિરાજ અનુન ! તારે
ધણા માણસોનું પાપણ કરવું હોય તો, તું લોજન કર્યા
પછી હીને હાથે જે ગાલને ખીજા હાથને, તથા જે અશુ
ને સ્પર્શ નહીં કર, પણ હીંચણને સ્પર્શ કર (૫૫)

સમાનાં જાતિશીલાભ્યાં, સ્વસામ્યાધિવ્યસંસ્પૃગામ્ ॥

મોજનાય મૃદે ગચ્છે—દ્રઘ્ઘદ્રેવવતાં ન તુ ॥૬૬॥

અર્થ:—જે ભતથી તથા શીળથી આપણી બરાબરીનો હોય, તથા આપણને પોતાની માફક અથવા પોતાથી પણ વધારે માનતો હોય તેને ઘેર લોજન કરવા જવું પણ જે આપણા દ્વેષી હોય તેમને ત્યાં ન જવું, (૫૬)

મુમુર્ષુવ્યચોરાણાં, કુચ્છટાલિજ્જિવૈરિણામ્ ॥

વૃહૃવૈરવતાં કલ્પ-પાલોચ્છિષ્ટાન્નભોજિનામ્ ॥૧૭॥

કુકર્મજીવિનામુગ્ર-પતિતાસવપાયિનામ્ ॥

રક્તોપજીવિવિકૃતિ-સાન્યભર્તૃકયોપિતામ્ ॥૧૮॥

ધર્મવિક્રયિણાં રાજ-પ્રહાજનવિરોધિનામ્ ॥

સ્વયં દનિષ્ઠમાણાનાં, ગૃહે મોહ્યં ન જાતુ ચિત્ ॥૧૯॥

અર્થ:—મરણને કાંઠે આવેલા, રાજાદિકને વધ કરવા યોગ્ય થયેલા, ચોર, વેશ્યા, કુમાર્ગી લીંગધારી, વૈરી, જેના વૈરી ઘણા એવા, મદ્યનો વિક્રય કરનાર [કલાલ], એકું અન્ન ભક્ષણ કરનાર, કુકર્મ કરી પોતાનો નિર્વાહ કરનાર ઉગ્ર, પાપના કરનાર, રંગનાર, જે ભર્તારવાળી સ્ત્રી, ધર્મને વેચનાર, રાજના તથા મહાજનના વૈરી, જેથી ભવિષ્ય કાળમાં પોતાની હાનીથાય એવું કામ કરનાર, મદ્યપાન કરનાર અને મહાપાતક આચરવાથી પતિત થએલા એટલા માણસોને ઘરે કોઈ કાળે પણ જમવું નહીં. (૫૭)(૫૮). ૫૯)

મોજનાનન્તરં ચાચ્યં, શર્લકાદ્વયપાદરાત્ ॥

યથેકા પતિતા ભૂમા-ત્રાયુર્વિત્તં ચ હાયતે ॥૬૦॥

અર્થ — ભોજન કર્યા પછી આદરથી જે સળીઓ (દાત ખોતરવા માટે) માગવી, જે તેમાંથી એક નીચે પડે, તે આયુષ્યની તથા દ્રવ્યની હાનિ. ભણવી. (૬૦)

મોજનાનન્તર વામ-કટિસ્યો ઘટિકાદયમ્ ॥

શયીત નિદ્રયા હીનં, પૂર્વ પદશન વ્રજેત્ ॥૬૧॥

અર્થ — ભોજન કર્યા પછી પ્રથમ સો પગલા ચાલવું અને પછી જે ઘડી હાથે પડશે નિદ્રા લીધા વિના સુવુ (૬૧)

અક્કમર્દનનીહાર-મારોત્સેપોપવેશનમ્ ॥

જ્ઞાનાર્થં ચ ક્રિયત્કાલં, મુક્તયા કુર્યાન્ન બુદ્ધિમાન્ ॥૬૨॥

અર્થ — બુદ્ધિશાળી પુરૂષે ભોજન કર્યા પછી થોડીક વાર સુધી અક્કમર્દન (શરીર '૧ થપી) તથા નીહાર (મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરવા. બાર ઉપાડવો નહીં, બેસી રહેવું નહીં અને જ્ઞાન પ્રમુખ ક્રિયા ન કરવી (૬૨)

દશતામ્રપલાવર્તે, પાત્રે વૃષ્ટીં તે મનિ ॥

વિધાતવ્યઃ સમુત્તમેષો, ઘટિકાયાં પદજ્વલઃ ॥૬૩॥

વિષ્કમ્બં તત્ર કુર્વોત, પ્રમાણે દ્વાદશાક્કલઃ ॥

પૃથગ્મ પલપૂરેણ, ઘટિકા સદ્ગિરિપતે ॥૬૪॥ યુગ્મમ્ ॥

અર્થ — દસ પળભાર તાળાનું વાટકું (ગોળ) પાત્ર છ આગળ ઉચું અને બાર આગળ પહોળું કરવું નીચે

છી છાડતું, ચંદ્રિકાવાળું, અને જેના વણ, ગંધ અને રસ સ્વાભાવિક જેવાં હોવાં જોઈએ તેથી વિપરીત થઈ ગયાં હોય તો તે વિષવાળું અન્ન જાણવું. (૭૨)

સવિષાણિ ક્ષણાદેવ, શુષ્યન્તિ વ્યજ્જનાન્યપિ ॥

કવાથે તુ ધ્યામતા ફેનઃ, સીમન્તા બુદ્ધુદાસ્તથા ॥ ૭૩ ॥

અર્થ:—વિષવાળાં વ્યંજન (ચટણી, રાયતુ, શાક વિગેરે) ક્ષણ માત્રમાં સૂકાઈ જાય છે. અને જો ઝેરવાળો ઉકળો હોય તો તે કાળો પડી જાય છે, કીણુ આવે છે, લીટીઓ પડે છે, અને પર્પોટા આવે છે. (૭૩)

જાયન્તે રાજયો નીલા, રસે ક્ષીરે ચ લોહિતાઃ ॥

સ્યુર્મઘતોયયોઃ કૃષ્ણા, દાઘ્નિ શ્યામાસ્તુ રાજયઃ ॥ ૭૪ ॥

અર્થ:—રસમાં વિષ હોય તો તેમાં નીલવર્ણ લીટીઓ પડે, દૂધમાં હોય તો લાલ લીટીઓ પડે, મધમાં તથા ચાણીમાં હોય તો કાળી લીટીઓ પડે. અને દહીંમાં હોય તો શ્યામવર્ણ લીટીઓ પડે. (૭૪)

તક્રે તુ નીલપીતા સ્યા-ત્કપોતામા તુ મસ્તુનિ ॥

કૃષ્ણા સૌવીરકે રાજિ-ઘૃતે તુ જલસંનિમા ॥ ૭૫ ॥

અર્થ:—છાસમાં ઝેર હોય તો તેમાં ગળી જેવા રંગની તથા પીળી લીટીઓ પડે. મસ્તુ- (દહીં ઉપર આવેલી તર) માં હોય તો કપોત (કબૂતર હોલા) પક્ષીના રંગ સરખો રંગ તેની ઉપર આવે, આછણમાં કાળી લીટીઓ

પડે અને ઘી ઉપર જળ જેવી પડે (૭૫)

द्रवौषधे तु कपिला, सौंद्रे च कपिला भवेत् ॥

તૈલેઽરુણા વસાગન્ધિઃ, પાક આન્ને ફલે ક્ષણાત્ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ — પ્રવાહી ઔષધમા એર હોય તેમા કપિલવર્ણુ (કાખરચિત્રી) લીટીઓ પડે, તેલમા હોય તો લાલ લીટીઓ પડે, અને ચરબી માફક ગંધિ આવે, અને કાચા ક્ષણમા એર હોય તો તે ક્ષણ તત્કાળ પાકી જાય છે (૭૬)

सपाकानां फलानां च, प्रकोपः सहसा तथा ॥

जायेत म्लानिरार्द्राणां, संकोचश्च विषादिह ॥ ७७ ॥

અર્થ — પાકેલા ક્ષણોમા એર હોય તો તુરત તે ફાટી જાય, તથા સડી જાય અને લીલી વસ્તુમા એર હોય તો તે ઠરમાઈ અને સડેલાઈ જાય છે (૭૭)

शुष्काणां श्यामताप्येवं, वैवर्ण्यं न्रदिमा पुनः ॥

कर्कशानां मृदूनां च, काठिन्यं जायते विषात् ॥ ७८ ॥

અર્થ — સુકાઈ ગયેલા ક્ષણોમા એર હોય તો તે કાળા અને ઊંચ થઈ જાય છે. કઠણુ ક્ષણો એરથી નરમ થાય છે, અને નરમ ક્ષણો કઠણુ થાય છે (૭૮)

माल्यानां म्लानता स्वल्पो, विकासो गन्धहीनता ॥

स्यादयाममण्डलस्वं च, संख्यानास्तरणे विषात् ॥ ७९ ॥

અર્થ — પુલની માળાઓ એરથી ઠરમાઈ જાય છે,

ખરાખર ખીલતી નથી, અને સુગંધિહીન થાય છે. ચોઢ-
વાનાં અને પાથરવાનાં લુગડાં ઝેરવાળાં હોય તો તેની
ઉપર કાળાં માંડલાં પડે છે. ૭૬)

મણિલોહમયાનાં ચ પાત્રાણાં મલદિગ્ધતા ।

સ્વર્ણરાગપ્રભાસ્પર્શ-ગૌરવસ્ત્રોદસંસયઃ ॥ ૮૦ ॥

અર્થ:—રતનનાં તથા ધાતુનાં પાત્રો ઝેરથી મેલાં
થાય છે. અને સોનાના તો ઝેરથી રંગ, કાંતિ, કોમલ
સ્પર્શ, શુદ્ધત્વ (ભારેપાણું) અને સ્નેહ એ સર્વ ગુણ જતા
રહે છે. (૮૦)

દન્તાના શાતનં રોમ-પક્ષ્વણાં ચ ભવેદ્વિપાત્ ॥

સંદેહે તુ પરીક્ષેત, તાન્યગ્ન્યાદિષુ તદ્વથા ॥ ૮૧ ॥

અર્થ:—ઝેરથી દાંત, શરીર ઉપરના અને પાંચણના
વાળ એ ત્રણે ખરી જાય છે. વિષપ્રયોગનો સંશય આવે તો
વિષવાળી વસ્તુ અગ્નિ આદિકમાં નાખી તેની પરીક્ષા
કરવી. (૮૧)

અન્નં હાલાહલાકૌર્ણં, પ્રાપ્ય વૈશ્વાનરો મૃશમ્ ॥

एकावर्तस्त्वथा रूक्षो, मुहुश्चटवटायते ॥ ८२ ॥

અર્થ:—ઝેરવાળું અન્ન અગ્નિમાં નાખીએ તો, તેની
જવાળા લમરી ખાય છે, અગ્નિ લૂખો દેખાય, અને તેમાંથી
ચટ ચટ એવો શબ્દ નીકળે છે. (૮૨)

इन्द्रायुधमिवानेक-वर्णाञ्ज्वाला दधाति च ॥

સ્ફુરત્કૃણપગન્નિશ્ચ. મન્દતેજાશ્ચ જાયતે ॥ ૮૨ ॥

અર્થ —ઝેરવાળી વસ્તુ અગ્નિમા નાખતા ઈંદ્ર ધનુષ્ય (મસ) સરખા અનેક રંગવાળી તેની જ્વાળા થાય છે મૃત કલેષર સરખી તેમાથી દુર્ગંધી નીકળે છે, અને તેનુ તેજ મહ થાય છે (૮૨)

शिरोऽर्ति पीनसः श्लेष्मा, लाला नयनयोस्तथा ॥

आकुलत्व सणाद्रोग-हर्षस्तद्धूमसेवनात् ॥ ૮૩ ॥

અર્થ —ઝેરવાળી વસ્તુના ધુમાડાથી માઘાનો દુખાવો, સળેખમ અને ઠંડ થાય, આખમાથી પાણી ઝરે, આકુળપણુ થાય, અને ક્ષણ માત્રમા રોમાચ ઉભા થાય (૮૩)

विषदुष्टाशनास्वादा-त्काક सामस्वरो भवेत् ॥

छीयते मक्षिका नात्र, निलीना च विपद्यते ॥ ૮૪ ॥

અર્થ —વિષમિશ્ર અન્ન વાખવાથી ઠાગડાનો માદ બેસી જાય છે તે અન્ન ઉપર માખી ન બેમે, અને ઠંડાપિ બેસે તો મરી જાય છે (૮૪)

अर्क्षं सविषमाघ्राय, मृद्गः कूजति चाधिकम् ॥

सारिका सविषेऽन्ने तु, विक्रीडति तथा शुक ॥ ૮૫ ॥

અર્થ —શ્રમર ઝેરવાળુ અન્ન સુધીને અધિક સુખ-રવ ઠરે છે, મેના અને પોપટ પણ ઝેરવાળુ અન્ન સુધીને

ધણે શબ્દ કરે છે. (૮૬)

વિપાન્નદર્શનાન્નેત્રે, ચકોરસ્ય વિરજ્યતઃ ॥

મ્રિયતે ક્રોકિલે મત્તઃ ક્રૌઞ્ચો માઘતિ તત્ક્ષણાત્ ॥ ૮૭ ॥

અર્થઃ—ચકોર પક્ષીનાં નેત્ર ઝેરવાળું અન્ન જોવાથી સંકેદ થાય છે. ક્રોકિલ પક્ષી મદોન્મત્ત થઇ મરી જાય છે. અને ક્રૌઞ્ચ પક્ષી તેજ સમયે મદોન્મત્ત થાય છે. (૮૭)

નકુલો હૃષ્ટરોમાસ્યા—નમયૂરસ્તુ પ્રમોદતે ॥

અસ્ય ચાલોકપાત્રેણ, વિપં મન્દાયતે ક્ષણાત્ ॥ ૮૮ ॥

અર્થઃ—નોળીયો ઝેરવાળું અન્ન જોઇને શમાંચિત્ત થાય છે. અને મયૂર પક્ષી હર્ષ પામે છે. મયૂરની દૃષ્ટિથી ક્ષણભાગમાં ઝેર મંદ થઇ જાય છે. (૮૮)

ઉદ્દેગં યાતિ માર્જારઃ, પુરીપં કુરુતે કપિઃ ॥

ગતિઃસ્ત્વલ્લતિ હંસસ્ય, તામ્રચૂડો વિરૌતિ ચ ॥ ૮૯ ॥

અર્થઃ—ઝેરવાળું અન્ન જોઇને ખિલાડો ઉદ્દેગ પામે છે. વાનરો વિષ્કા કરે છે. હંસ ચાલતાં સ્થલના પામે છે. અને ચૂકડો શબ્દ કરવા લાગે છે. (૮૯)

સવિપં દેહિભિઃ સર્વે, મધ્યમાણં કરોત્પલ્લમ્ ॥

ઓષ્ઠે ચિપચિપામાસ્યે, દાર્દ્ર લાલાજલપ્તમ્ ॥ ૯૦ ॥

અર્થઃ—વિપમિશ્ર અન્ન મનુષ્યોના ખાધામાં આવે તો હોઠમાં ચળવળ થાય છે, મુખમાં દાહ થાય છે, અને લાળ છુટે છે. (૯૦)

હનુસ્તમ્બો રસજ્ઞાયાં, કુરુતે શૂલગૌરવે ॥

તથા સારરસાજ્ઞાનં, દાતા ચાસ્યાકુલો ભવેત્ ॥૧૧॥

અર્થ — વિષભિશ્ચ અન્ન આધામા આવે તો હડપચી થભાઈ જાય છે જીભ ભારે થાય છે. તેની (જીભની) અદર હરહ થાય છે આરા રસનો સ્વાદ જણાતો નથી અને વિષનો દેનાર આકુળ થાય છે (૯૧)

સ્ફાટિકઘટ્કુળસારો, ધાર્યઃ પુંસો મુસ્તાન્તરે ॥

ન વેષિં સારતાં યાવ-દિત્યુક્તં સ્થાવરે વિષે ॥૧૨॥

અર્થ — વિષ પ્રયોગની શકા આવે તો પુરૂષના મુખમાં ફટકડી અને ટકણખાર ધરવા આપવો જ્યાં મુધી તે ખારો ન લાગે ત્યાં મુધી વિષ વિકાર છે એમ જાણવું એ સ્થાવર વિષ જાણવાનો ઉપાય કહ્યો (૯૨)

इत्थं चतुर्यमहरार्धकृत्य, सूर्योदयादत्र मया वधापे ॥

तत्कुर्वतां दहभृता नितान्त=માર્બિર્ભવત્યેવ ન રોગયોગઃ ૧૩

इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते श्रीविवेकविलासे तृतीय उल्लासे ॥३॥

અર્થ — એવી રીતે સૂર્યોદયથી માડીને એથા પ્રહરના અર્ધભાગ મુધીનું કૃત્ય એ કહ્યું તે પ્રમાણે ચાલવાથી માણસોને શરીરે કઠીપણ રાખીને પ્રાદુર્ભાવ થાય નહીં (૯૩)

ઈતિ શ્રી વિવેકવિલાસની ગુર્જરભાષાનો

ત્રીજો ઉલ્લાસ સંપૂર્ણ. (૩)

અથ ચતુર્થ ઉલ્લાસઃ

ઉત્થાથ શયનોત્સન્ના-દ્વપુઃશૌચમથાચરેત્ ॥

વિચિન્ત્યાયવ્યયૌ સમ્ય-ગમન્ત્રયેદેષ મન્ત્રિભિઃ ॥૧॥

અર્થઃ—પછી વીવેકી પુરુષો બિછાના ઉપરથી બેઠી શરીર શુદ્ધિ કરવી. અને આવક નાપકનો સારી પેઠે વિચાર કરી મંત્રીની બેઠે મસલત ચલાવવી. (૧)

વાદનાસ્નાદિચિન્તાં વા-ચરણાં વા નિયોજનમ્ ॥

કુર્યાદ્વિક્રમચિન્તાં વા, વિદારં વા યદ્દચ્છયા ॥૨॥

અર્થઃ—વાહન, હથિયાર, આચાર પરાક્રમ વિગેરે કાર્યનો વિચાર કરવો, અથવા દૂતોને પોતાને કામે લગાડવા, અથવા ઇચ્છા માફક વ્યવહાર કરવો. (૨)

તતો વૈકાલિકં કાર્યં, મિતાહારમનુત્સુકમ્ ॥

ઘટિકાદ્વયશેષેઽહ્નિ, કાલૌચિત્યાશનેન ચ ॥૩॥

અર્થઃ—પછી બે ઘણી દિવસ શેષ રહે ત્યારે ઋતુને તથા સંધ્યાકાલને ઉચિત એવા આહારથી ઘણી ઉત્સુકતા ન રાખતાં પરિમિત વાળું કરવું. (૩)

માનોઃ કરૈઃસંસ્પૃષ્ટ-ગુચ્છિઠ્ઠં પ્રેતસંચરાત્ ॥

સૂક્ષ્મજીવાકુલં ચાપિ, નિશિ મોજ્યં ન યુજ્યતે ॥૪॥

અર્થઃ—સૂચેના કિરણોએ નહીં ફસેલું, પ્રેતના સંચારથી અપવિત્ર થએલું, અને સૂક્ષ્મ સંપાતિત જીવોથી

આપુજી મહેલું એવું અત્ર રાત્રિએ બધણું કરવું એ યુક્ત નથી. (૪)

કૌશલાચર્ય પાર્તિષ્ઠ-ચિત્તેડર્શસ્તમિતે મુચીઃ ॥

વર્ષકલ્પેઃ કુચાપાતે, સ્વમાન્માનં પવિત્રયેત્ ॥૨॥

અર્થ—અર્ધા મૂર્ધમંદલનો અસ્ત થયે હને શરીર શુદ્ધિ કરીને દુગ પગપરાએ આવેલા ધર્મદૂત્યોથી પોતાના આત્માને પવિત્ર કરવો (૫)

ન શોષયેન્ન કણ્ઠયે-આક્રમેદંપ્રિપ્રિણા ॥

ન ચ પ્રજ્ઞાચ્ચેન્કામં, ન કુપાત્સ્વાપિમનુચમ્ ॥૬॥

અર્થ—કષ્ટઆહારે કંઈ ગ્રોધવું નહીં, ખાવું નહીં, પણ ઉપર પત્ર અદાવતો નહીં, પીવું નહીં, અને શ્વામિના કુચ આમળ ખાતી ન કરવી (૬)

નૈવશ્યાવાં ખીન્નૈર્નિદ્રા, મૈષ્ટૃર્ન દુષ્ટગર્ષકૃન્ ॥

કાર્ત્ત્વે વૈશ્યં મૌન-વદાં શુક્તિ ન વાચેન્ ॥૭॥

અર્થ—સપ્તઆશ્રમયે નિદ્રા કરે તો લાંબીનો નાશ થાય, નમુન કરે તો દુષ્ટ નર્મની ઉત્પત્તિ થાય, બધું તો જાણ્યા ખામી રહે, અને જોબન કરે તો રોડ થાય, માટે જોડકા વાન' કાંઈ ન કરવા (૭)

અર્હેડર્શાન્મયિતે વાદ-મત્રવાનિ નવસ્થાનૈઃ ॥

દ્વિવાનિ નૈવ પાંદુકન્યૈ, તાવમ્માર્ગં ચિદ્વર્ણાઃ ॥૮॥

અર્થ—અર્ધા મૂર્ધ મંદલનો અસ્ત થયા પછી

આકાશમાં જે ત્રણ નક્ષત્રો જ્યાં સુધી દેખાતાં નથી, ત્યાં
સુધી જ સાયંકાળનો સમય છે, એમ પંડિત પુરૂષો કહે
છે. (૮)

સૂર્યોદયાતિથેસ્તથ્ય-માતિથેયં વિચક્ષણૈઃ ॥

શયનસ્થાનપાનીય-પ્રમુખૈઃ કાર્યમાદરાત્ ॥૯॥

અર્થઃ—વિચક્ષણ પુરૂષોએ સૂર્યના અસ્તને અવસરે
આવેલા અતિથિની પરોણાગત શય્યા, સ્થાનક, પાણી
પ્રમુખ આપીને સારી પેઠે આદરથી કરવી. [૯]

અદ્વોડતીતે યામયુગ્મે વિથેયં, યામાર્થેષુ પ્રોક્તમિત્યં ચતુર્ણામ્ ॥

અન્તાશ્વિત્તં ચિન્ત્યમેતચ સમ્યક્, સ્થેયઃશ્રેયઃકામ્યયા ક્ષુ-
ળધીભિઃ ॥૧૦॥

इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते श्रीविवेकविलासचतुर्थ

उल्लासः ॥ ४ ॥

અર્થઃ—એ રીતે સૂર્યોદયથી માંડીને બપોર સુધી
જે પ્રહરનું તથા બપોર પછીના રહેલા જે પ્રહરના મળી
ચાર અર્ધ પ્રહરોનું કૃત્ય કહ્યું. પરિપૂર્ણ કલ્યાણની જેમને
ઇચ્છા હોય તે મનુષ્યોએ ચિત્તની અંદર એનો સારી પેઠે
વિચાર કરવો. (૧૦)

इति श्री विवेकविलासनी गुर्जर भाषानो याथा
उल्लास संपूर्ण. (४)

અથ પચ્ચમ ચત્વાસઃ ।

દીપઃ પ્રદક્ષિણાવર્તો, નિઃપ્રકમ્પોઽતિમાસુરઃ ॥

આયતો ધનમુર્તિર્ધ, નિઃકમ્પો હવિરરસ્તયા ॥ ૧ ॥

અથાર્થઃ—પચ્ચમચત્વાસઃ—પચ્ચમચત્વાસઃ ૧

દીપકોકાવ યાદુસ્વઃ, કર્તવ્યો રમનીમુખે ॥૨॥ સુગમ્ ॥

અર્થ—અધ્યાને સમયે ધરમા પ્રકાશને અર્થે મંજળ-
હારી દીપ કર્યો. તે અમલી બાબતે અમલી ખાતો, અતિ
સબ દેહીધ્મમાન, કાતો, સારી અપેક્ષિતાજેઃ અપ્પરદિત,
અનેકર અને અજકલા સોના જેવું પ્રકાશદળ ધારણ કર-
નારી થોવા થોવા બેઠબે. (૧) (૨)

સમ્પ્રકૃત્તિઽપ્પમુર્તિર્ધ, વામાવર્તસ્તનુપયઃ ॥

વક્ત્રીકીટાપમાવેઽવિ, વિષ્ણુપર્મ્મચરમિવાન્ ॥ ૩ ॥

વિહાનર્તિધિઃ સમ્પ્રદય, પ્રદીપો મન્દિગામ્પિતઃ ॥

દુરુષાભાવનિશ્ચિત્તિ, વસ્તુવ્યવિ નિશ્ચિત્તય ॥૪॥ સુગમ ॥

અર્થ—તથાપી મુકો, નાના આકારને, સારી
બાબતે અમલી ખાતો, કાતો પ્રકાશ દેનારો, પવન, પન-
કિલો વિગેરેને સંપ્રદય નહીં ખડા અને અદર તેજ તથા
વિવેક છતાં પણ મુકો, વિવેકાદ્ય અથેલી અપેક્ષિતે ધરણ
કરનારો, અને તકતક અપ્પ કરનારો બેઠબે થોવા ધરમા
રહેનાર મુકોને નિશ્ચિત્ત અનિશ્ચિત્ત સુધયે છે (૩) (૪)

નકે, લીને પગે તથા ઉત્તર અથવા પશ્ચિમ, દિશા તરફ માથું
રાખીને ન સુવુ (૮)

દેવતાઘાન્ત્રિ વલ્ગીકે, મૂરુહાળાં તલેડપિ ચ ॥

તથા પ્રેતવને ચૈત્ર, સ્વપેનાપિ વિદિવિવિશ્વરાઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ — દેવતાના મદિરે, રાફડા ઉપર, વૃક્ષનેતળે સ્થાનમાં તથા વિદિશામાં (કોણુ દિશામાં) મસ્તક રાખીને સુવુ નહીં (૯)

(અથ વરલક્ષણમ્)

નિદ્રાસમયમાસાદ્ય, તામ્બૂલં મુલ્લતસ્ત્યજેત્ ॥

લલાટાતિલકં કણ્ઠાન્માલ્યં તલ્પાસુ યોપિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ — નિદ્રાનો સમય સમીપ આવે ત્યારે મૂખમાંથી તામ્બૂલ, કપાળ ઉપરથી તિલક, કંઠમાંથી માળા અને શર્યા થકી સ્ત્રી એટલાને દૂર કાઢી નાખવા (૧૦)

પ્રજ્ઞા હરતિ તામ્બૂલ-માયુર્હરતિ પૌષ્ઠકમ્ ॥

ભોગિસ્પર્શકરં માલ્ય, વલ્લહાનિકરા સ્ત્રિય ॥ ૧૧ ॥

અર્થ — નિદ્રા સમયે મુખમાં તામ્બૂલ હોય તો તે બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, કપાળે તિલક હોય તો તે આયુષ્યને હરણ કરે છે, ગળામાં કુલની માળા હોય તો તેથી સર્પ આવીને સ્પર્શ કરે એવો સંભવ રહે છે, અને સ્ત્રીઓ પાસે હોય તો બળની હાની કરે છે (૧૧)

રાત્રૌ ન દેવતાપૂજા-સ્નાનદાનાશ્રનાનિ ચ ॥

ન વા સ્વાદિસ્તામ્બૂલં, કુર્યોન્મત્રં ચ નો મુધીઃ ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—સુખાણુ મનુષ્યે રાત્રિએ દેવપૂજા, સ્નાન દાન, ભોજન, કાથા સહિત તાબૂલ અને મત્ર (મમલત) એટલાં વાનાં ન કરવાં. (૫)

સ્વદ્વાં જીવાકુલાં દ્રુસ્વાં, મગ્નાં કષ્ટાં મલીમતામ્ ॥

મતિપાદાન્વિતાં વહ્નિ-દારુજાતાં ચ સંત્યજેત્ ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—જૂઝૂ, માંકડ વિગેરે જીવથી ભરાય ગયેલી, ટુંકી, ભાંગેલી, સુનારને કષ્ટ આપનારી, મલિન, પડ પાયાવાળી અને બળેલા અથવા જિલાભા વિગેરેના લાકડાની બનાવેલી ખાટ વર્જવી. (૬)

શયનાસનયોઃ કાઠ-પાચતુર્યોગતઃ શુભમ્ ॥

પશ્ચાદિકાઠયોગે તુ નાશઃ, સ્વસ્ય કુલસ્ય ચ ॥ ૭ ॥

અર્થઃ—સુવાની તથા બેસવાની વસ્તુ જે ચાર મુધી લાકડાના કટકાથી બનાવેલી હોય તો શુભકારી જાણવી. અને જે પાંચ અથવા તેથી વધારે લાકડાની બનાવેલી હોય તો તેથી વાપરનારનો તથા તેના કુળનો નાશ થાય છે. (૭)

પૂજ્યોર્ધ્વસ્થો ન નાદ્રાંધ્રિ-નૈચોત્તરાપરાશિરાઃ ॥

નાતુવંશં ન પાદાન્તં, નાગદન્તઃ સ્વપેતુમાન્ ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—પોતાના જે પૂજ્ય હોય તેમના કરતાં ઉંચે સ્થા-

રાત્રૌ ન દેવતાપૂજા-સ્નાનદાનાશનાનિ ચ ॥

ન વા સ્વદિરતામ્બૂલં, કુર્યાન્મથ્રં ચ નો સુધીઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—સુખાણુ મનુષ્યે રાત્રિએ દેવપૂજા, સ્નાન દાન, લોબન, કાથા સહિત તાંબૂલ અને મંત્ર (મસલત) એટલાં વાનાં ન કરવાં. (૫)

સ્વદ્વાં જીવાકુલાં હસ્વાં, મગ્નાં કણ્ઠાં મલીમસામ્ ॥

મતિપાદાન્વિતાં વહ્નિ-દારુજાતાં ચ સંત્યજેત્ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—જૂ, માંકડ વિગેરે એવથી બરાધ ગયેલી, ટુંકી, ભાંગેલી, સુનારને કષ્ટ આપનારી, મલિન, પડ પાયાવાળી અને બળેલા અથવા સિલામા વિગેરેના લાકડાની બનાવેલી ખાટ વર્જવી. (૬)

શયનાસનયોઃ કાષ્ઠ-પાચતુર્યોગતઃ શુભમ્ ॥

પશ્ચાદિકાષ્ઠયોગે તુ નાશઃ, સ્વસ્ય કુલસ્ય 'ચ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—સુવાની તથા બેસવાની વસ્તુ જે ચાર સુધી લાકડાના કટકાથી બનાવેલી હોય તો શુભકારી બાણી. અને જે પાંચ અથવા તેથી વધારે લાકડાની બનાવેલી હોય તો તેથી વાપરનારનો તથા તેના કુળનો નાશ થાય છે. (૭)

પૂજ્યોર્ધ્વસ્થો ન નાદ્રાંધ્રિ-નૈવોત્તરાપરાશિરાઃ ॥

નાનુવંશં ન પાદાન્તં, નાગદન્તઃ સ્વપેત્પુમાન્ ॥ ૮ ॥

અર્થ:—પોતાના જે પૂજ્ય હોય તેમના કરતાં ઉંચે સ્થા-

નકે, લીને પગે તથા ઉત્તર અથવા પશ્ચિમ, દિશા તરફ માથું
રાખીને ન સુવુ (૮)

દેવતાધાન્નિ વલ્ગીકે, મૂરુહાણા તલેડપિ ચ ॥

તથા પ્રેતવને ચૈવ, સ્વપેન્નાપિ વિદિવિવિગરાઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ — દેવતાના મંદિરે, રાફડા ઉપર, વૃક્ષેનેતળે સ્મ-
શાનમા તથા વિદિશામા (કોણુ દિશામા) મસ્તક રાખીને
સુવુ નહીં (૯)

(અથ વરલસણમ્)

નિદ્રાસમયમાસાય, તામ્બૂલં મુસ્તતસ્ત્યજેત્ ॥

લલાટાત્તિલક કણ્ઠા—માલ્યં તલ્પાત્તુ યોપિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ — નિદ્રાનો સમય સમીપ આવે ત્યારે મૂખમાથી
તાબૂલ, કપાળ ઉપરથી તિલક, કંઠમાથી માળા અને શરમા
થકી સ્ત્રી એટલાને દૂર કાઢી નાખવા (૧૦)

મજ્ઞા હરતિ તામ્બૂલ—માયુર્હરતિ પૌંડ્રકમ્ ॥

મોગિસ્પર્શકરં માલ્યં, વલ્લહાનિકરા સ્ત્રિય ॥ ૧૧ ॥

અર્થ — નિદ્રા સમયે મુખમા તાબૂલ હોય તો તે
બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, કપાળે તિલક હોય તો તે આયુષ્યને
હરણ કરે છે, ગળામા કુલની માળા હોય તો તેથી સર્પ આવીને
સ્પર્શ કરે એવો સંભવ રહે છે, અને સ્ત્રીયો પાસે હોય તો
બળની હાની કરે છે (૧૧)

વપુઃ શીલં કુલં ચિત્તં, વયો વિદ્યા સનાયતા ॥

एतानि यस्य विद्यन्ते, तस्मै देया निजा सुता ॥ १२ ॥

અર્થ:—જેના શરીર, શીળ, કુળ, ધન, વય, [ઉંમર], અને વિદ્યા એ છ વાનાં સારાં હોય, તથા જેને માથે વડીલ માણસો સારાં હોય, તેને પોતાની કન્યા આપવી. (૧૨)

मूर्खनिर्धनदूरस्थ-शूरमोक्षाभिलाषिणाम् ॥

त्रिगुणाधिकवर्षाणां, न देया कन्यका बुद्धैः ॥ १३ ॥

અર્થ:—હાથા માણસોએ મૂર્ખ, નિર્ધન, દૂર રહેલો, શૂર, મોક્ષની ઇચ્છા કરનારો તથા પુત્રીથી ત્રણ ગણા વર્ષ કરતાં અધિક ઉંમરનો એટલાઓને પોતાની કન્યા આપવી નહી. (૧૩)

वक्षो वक्त्रं ललाटं च, विस्तीर्णं शस्यते त्रयम् ॥

गम्भीरं त्रितयं शस्यं, नाभिः सत्त्वं स्वरस्तथा ॥ १४ ॥

અર્થ:—પુરૂષનાં વક્ષસ્થળ (છાતી), મુખ તથા કપાળ એ ત્રણે પહોળા હોય તો વખાણવા લાયક બાણુવાં. તથા નાભિ, સ્વભાવ અને સ્વર એ ત્રણે ગંભીર હોય તો પ્રશસ્ત બાણુવાં. (૧૪)

कण्ठः पृष्ठं च लिङ्गं च, जङ्घयोर्गुणकं तथा ॥

चत्वारि यस्य हस्त्वानि, पूजामामोति सोऽन्वहम् ॥ १५ ॥

અર્થ:—જે પુરૂષનાં કંઠ, પીઠ, લિંગ અને બે જાંઘ

એડલા અવયવ દુઃખ હોય, તે તે પુરૂષ હ મેશા પૂજા
પામે. (૧૫)

અક્રુદિપર્વાભિ કેશૈર્નૃસૈર્દન્તૈસ્ત્વચાપિ ચ ॥

સૂક્ષ્મકૈઃ પશ્ચર્ભિર્મર્ત્યા, ભવન્તિ સુખજીવનઃ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—જેમના આગળીના પર્વ, કેશ, નખ, ઠાંત
અને આમડી એ પાચ વાના સૂક્ષ્મ [પાતળા] હોય, તે
માણસ સુખે જીવે છે (૧૬)

સ્તનયોર્નેત્રયોર્મધ્ય, દોર્દ્રયં નાસિકા હનુઃ ॥

પશ્ચ દીર્ઘાણિ યસ્ય સ્પુઃ, સ ધન્યઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—જેના બે સ્તનોની તથા બે નેત્રોની વચ્ચેના
આગ, બે બાહુ, નાસિકા અને હૃદયથી એટલા અવયવ
હાંથા હોય, તે પુરૂષ ઉત્તમ ધન્ય બહુવો. (૧૭)

નાસા ગ્રીવા નસાઃ કસા, હૃદયં વદનં તથા ॥

ષદ્ભિરભ્યુન્નતૈર્મર્ત્યાઃ, સદૈવોન્નતિભાજિનઃ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—નાસિકા, ગ્રીવા (ઠોક), નખ, કાખ, છાતી
અને મુખ એ છ અવયવ જેના ઉંચા હોય તે પુરૂષ હ -
મેશા ઉન્નતિ પામે (૧૮)

નેત્રાન્તરસનાતાલુ નસરા અધરોઽપિ ચ ॥

પાણિપાદતલે ચૌપિ, સપ્ત રક્તાનિ સિદ્ધયૈ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—આખના ખુણા, જીભ, તાળવુ, નખ ઠોક,

હાથના તથા પગનાં તળીયાં, એ સાત અવયવ રાતાં હોય
તો તેથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. (૧૯)

ગતેઃ પ્રશસ્યતે વર્ણઃ, તતઃ સ્નેહોઽમૃતઃ સ્વરઃ ॥

અતસ્તેજ ઇતઃ સત્ત્વ-મિદં દ્વાવિંશતોઽધિકમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થઃ—ગતિથી વર્ણુ અધિક બાણુવો; તેમજ વર્ણુથી
સ્નેહ, સ્નેહથી સ્વર અને સ્વરથી. તેજ અધિક બાણુવું;
તથા તેજથી અને ઘટ્ટીશે લક્ષણથી સત્ત્વ અધિક બાણુવું. (૨૦)

સાત્ત્વિકઃ સુકૃતો જ્ઞાની, રાજસો વિષયો ભ્રમી ॥

તામસઃ પાતકી લોભી, સાત્ત્વિકોઽમીષુ સત્તમઃ ॥ ૨૧ ॥

અર્થઃ—સત્ત્વગુણી માણસ પુણ્યશીલ અને જ્ઞાની હોય
છે. રજોગુણી માણસ વિષયી અને ચંચળ પ્રકૃતિનો હોય
છે. તથા તમોગુણી માણસ પાપી અને દોષી હોય છે. (૨૧)

સધર્મઃ સુમનો નીરુક્, સુસ્વપ્નઃ સુનયઃ કવિઃ ॥

સૂચયત્યાત્મનઃ શ્રીમાન્નરઃ સ્વર્ગગમાગમૌ ॥ ૨૨ ॥

અર્થઃ—જે મનુષ્ય ધર્મી, સુંદર, સુખથી જગાડાય
એવી નિદ્રાનો ધણી અથવા સારાં સ્વપ્નોને જોનારો, ન્યાય
માર્ગે ચાલનારો અને સુબાણુ હોય, તે શ્રીમાન્ નર પો-
તાનું સ્વર્ગમાંથી આવવું અને પાછું સ્વર્ગે જવું સૂચવે છે. (૨૨)

નિર્દમ્ભઃ સદયો દાની, દાન્તો દક્ષ ક્રજુઃ સદા ॥

મર્ત્યયોનિસમૂદ્ભૂતો, ભાવી તત્ર પુનઃ પુમાન્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ —જે મનુષ્ય હજી (ટોંગ) વિનાનો, દયાળુ, ઉદાર, ઇદ્રિયોને વગ કરનારો હજી અને સદાચે સરળ સ્વ-
ભાવનો એવો હોય તો, મનુષ્યોનિમાથીજ આવ્યો, અને
પાછા મનુષ્યોનિમાજ ઉત્પન્ન થયો, એમ જાણવું (૨૩) .

પ્રાપ્તોષ્ણપ્રાણસ્ય-વહાહારાદિચેષ્ટિતૈઃ ॥

તિર્યગ્યોનિસમુત્પત્તિઃ, રૂપાપયત્પાત્મનઃ પુમાન્ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ —જે મનુષ્ય કપટી, લોભી, લૂપ્ત્યો, આળસુ,
મદુ ખાધરો તથા એવાજ બીજા લક્ષણનો હોય, તે પો-
તાનું તિર્યચ યોનિમાથી આવવું અને પાછું તિર્યચ યો-
નિમાં જવું મકટ જણાવે છે (૨૪)

સરોગ સ્વજનદ્રેષી, કટુવાદ્સ્પર્સસદ્ગદ્ ॥

જ્ઞાસ્તિ સ્વસ્ય ગતાયાતં, નરો નરકગર્ભનિ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ —જે મનુષ્ય રોગી, સ્વજનનો દ્રેષી, કડવા વ-
ચન બોલનારો અને મૂર્ખ લોકોની એખત કરનારો એવો
હોય, તે પોતાનું નરકમાંથી આવવું અને પાછું નરકે
જવું કહે છે (૨૫)

નાસિકાનેષ્વન્તોષ્ઠ-કરકર્ણાધિના નરા. ॥

સમાઃ સમેન વિજ્ઞેયા, વિષમા વિષમેણ તુ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ —જે મનુષ્યનાં નાક, આંખ, હાંત, હોઠ, દાંત,
કાન અને મગ એ સાત અવયવ સીધા હોય, તે માણસ

સ્વભાવના સીધા સમજવા. અને જો ઉપર કહેલા સાત
અવયવો વાંકા હોય, તો વક્ર સ્વભાવના જાણવો. (૨૬)

ગતિસ્વરાસ્થિત્વગમાંસ-નેત્રાદિષ્વજ્જકેષુ ચ ॥

યાનમાઙ્ગા ધનં ભોગઃ, સુખં યોષિત્ક્રમાદ્ભવેત્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—માણસની ગતિ ઉપરથી વાહન (ગાડીઘોડા
પ્રમુખ), સ્વર ઉપરથી આજ્ઞા (હુકમ), હાડની રચના ઉપ-
રથી ધન, ચામડી ઉપરથી ભોગ, માંસ ઉપરથી સુખ અને
નેત્ર ઉપરથી સ્ત્રી કહેવાય છે. એટલે ગતિ પ્રમુખ છ વાનાં
જેવાં લક્ષણના હોય, તેવી વાહન પ્રમુખ છ વસ્તુ મળે
છે. (૨૭)

આવર્તો દક્ષિણે ભાગે, દક્ષિણઃ શુભક્રન્તૃણામ્ ॥

વામો વામેઽતિનિન્ધ્યથ, દિગન્યત્વે તુ મધ્યમઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—પુરૂષની જમણી બાજુએ દક્ષિણાવર્તી ભમરો
હોય તો શુભ જાણવો. અને ડાબી બાજુએ વામાવર્તી હોય
તો ધણેજ અશુભ સમજવો. તથા જો જમણી બાજુએ વામા-
વર્તી અને ડાબી બાજુએ દક્ષિણાવર્તી હોય તો મધ્યમ
જાણવો. (૨૮)

ઉત્પાતઃ પિટકો લક્ષ્મ, તિલકો મશકોઽવ્રણઃ ॥

સ્પર્શનં સ્ફુરણં પુંસઃ, શુભાયાઙ્ગે પ્રદક્ષિણે ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—પુરૂષની જમણી બાજુએ શુકન, પિટક (દે-

ત્રિવર્ણ પરુષં સ્લેષં, રોમશં માંસવર્જિતમ્ ॥

મણિવન્ધસમં નિર્દુઃ, ન શ્રેષ્ઠં કરપૃષ્ઠકમ્ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—મનુષ્યના હાથની પાછળનો ભાગ કાંતિરહિત, કઠણ, લૂણો, રોમવાળો, માંસવિનાનો અને મણિખંધ (કાંડા) જેટલો નીચો હોય તો તે શ્રેષ્ઠ ન જાણવો. (૪૦)

પાણિમૂલં દૃઢં ગૂઢં, શ્લેષ્યં મુશ્લિષ્ટસંધિકમ્ ॥

શ્લેષ્યં સગૃહ્યં હીનં ચ, નિર્ધનત્વાદિદુઃસ્વદમ્ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—મનુષ્યનો મણિખંધ (કાંડું) દૃઢ, (મજબૂત) શુભ (હાડકાં દેખાય નહિ એવું) બરાબર જેડેલા સાંધાથી શોભીતું હોય તો પ્રશંસા યોગ્ય જાણવું. અને ઢીલું, હલાવતાં કટ્ કટ્ શબ્દ કરનાર તથા હીન હોય તો નિર્ધનપણા પ્રમુખ દુઃખ આપે છે. (૪૧)

દીર્ઘનિર્માસપર્વાણઃ, સુક્ષ્મા દીર્ઘાઃ મુકોમલાઃ ॥

સુવનાઃ સરલા વૃત્તાઃ, સ્ત્રીત્રોરજ્જુલયઃ શ્રિયે ॥ ૪૨ ॥

અર્થ:—સ્ત્રીઓની તથા પુરૂષોની આંગળીઓ લાંબી તથા માંસ રહિત સાંધાની(સાંધા)સૂક્ષ્મ, લાંબી, કોમળ, ધન (મજબૂત) સરળ તથા ગોળ એવી કલ્યાણને અર્થે જાણવી. (૪૨)

યચ્છન્તિ વિરલાઃ શુષ્કાઃ, સ્થૂલા વક્ત્રા દરિદ્રતામ્ ॥

શસ્ત્રચાતં વદિર્નમ્રા—શ્વેદત્વં ચિપિટાશ્ચ તાઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—આંતરાવાળી, સૂકી, જાડી અને પાંકી આંગ-

જીએ દોય તો હરિદ્રીપલ્લુ, ખદાર નમેલી દોય તો યગ્નનો
માત અને અપટ્ટી દોય તો દામપલ્લુ આપે છે. (૪૩)

અનામિકાન્તપરેસ્વાયાઃ, કનિષ્ઠા મ્યાગદાધિકા ॥

ચનદ્વિસ્તદા પુસા, માતૃવત્તો વદુસ્તથા ॥૪૪॥

અર્થ — જો અનુષ્ઠની અનામિકાની અત્ય (ઉંડી) રેખાથી મનિષ્ઠા અધિક લાગી દોય, તો યનદ્વિ થાય, અને મેસ્વાજનો પણ ધણો દોય (૪૪)

વધ્વમાધાન્તેરસ્વાયા, અધિકા તર્જની યદિ ॥

પ્રચુરસ્તવિનૃઃ પક્ષ, ધીમ જ્યત્યયનોઽગ્રયા ॥૪૫॥

અર્થ — વચલી આમજીની ઉંડતી રેખાથી જો તર્જની (અથવા પામંની આનગી) અધિક લાગી દોય તો પનિનો પણ તથા લક્ષ્મી ધણી અણી (૪૫)

અદ્વિપ્તમ્યાદ્વર્તીનાં વા, ચણનાધિકના મહેત્ ॥

વર્તેપાન્તેસ્તદા રિનો, નરઃ મ્યાગાપુષાવિ વ ॥૪૬॥

અર્થ — અથુડે. અને બીજી આર આનગીએ એમા જે ન્યુનાધિક પણ દોય તો અનુષ્ઠ યન, માન્ય તથા આયુષ્યથી દીન થાય છે (૪૬)

વશિષ્ઠયં વચ્ચેન્ન—વિચ્ચેન્નન્ત્રી મહેત્ ॥

યદિ ત્વઃ વશિષ્ઠેન્નવિ, મહેન્નવિજ્ઞા કમ્ય ॥૪૭॥

અર્થ — જો અધિ-૫ ૩૫૨ તથા અવની પદ્મીએ દોય, તો તે અનુષ્ઠ સજ થાય, અને જે તે (અવની

પંક્તીઓ) હાથની પાછળ પણ હોય, તો રાજ્ય કરતાં પણ વધારે ફળ મળે. (૪૭)

દ્વાભ્યાં ચ યવમાલાભ્યાં, રાજમન્ત્રી ધની બુધઃ ॥

एकया यवपङ्क्त्या तु, श्रेष्ठो बहुधनोऽर्चितः ॥४८॥

અર્થ:—જો મણિમંથ ઉપર જવની એ પંક્તિ હોય તો રાજાનો મંત્રી, મોટો ધનવાન અથવા પંડિત થાય, અને એક પંક્તિ હોય તો લોકમાં શ્રેષ્ઠ, પૂજિત તથા મોટો ધનવાન થાય. (૪૮)

सूक्ष्माः स्निग्धाश्च गम्भीराः, प्रलम्बा मधुपिङ्गलाः ॥

अव्यावृत्ता गतच्छेदाः, करेपाः शुभा नृणाम् ॥४९॥

અર્થ:—મનુષ્યના હાથની રેખા સૂક્ષ્મ, (પાતળી) સ્નિગ્ધ (ફનેહવાળી), ગંભીર (ઉંડી), લાંબી, મધ સરખી ભૂરા રંગની, પાછી ન વળેલી અને છેદરહિત એવી હોય તો શુભ જાણવી. (૪૯)

त्यागाय शोणगम्भीराः, सुखाय मधुपिङ्गलाः ॥

सूक्ष्माः श्रिये भवेयुस्ताः, सौभाग्याय समूल्काः ॥५०॥

અર્થ:—મનુષ્યના હાથની રેખા લાલ ઉંડી હોય તો ઉદારપણું આપે, મધ સરખી ભૂરા રંગની હોય તો સુખ આપે, પાતળી હોય તો લક્ષ્મી આપે, અને મૂળથી છેડા સુધી છેદ રહિત હોય તો સૌભાગ્ય આપે. (૫૦)

અને દોષ રહિત હોય, તેમનાં કુળ, ધન અને આયુષ્ય
પરિપૂર્ણ હોય છે, અને જો તે રેખા બરાબર ન હોય,
તો કુળ પ્રમુખ પણ બરાબર હોતું નથી. (૫૪)

उल्लङ्घ्यन्ते च यावन्त्यो—ऽङ्गुल्यो जीवितरेखा ॥

पञ्चविंशतयो ज्ञेया—स्तावन्त्यः शरदां बुधैः ॥ ५५ ॥

અર્થ:—કરલ થકી નીકળેલી આયુષ્યની રેખા જેટલી
આંગળીઓને ઉલ્લંઘન કરી જાય તેટલી આયુષ્યની પચ્ચીસી
છે, એમ ડાહ્યા માણસોએ જાણવું. (૫૫)

मणिवन्धोन्मुखा आयु—लखायां ये तु पल्लवाः ॥

संपदस्ता बहिर्याता, त्रिपक्षेऽङ्गुलिसंमुखाः ॥ ५६ ॥

અર્થ:—આયુષ્યની રેખાથી મણીબંધ સામે ફાંટા
ગયા હોય તે લક્ષ્મીના દેનારા અને આંગળીઓ તરફ
ગયા હોય તે આપદા દેનારા જાણવા. (૫૬)

गत्वा मिलितयोः प्रान्ते, द्रव्यपित्रोश्च रेखयोः ॥

गृहवन्धो विनिर्दिष्टो, गृहभङ्गोऽन्यथा पुनः ॥ ५७ ॥

અર્થ:—ધનની રેખા અને પિતાની રેખા જો છેડે
મળી જાય તો ગૃહ (કુટુંબ) સારી પેઢે આવે, અને જો
તે બે રેખા મળી ન હોય તો ઘરનો ભંગ થાય. (૫૭)

ऊर्ध्वा रेखा मणेर्वन्धा—दूर्ध्वगा सा च पञ्चधा ॥

अङ्गुष्ठाश्रयिणी सौख्य—राज्यलाभाय जायते ॥ ५८ ॥

અર્થ — મણિખ ધથી ઉચી ગએલી રેખા તે ઉર્ધ્વરેખા કહેવાય છે તે પાચ પ્રકારની છે એક મણિખ ધથી અગુઠા મુધી જાય છે, તે રાજ્યના તથા મુખના લાભને અર્થે થાય છે (૫૮)

રાજા રાજમદ્દક્ષો વા, તર્જનીગતયા તથા ॥

મધ્યમા ગતયાચાર્યઃ, સ્થાતો રાજાથ સૈન્યપઃ ॥ ૫૯ ॥

અર્થ — ખીજી મણિખ ધથી તર્જની આગળી મુધી ઉર્ધ્વ રેખા જાય છે, તેવી રાજા અથવા રાજા સરજો ઋદ્ધિવત પુરૂષ થાય ત્રીજી મણિખ ધથી મધ્યમા મુધી જાય છે, તેથી આચાર્ય, પ્રખ્યાત રાજા અથવા સેનાપતિ થાય (૫૯)

અનામિકાં પ્રયાન્ત્યા ત્વ, સાર્થવાહો મહાધન ॥

કનિષ્ઠા ગતયા શ્રેષ્ઠઃ, મુપતિષ્ઠો મરેષ્ઠદ્રુવમ્ ॥ ૬૦ ॥

અર્થ — ચોથી મણિખ ધથી અનામિકા તરફ જાય છે, તેથી મોટો ધનવત સાર્થવાહ થાય પાચમી મણિખ ધથી કનિષ્ઠા તરફ જાય છે, તેથી લોકોમાં શ્રેષ્ઠ અને આરો પ્રતિષ્ઠાવત નિશ્ચયે થાય (૬૦)

આયુર્લેસ્થાકનિષ્ઠાન્તં, લેસ્થાઃ સ્યુર્ઘદિષીપ્રદાઃ

સપાભિઃ સમર્શાન્ત્યા સ્યા—દ્વિષમામિ કુર્શીલિકા ॥ ૬૧ ॥

અર્થ — આયુષ્યની રેખાથી કનિષ્ઠા મુધી રેખા હોય છે તે સ્ત્રીઓની જાણવી, તે રેખા સમ હોય તો શીજવત સ્ત્રી મળે, અને વિષમ હોય તો દુરાચારિણી મળે. (૬૧)

આયુર્લેખાદસાનાભિ-લેખાભિર્મણિવન્ધતઃ ॥

સ્પષ્ટાભિઞ્નોતરઃ સ્પષ્ટે-તરાભિર્જામયઃ પુનઃ ॥ ૬૨ ॥

અર્થઃ—મણિખંધથી આયુષ્યની રેખા સુધી જેટલી રેખાઓ સ્પષ્ટ હોય તેટલા ભાઈ જાણવા, અને જેટલી અસ્પષ્ટ હોય તેટલી ખડેનો જાણવી. (૬૨)

અસ્પષ્ટાભિરદીર્ઘાભિ-ઘ્ર્નાતૃજામ્યાયુષ્સ્રુટિઃ ॥

યવૈરઙ્ગુષ્ઠમૂલસ્યૈ—સ્તત્સંખ્યાઃ સૂનવો નૃણામ્ ॥ ૬૩ ॥

અર્થઃ—ભાઈની તથા ખડેનની રેખા જો અસ્પષ્ટ અને ટૂંકી હોય તો તેમનું (ભાઈ ખડેનોનું) આયુષ્ય ત્રુટિત જાણવું. અંગુઠાના મૂળમાં જેટલા જવ હોય, તેટલા પુત્ર જાણવા. (૬૩)

યવૈરઙ્ગુષ્ઠમધ્યસ્યૈ—વિદ્યાસ્થિતિવિભૂતયઃ ॥

શુક્લપક્ષે તથા જન્મ, દક્ષિણાઙ્ગુષ્ઠગૈશ્ચ તૈઃ ॥ ૬૪ ॥

અર્થઃ—અંગુઠાના મધ્ય ભાગમાં જવ હોય તો તેથી વિદ્યા, યથાતિ અને લક્ષ્મી મળે છે. તે (જવ) જો જમણા અંગુઠાના મધ્ય ભાગમાં હોય તો તે માણસનો શુકલ પક્ષમાં જન્મ થયો એમ જાણવું. (૬૪)

કૃષ્ણપક્ષે નૃણાં જન્મ, વામાઙ્ગુષ્ઠગતૈર્યવૈઃ ॥

વહૂનામથવૈકસ્ય, યવસ્ય સ્યાત્સમં ફલમ્ ॥ ૬૫ ॥

અર્થઃ—ડાબા અંગુઠામાં જવ હોય તો તે માણસનો જન્મ કૃષ્ણ પક્ષમાં થયો એમ જાણવું. એક અથવા ઘણા

જવ હોય તો તે સર્વત્ર ફળ સરખું હોય છે (૬૫)

एकोऽप्यभिमुखः स्वस्य, मत्स्यः श्रीहृदिकारणम् ॥

સંપૂર્ણાં કિં પુનસ્તૌ દૌ, પાણિમૂલસ્થિતૌ વૃણામ્ ॥૬૬॥

અર્થ — મનુષ્યના હાથના મૂળ ભાગમાં જો એકજ મત્સ્ય સામા સુખનો હોય તો તેથી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય, અને તે સંપૂર્ણ મત્સ્ય હોય તો યહી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય એમાં શું કહેવું (૬૬)

शफरो मकरः शङ्खः, पद्मः पाणौ स्वसंमुखः ॥

फलदः सर्वदैवान्त-काले पुनरसंमुखः ॥ ૬૭ ॥

અર્થ — શફર (મત્સ્યની એક જાત), મગર, શ ખ અને કમળ એ ચાર ચિન્હો હાથને વિષે પોતાની સંમુખ હોય તો સદૈવ સારા ફળપ્રદ બાબુવા, અને જો સંમુખ નહોય તો અતકાળે શુભ ફળ ડેનારા બાબુવા (૬૭)

शतं सहस्रं लक्षं च, कोटिं दद्याद्यथा क्रमम् ॥

मीनादयः करे स्पष्टा-दिउन्नभिन्नादयोऽल्पदाः ॥ ૬૮ ॥

અર્થ — મત્સ્ય પ્રમુખ ચિન્હો જો હાથને વિષે સ્પષ્ટ હોય તો અનુક્રમે સો, હજાર, લાખ અને કોટિ દ્રવ્ય આપે છે પણ જો છિન્ન ભિન્ન તથા અસ્પષ્ટ વિગેરે હોય તો અલ્પ થન આપે છે (૬૮)

सिंहासनदिनेशाभ्या, नन्यावर्तेन्दुतोरणैः ॥

પાણિરેત્વાસ્થિતૈર્મર્ત્યાઃ, સાવભૌમા ન સશયઃ ॥ ૬૯ ॥

અર્થ:—જો મનુષ્યના હસ્તરેખામાં સિદ્ધાસન, સૂર્ય, નંદાવર્ત, ચંદ્ર અને તોરણ હોય તો તે માણસ સાર્વભૌમ રાજા થાય એમાં સંશય નથી. (૬૯)

આતપત્રં કરે यस્ય, દણ્ડેન સઢિતં પુનઃ ॥

ચામરિદ્વિતયં ચાપિ, ચક્રવર્તી સ જાયતે ॥ ૭૦ ॥

અર્થ:—જોના હસ્તરેખામાં દાંડા સહીત છત્ર તથા બે ચામર હોય છે, તે ચક્રવર્તી રાજા થાય છે. (૭૦)

શ્રીવત્સેન સુર્વી ચક્રે-જોર્વીશઃ પવિના ધની ॥

મવેદેવકુલાકાર-રેખાભિર્ધાર્મિકઃ પુમાન્ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:—અનુષ્ઠના હાથમાં શ્રીવત્સ ચિન્હ હોય તો તે સુખી થાય. વજ્ર હોય તો રાજા થાય, અને જો દેવમન્દિરને આકારે રેખાઓ હોય તો તે ધાર્મિક થાય છે. (૭૧)

યાપ્યયાનરથાશ્વેભ-વૃષેસ્વાઙ્કિતાઃ વરાઃ ॥

યેષાં તે પરસૈન્યાનાં, દટગ્રહણકર્મઠઃ ॥ ૭૨ ॥

અર્થ:—જો મનુષ્યના હાથમાં પાલખી, રથ, ઘોડો હાથી તથા બળદ એ પાંચ ચિન્હ રેખાકાર હોય તે મનુષ્ય શત્રુના સૈન્યને બળાત્કારથી પકડવામાં મોટો દક્ષ થાય છે. (૭૨)

એકમપ્યાયુધં પાણૌ, પટ્ત્રિંશન્મધ્યતો યદિ ॥

તદા પરૈરજેયઃ સ્યા-દ્ધીરો ભૂમિપતિર્જયી ॥ ૭૩ ॥

અર્થ:—છત્રિશ આયુધોમાં એક પણ આયુધ જો મનુ-

થના હાથમા રેખા રૂપ હોય તો તે શત્રુથી છતાય નહીં,
અને જયવંત રાજા થાય (૭૩)

उडुपो यद्विनी पोतो, यस्य पूर्णाः करान्तरे ॥

સ રૂપ્યસ્વર્ણઃક્રાના, પાત્ર સાંયાત્રિકઃ પુમાન્ ॥ ૭૪ ॥

અર્થ —હોડી મઢિની (નાતુ વહાણ), પોત (મોઢુ વહાણ)
એ ત્રણચિન્હ જેના હાથમા પૂર્ણ હોય, તે મનુષ્ય સુવર્ણ
રૂપુ અને રત્ન એ ત્રણનો માલીક તથા વહાણનો વેપારી-
થાય (૭૪)

त्रिकोणरेखया सीर-मुसलोदूखलादिना ॥

વસ્તુના હસ્તમાત્રેન. પુરુષઃ સ્યાત્કૃષીવલઃ ॥ ૭૫ ॥

અર્થ —હળ, મુસળ (સાળેલુ), ખાડછીઓ અને
ત્રીકોણરેખા ઇત્યાદિક ચિન્હ મનુષ્યના હાથમા રેખારૂપ હોય
તો તે ખેડૂત થાય છે (૭૫)

गोयन्तः स्युर्नरा स्पष्टै-र्दायाभि पाणिसंस्थितैः ॥

કયબ્દલુધ્વજૌ કુમ્ભ-સ્વસ્તિકૌ શ્રીપદૌ નૃણાન્ ॥ ૭૬ ॥

જેના હાથમા હામનુ (ગાયને ગળે બાધવાના દોરડાનુ)
ચિન્હ સ્પષ્ટ હોય, તે મનુષ્ય ઘણી ગાયોનો સ્વામી થાય, અને
જેના હાથમા કમડળુ, ધ્વજ ઠળશ અને સ્વસ્તિક એ ચાર
ચિન્હ હોય તે માણસ ધનવાન થાય- (૭૬)

अनाभिकान्त्यपर्वण्या, प्रतिरेषा प्रभुत्वकृत् ॥

ઝર્વા પુનસ્મલે તસ્ય, ધર્મરેષેયમુચ્યતે ॥ ૭૭ ॥

શ્લિષ્ઠાન્યજ્ઞાક્રિમધ્યાનિ, દ્રવ્યસચયદેતવે ॥

તાનિ ચેચ્છિદ્રયુક્તાનિ, ત્યાગશીલસ્તતો નરઃ ॥ ૮૧ ॥

અર્થ — આરે આગળીઓના આતરા નો છિદ્ર વિનાના હોય એટલે આરે આગળીઓ લેગી સીધી નેડી રાખે તો નો વચ્ચે છિદ્ર ન દેખાય, તો તે પુરૂષ દ્રવ્યનો સચય કહે એમ બાણુવું એને નો તેમ કરતા વચ્ચે છિદ્ર દેખાય તો તે પુરૂષ હાતાર થાય એમ બાણુવું (૮૧)

તર્જનીમધ્યમારન્ધ્રે, મધ્યમાનામિકાન્તરે ॥

અનામિકાકનિષ્ઠાન્ત-સ્પિન્દ્ર મતિ યથાક્રમમ્ ॥ ૮૨ ॥

ઉચ્ચતઃ પ્રથમે ત્રયંશે, દ્વિતીયે ચ તૃતીયકે ॥

ભોજનાવસરે દુઃસ્વ કેડપ્યાહુ શ્રીમતામપિ ॥ ૮૩ ॥

અર્થ — તર્જની અને મધ્યમ એમની વચ્ચે છિદ્ર દેખાય તો આયુધ્યના પહેલા તૃતીયાશમ ત્રીજા ભાગમાં), મધ્યમરં અને અનામિકા એમની વચ્ચે છિદ્ર હોયતો આયુધ્યના છીજ તૃતીયાશમા તથા અનામિકા અને કનિષ્ઠા એમની વચ્ચે છિદ્ર હોય તો આયુધ્યના ત્રીજા તૃતીયાશમા શ્રીમાન્ લોકો પશુ ભોજનને આસરે દુઃખ પામે એવો કેટલાક આચાર્યોનો મત છે (૮૨) (૮૩)

આવર્તા દક્ષિણાઃ શ્રેષ્ઠાઃ; સાદ્ગુણાદ્ભુક્તિર્વર્ધય ॥

તામ્રક્ષિગ્ધોચ્છિસ્વાસ્તુન્ન-પર્વાર્ષોત્થા નસ્વાઃ શુભાઃ ॥૮૪॥

અર્થ:—અંશુકાના તથા ઘીજી ચારે આંગળીઓના અગ્ર ભાગને વિષે જમણી ખાત્રુએ ભમરી ખાતા આવતું (ભમરા) હોય તો તે શ્રેષ્ઠ જાણવા. તથા, રાતાં, સિન્ધ (ચોપડેલાં), અણીવાળાં, ઉંચા અને ઊંઘાં પર્વના (સાંધાના) અર્ધા ભાગથી નીસરેલાં એવાં નખ હોય તો તે શુભ જાણવાં. (૮૪)

શ્વૈતર્યતિત્વમસ્થયામૈ—નૈસ્વયં પીતૈઃ સરોગતા ॥

પુષ્પિતૈર્દ્વૃષ્ટીલત્વં; ક્રૌંચૈ વ્યાઘ્રોપમૈર્નૃસૈઃ ॥ ૮૫ ॥

અર્થ:—માણસનાં નખ સફેદ હોય તો યતિપણું, હાડકાં સરખાં રંગના હોય તો હરિદ્રીપણું, પીળાં હોય તો રોગ, ફૂલવાળાં હોય તો કુશીળપણું; અને વાઘના નખ સરખાં હોય તો કૂરપણું થાય એમ જાણવું. (૮૫)

શુક્તયામૈઃ શ્યામલૈઃ સ્થૂલૈઃ, સ્ફુટિતાગ્રૈશ્ચ નીલકૈઃ ॥

અઘોતરૂક્ષવક્રૈશ્ચ, નૃસૈઃ પાતકિનોઽધમાઃ ॥ ૮૬ ॥

અર્થ:—જો માણસના નખ છીપ સરખાં, કાળાં બહાં અથવા ભાગમાં ફૂટેલાં, નીલવર્ણ, નિસ્તેજ, લૂખાં અને વાંકાં હોય તે અધમ પાપી સમજવા. (૮૬)

નૃસૈષ્ઠુ બિન્દવઃ શ્વેતાઃ, પાણ્યોશ્ચરણયોરપિ ॥

આગન્તવઃ પ્રગ્નસ્તાઃ સ્યુ—રિતિ મોજનૃપોઽભ્યધાત્ ॥ ૮૭ ॥

અર્થ:—હાથનાં તથા પગનાં પણુ નખ ઉપર જો સફેદ

ખિ ડુઓ ઉત્તમ થઇ દેટલાક દિવસ રહી, પછી નાશ પામતા
હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે, એમ લોજરાજાએ કહ્યું છે (૮૭)

તજેન્યાદિનૈવેર્મુઘૈ—જાતમાત્રસ્ય તુ ક્રમાત્ ॥

અધેઙ્યંશત્તુર્યાશા—ષ્ટાંશા સ્યુઃ સહજાયુષઃ ॥ ૮૮ ॥

અર્થ—માણસની તર્જની, મધ્યમા, અનામીકા અને
કનિષ્ઠા એ ચારે આંગળીમા એક આંગળીતુ જન્મથી માડીને
નખ વાઠો હોય તો તે માણસ અનુક્રમે પચાશ વર્ષ, તેત્રીસ
વર્ષ અને ચાર માસ, પચીસ વર્ષ અને સાડાબાર વર્ષ સુધી
જીવે. (૮૮)

અદ્વૃષ્ટસ્ય નૈવે મુઘે, ધર્મતીર્થરતો નરઃ ॥

કૂર્માન્નેન્દ્રુષ્ટનૈવે, નરઃ સ્યાદ્ધામ્યવર્જિતઃ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ—જેના અંશુકાનો નખ વાઠો હોય, તે માણસ
ધર્મ અને તિર્થ એમની સેવા કરે, તથા જેના અંશુકાનો નખ
કાચળા જેવો હોયો હોય તે માણસ ભાગ્યહીન થાય (૮૯)

અથ વલુલક્ષણાનિ ।

-વન્ધુલક્ષણલાવણ્ય-કુલજાત્યાગ્રલકૃતામ્ ॥

કન્યકાં વૃણુયાદ્રૂપ-વર્તીમવ્યદ્ભવિગ્રહામ્ ॥ ૯૦ ॥

અર્થ—બધુ-(માધ)-વાળી, સારા લક્ષણની, લાવણ્ય
વતી, ઊંચા કુળની, ઉત્તમ જાતની, રૂપવતી અને જેના ગરી-
રના અવયવમા કંઈ ખામી નથી, એવી કન્યા પુરૂષે પરણવી
(૯૦)

અષ્ટમાદ્વર્પતો યાવ-દ્વર્પમેકાદશં ભવેત્ ॥

તાવત્કુનારિકા લોકે, ન્યાયમુદ્ગ્રાહમર્હેતિ ॥ ૯૧ ॥

અર્થ:—શ્રી આઠમા વર્ષથી અગ્યારમા વર્ષ સુધી લોકમાં કુમારી (કુંવરી) કહેવાય છે. માટે તેટલી મર્યાદામાં તે રીતસર વિવાહ કરવા લાયક છે. (૯૧)

પાદગુલ્ફૌ ચ જઙ્ઘે ચ, જાનુની મેદૂમુષ્કૌ ॥

નાભિકઘ્ઘૌ ચ જઠરં, હૃદયં ચ સ્તનાન્વિતમ્ ॥ ૯૨ ॥

જત્રુવાહુ તથૈવૌષ્ઠ-કંધરે દગ્ધ્રુવો તથા ॥

માલમૌલી દશ ક્ષેત્રા-ખેતાન્યાવાલ્યતોડ્ઙ્ગકે ॥ ૯૩ ॥

અર્થ:—૧ પગ અને ઘૂંટી ૨ જાંગ અને ઢીંચણ, ૩ લિંગ અને અંડ ૪ નાભિ અને કટિ, ૫ પેટ ૬ સ્તન અને હૃદય, ૭ જંત્રુ (ગળાનો અને ખાહુનો સાંધો) અને ખાહુ, ૮ હાઠ અને ઠોટ ૯ નેત્ર અને બ્રુકટિ, ૧૦ કપાળ અને મસ્તક આ દસ ક્ષેત્ર બાહ્યાવસ્થાથીજ શરીરે રહે છે (૯૨) ૯૩)

एकैकक्षेत्रसंभूतं, लक्षणं वाप्यलक्षणम् ॥

દશભિર્દશભિર્વૈ—સ્ત્રીત્રોર્દત્તે નિજં ફલમ્ ॥ ૯૪ ॥

અર્થ:—એક એક ક્ષેત્રનાં શુભ અથવા અશુભ લક્ષણ સ્ત્રીઓને તથા પુરૂષોને અનુક્રમે દસ દસ વર્ષે ફળ આપે છે. (૯૪)